

บทที่ 2

ศาสตร์าแลบง: ความหมาย การก่อกำเนิด และการเผยแพร่

บทนี้ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์ความหมายของคำว่า “ศาสตร์าแลบง” รวมทั้งประวัติความเป็นมา และการเผยแพร่วรรณกรรมประเภทนี้ในสังคมเขมร เพื่อให้เกิดความเข้าใจว่า คำว่า “ศาสตร์าแลบง” มีที่มาและความหมายว่าอะไร ศึกษาสภาพสังคมและวัฒนธรรมของกัมพูชาที่มีผลต่อการประพันธ์ศาสตร์าแลบงว่า การประพันธ์ศาสตร์าแลบงเกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อใด มีปัจจัยหรือบริบททางสังคมอะไรที่ทำให้เกิดการประพันธ์วรรณกรรมประเภทนี้ และสำรวจวรรณกรรมประเภทนี้เพื่อศึกษาว่า ศาสตร์าแลบงที่ประพันธ์ขึ้นมีเรื่องใดบ้าง โดยเรียงลำดับตามยุคสมัยที่ประพันธ์ รวมทั้งศึกษาการเผยแพร่วรรณกรรมประเภทนี้ในด้านวัฒนธรรมการสวด การนำมาใช้เป็นตำราเรียนในวัด และการพิมพ์เผยแพร่ศาสตร์าแลบง ดังจะได้อภิปรายแต่ละประเด็นอย่างละเอียดต่อไป

2.1 ความหมายและนิยามของคำว่า “ศาสตร์าแลบง (ศาสตร์าแลบง)”

“ศาสตร์าแลบง (ศาสตร์าแลบง)” เป็นคำประสมในภาษาเขมรที่มีที่มาจากคำว่า “ศาสตร์า” เป็นคำยืมภาษาสันสกฤตว่า “ศาสตร์” กับคำภาษาเขมรว่า “แลบง” บางครั้งอาจเรียกว่า “เรื่องแลบง” ที่เป็นคำภาษาเขมรที่ประสมจากคำว่า “เรื่อง” และคำว่า “แลบง” เมื่อศึกษานิยามความหมายของคำว่า “ศาสตร์าแลบง (ศาสตร์าแลบง)” ที่นักวรรณคดีเขมร ได้นิยามไว้แล้ว พบว่ายังมีความหมายที่ค่อนข้างคลุมเครือไม่ชัดเจนและแตกต่างกันบ้าง

ดังนั้นจึงจำเป็นต้องศึกษาความหมายของคำที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดเรียกวรรณกรรมประเภทนี้แต่ละคำให้ชัดเจนก่อน เพื่อจะได้ใช้เป็นแนวทางในการศึกษาคติศาสตร์ต่างๆ รวมทั้งพัฒนาการของศาสตร์าแลบงในบทต่อไปได้ อันจะนำไปสู่คำตอบสำคัญที่สุดของวิทยานิพนธ์ในท้ายที่สุดคือการให้คำนิยามศาสตร์าแลบงในฐานะประเภทของวรรณกรรม

2.1.1 ศาสตร์า (ศาสตร์า): ความหมายภาษาเขมรที่เปลี่ยนจากภาษาสันสกฤต

คำว่า “ศาสตร์า (ศาสตร์า)” เป็นคำยืมภาษาสันสกฤตในภาษาเขมร ปรากฏหลักฐานว่ามีการใช้คำนี้มาตั้งแต่ภาษาเขมรโบราณ ดังนั้นเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนเกี่ยวกับความหมายของคำว่าศาสตร์า (ศาสตร์า) จึงควรพิจารณาที่มาและความหมายของคำนี้ โดยศึกษาความหมายในภาษาสันสกฤตและความหมายที่ภาษาเขมรรับมาใช้เพื่อให้เห็นพัฒนาการของความหมายของคำนี้ก่อนที่จะนำมาใช้ประสมกับคำว่า “แลบง” เป็นคำใหม่ว่า “ศาสตร์าแลบง (ศาสตร์าแลบง)” ดังนี้

คำว่า “สาสุตรา (สาสุตรา) มีที่มาจากภาษาสันสกฤตว่า “สาสุตฺร” มีความหมายตามที่ปรากฏใน A Sanskrit – English Dictionary ของ M. Monier – Williams ดังนี้

นาม. คำสั่ง, การออกคำสั่ง, คำสั่งสอน, กฏ, RV.; การสอน, การสั่งสอน, การชี้แนะ, คำแนะนำ, ข้อคิดเห็นอันเป็นยอด, MBh. ; Kav. &c. ; ความเรียง, สิ่งที่ใช้ในการสอน, คู่มือหรือบทสรุปกฏต่างๆ, หนังสือ หรือตำรา, (esp.) หนังสือทางศาสนา หรือวิทยาศาสตร์, หนังสือศักดิ์สิทธิ์หรืองานประพันธ์ที่มาจากอำนาจศักดิ์สิทธิ์...¹

คำว่า “สาสุตฺร” ปรากฏหลักฐานการนำมาใช้ตั้งแต่ในภาษาเขมรโบราณเขียนว่า “สาสุตรา” ดังที่ Dictionnaire Vieux Khmer-Français-Anglais ของสวารส ปิว (สวารส เพา) ให้ความหมายของคำนี้ว่า “สาสุตรา หนังสือ, ตำรา, เรื่องราว, บางครั้งหมายถึง ศาสตร์, พิธีในศาสนา”² และปรากฏหลักฐานการใช้คำนี้ในศิลาจารึกเขมรสมัยพระนครหลักที่ K.235 คริสตศตวรรษที่ 11 กล่าวถึง “สาสุตรา โฝง ต ไท ตี (สาสุตราด้วยสิ่งอื่น)”³ และศิลาจารึกปราสาทหินเขาพระวิหาร 2 ที่เป็น ศิลาจารึกเขมรสมัยพระนครหลักที่ K.194 คริสตศตวรรษที่ 12 กล่าวถึง “แฉว สาสุ โตรตสว โฝง (ทำสาสุ โตรตสวด้วย)”⁴ จากหลักฐานที่มีการใช้คำว่า “สาสุตรา” ในภาษาเขมรโบราณ แสดงให้เห็นว่าคำภาษาสันสกฤตว่า “สาสุตรา” มีการนำมาใช้แล้วในภาษาเขมรโบราณโดยหมายถึง หนังสือหรือตำราที่เกี่ยวข้องกับศาสนา อันเป็นความหมายที่สืบทอดมาจากความหมายในภาษาสันสกฤตความหมายหนึ่งที่เหมาะสมถึง หนังสือศักดิ์สิทธิ์หรืองานประพันธ์ที่มาจากอำนาจศักดิ์สิทธิ์

ต่อมาในภาษาเขมรสมัยกลางปรากฏหลักฐานการใช้คำว่า “สาสุตรา” โดยเปลี่ยนแปลงอักษรวิธีการเขียนเป็น “สาตุตรา” และมีความหมายเปลี่ยนแปลงไปจากความหมายในภาษาเขมรโบราณ เป็นความหมายว่า “คัมภีร์ไบเบิล” ดังพบหลักฐานในศิลาจารึก Koam Pradeuh (K. 65) กล่าวถึงการสร้าง “สาตุตรา” ว่า “... คัมพีย ตาก สาตุตรา เจริน จาร สาตุตรา วิยนัย เจรณุน โห่ง”⁵ แปลว่า “...คัมภีร์ใส่คัมภีร์ไบเบิลมาก จารคัมภีร์ไบเบิลวินัยมากด้วย” ด้วยเหตุนี้คำว่า “สาตุตรา” ในศิลาจารึกหลักนี้จึงเป็นหลักฐานที่แสดงว่าในภาษาเขมรสมัยกลางคำนี้มีความหมายว่า “คัมภีร์ไบเบิล”

¹ M. Monier – Williams, A Sanskrit – English Dictionary (New Delhi, 1995), p. 1069.

² Saveros POU, Dictionnaire Vieux Khmer-Français-Anglais (Paris: Cedoreck, 1992), p. 528.

³ Ibid.

⁴ Ibid.

⁵ Saveros POU, Nouvelles Inscriptions du Cambodge I (Paris: EFEO, 1989), p 69.

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า เมื่อนำคำว่า “สาสุตรา” มาใช้ในภาษาเขมรสมัยกลาง ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงอักษรวิธีในการเขียนจากคำว่า “สาสุตรา” ที่พบในภาษาเขมรโบราณมาเป็น “สาตรา” และมีการเพิ่มความหมายจากเดิมที่มีใช้ในภาษาเขมรโบราณ หมายถึง หนังสือ, คำรา, เรื่องราว, บางครั้งหมายถึง ศาสตร์, พิธีในศาสนา⁶ มามีความหมายว่า “คัมภีร์ไบเบิล” ด้วย เพื่อเป็นการอธิบายลักษณะของหนังสือ หรือคำรา และความหมายของคำว่า “สาตรา” ที่หมายถึง “คัมภีร์ไบเบิล” ยังคงนำมาใช้ในภาษาเขมรปัจจุบันด้วย

ในภาษาเขมรปัจจุบัน ปรากฏว่ามีใช้ทั้งคำว่า “สาสุตร” “สาสุตรา” และ “สาตรา” ดังวงนุกรมเขมร ฉบับพุทธศาสนบัณฑิตย กรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2511 ให้ความหมายของคำว่า “สาสุตร” ไว้ดังนี้

สาสุตร 1 (สาส) น. (ส. สาสุตร; ป. สตุถ) 1. คัมภีร์ คัมภีร์ศาสนา กฎหมาย คำรา วิชา การศึกษา คำแนะนำ... ใช้กลายเป็น สาสุตรา และสาตรา เรียกจำเพาะแต่ คัมภีร์ที่จารลงไบเบิล ดังใช้ว่า สาตราจบบ่า คัมภีร์กฎหมาย หรือ สาตราเทศน์ คัมภีร์เทศน์...⁷

คำว่า “สาสุตรา” วงนุกรมเขมร ฉบับพุทธศาสนบัณฑิตย กรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2511 ให้ความหมายไว้ว่า

สาสุตรา (สาส-สุตรา) น. (ส. กลาย.; ส. สาสุตร) สาตรา (ดูคำว่า สาสุตร 1. นาม): สาสุตราเทศน์, สาสุตราเลบง (ใช้กลายเป็น สาตรา)⁸

ส่วนคำว่า “สาตรา” วงนุกรมเขมร ฉบับพุทธศาสนบัณฑิตย กรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2511 ให้ความหมายไว้ว่า

สาตรา น. (กลายมาจาก ส. สาสุตรา) คัมภีร์, กระจบบนๆ สาตราจบบ่า คัมภีร์ภาพคำสุภายิตเป็นฉบับสั่งสอนๆ สาตราเทศน์ คัมภีร์แปลร้อยแก้วกล่าวเกี่ยวกับธรรมวินัยหรือเกี่ยวกับเรื่องนิทานในพุทธศาสนาสำหรับเทศน์ๆ สาตรา

⁶ Saveros POU, *Dictionnaire Vieux Khmer-Français-Anglais*, p. 528.

⁷ พุทธศาสนบัณฑิตย, *วงนุกรมเขมร* (ฉบับพิเศษ: พุทธศาสนบัณฑิตย, 2511), หน้า 1345.

⁸ เรื่องเดียวกัน.

แถบ คัมภีร์สำหรับอ่านเล่น (หนังสือประโลมโลก) ฯลฯ (ใช้เป็น สาสุตรา
ถูกต้องกว่า เช่น สาสุตราจุบาป)⁹

ในคำอธิบายความหมายของคำว่า “สาสุตรา” อธิบายว่าหมายถึง คัมภีร์ (คัมภีร์) ส่วนคำว่า “คัมภีร์” วจนานุกรมเขมร ฉบับพุทธศาสนบัณฑิตย์ กรุงพนมเปญ พุทธศักราช 2511 กลับให้ความหมายไว้ว่า หมายถึง “สาสุตรา” ดังนี้ “คัมภีร์ น. (กลายมาจาก ป. คัมภีร์ “ลิกซิ่ง”) สาสุตรา, ฉบับ, ธรรมวินัยรวบรวมโดยพวก โดยกลุ่ม โดยผู้: สาสุตรามวยคัมภีร์ (ศาสตราหนึ่งคัมภีร์)”¹⁰ สำหรับคำว่า “กุบวน” วจนานุกรมเขมร ฉบับพุทธศาสนบัณฑิตย์ กรุงพนมเปญ พุทธศักราช 2511 ให้ความหมายว่า “กุบวน น. คำรา, ข้อความที่แต่งเป็นแบบบทกำหนดเป็นหลักจารึก: กুবวน นพุนุต, กুবวนทำนาย,...ฯ”¹¹ ส่วนคำว่า “คัมภีร์” และคำว่า “กุบวน” ไม่พบว่านำมาใช้ประสมกับคำว่า “แถบ” เนื่องจากทั้งสองคำนี้จะใช้กับวรรณกรรมพระพุทธศาสนาและวรรณกรรมประเภทคำรา โดยเฉพาะเท่านั้น

นอกจากนี้คำว่า “สาสุตรา” ยังมีความหมายเฉพาะหมายถึง ไบลานที่จารอักษรแล้วอีกด้วย ดังความที่สมเด็จพระมจลเทพาจารย์ (อุม สุม) เจ้าอธิการวัดมหาพนตรี กรุงพนมเปญ กล่าวไว้ในเรื่อง “คัมภีร์ไบลาน (คัมภีร์สุลิกกรีต)” ว่า “เมื่อใดเขาจารอักษรบนไบลานแล้ว เขาเลิกเรียกว่า ไบลาน (สุลิกกรีต) แล้ว คือเรียกว่า “สาสุตรา” จารแล้วต้องลบอักษรอีกจึงอ่านได้”¹²

ดังนั้น “สาสุตรา” ในภาษาเขมรจึงมีความหมาย อย่างน้อย 2 ความหมาย คือ ความหมายแรกหมายถึง หนังสือที่ใช้สำหรับการสั่งสอนและมีความเกี่ยวข้องกับศาสนา เป็นความหมายที่สืบทอดมาจากความหมายในภาษาสันสกฤตและนำมาใช้ในภาษาเขมรโบราณว่า “สาสุตรา” หมายถึง หนังสือ คำรา ต่อมาในภาษาเขมรสมัยกลางได้เปลี่ยนแปลงการเขียนเป็น “สาสุตรา” และเพิ่มความหมายที่ 2 หมายถึง หนังสือที่จารลงไบลาน ในภาษาเขมรปัจจุบันจึงนำมาใช้ทั้งคำว่า “สาสุตร” “สาสุตรา” และ “สาตรา” หมายถึง หนังสือ, คำรา ที่ใช้สั่งสอนหรือแสดงกฎระเบียบ และหมายถึง หนังสือที่อยู่ในรูปไบลาน

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1327.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 130.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 70.

¹² สมเด็จพระมจลเทพาจารย์ อุมสุม, “คัมภีร์สุลิกกรีต,” กัมพูขสุริยา ฉุนาที่ 48 เลข 2 แซ เมสา - อุตสา - มิธนา พ.ศ. 2537 ค.ศ. 1994, หน้า 99.

2.1.2 เรื่อง (เรื่อง): ความหมายในภาษาเขมร

ดังได้กล่าวแล้วว่า นอกจากจะใช้คำว่า “สาสตราแลบง (สาสตราแลบง)” บางครั้งยังเรียกวรรณกรรมเหล่านี้ว่า “เรื่องแลบง (เรื่องแลบง)” ดังนั้นจึงควรพิจารณาความหมายของคำว่า “เรื่อง” ด้วยว่า ภาษาเขมรใช้คำว่า “เรื่อง” ในความหมายใด และมีความหมายแตกต่างจากคำว่า “สาสตรา (สาสตรา)” อย่างไร

คำว่า “เรื่อง (เรื่อง)” เป็นคำภาษาเขมรปัจจุบัน ไม่ปรากฏหลักฐานการใช้คำนี้ในภาษาเขมรโบราณหรือภาษาเขมรสมัยกลางแต่ประการใด ดังนั้นคำว่า “เรื่อง (เรื่อง)” จึงมีแต่ความหมายในภาษาเขมรปัจจุบันตามพจนานุกรมเขมร ฉบับพุทธศาสนบัณฑิตย์ กรุงพนมเปญ พ.ศ. 2511 ให้ความหมายไว้ว่า

เรื่อง (เรื่อง) 1 น. นิทาน (การเล่า), ความพรรณนา, เรื่องราวที่ดำเนินไป, ความหรือเนื้อความ, เหตุ, การณ์, ต้นเหตุ, ร่องรอย, อธิกรณ์ ฯลฯ: *คัมภีร์เรื่อง; แลบลงเรื่อง, นิยายเรื่อง; ...จบเรื่อง จับเหตุ, ฯ แต่งเรื่อง แต่งนิทานออกจากความคิดเอง ฯ บงกเรื่อง ก่อเหตุ ฯ มานเรื่อง มีเหตุ; มีอธิกรณ์, รกเรื่อง ก่อเหตุ, ทำให้ทะเลาะ ฯ อสรเรื่อง หมดเรื่อง หมดเรื่องปิดบัง, หมดอรรถ, สั้นอย่าง: เลง โยฮอส เรื่อง ฯลฯ เรื่องคัมภีร์ เรื่องที่เขาเล่าบอก ฯ เรื่องนิทาน เรื่องจริงที่มีในคัมภีร์ฎีกา, ในประวัติศาสตร์ ฯ เรื่องโบราณ เรื่องตั้งแต่โบราณนานมาแล้ว ฯ เรื่องประวิญญู หรือ เรื่องประติญญู (-ฎิต) เรื่องนิทานที่เขายกผสม คือเรื่องที่เขาแต่งขึ้นด้วยตนเอง (เรียกว่า เรื่องเล็ก หรือ เรื่องเลบิก ก็ได้) ฯ เรื่องเพรง เรื่องเก่าๆ ตั้งแต่อดีตเล่าต่อกันมา เรื่องเหตุ เหตุที่เกิดขึ้นเป็นเรื่อง ฯลฯ¹³*

ด้วยเหตุที่คำว่า “เรื่อง” ในภาษาเขมรปัจจุบันหมายถึงเรื่องราว หรือ เหตุการณ์ที่ดำเนินไป ดังนั้นบางครั้งจึงนำมาใช้แทนคำว่า “สาสตรา” หมายถึง หนังสือ หรือตำรา เพื่อบ่งบอกถึง เรื่องราวของหนังสือ (สาสตรา) นั้น แต่คำว่า “เรื่อง” ในภาษาเขมรปัจจุบันไม่ได้มีความหมายเดียวกันกับคำว่า “สาสตรา” โดยตรง เนื่องจากคำว่า “สาสตราแลบง” หมายถึง หนังสืออ่านเล่น ส่วนคำว่า “เรื่องแลบง” หมายถึง (หนังสือที่เป็น) เรื่องอ่านเล่น

ดังนั้นแม้บางครั้งในภาษาเขมรจะใช้คำว่า “เรื่องแลบง” แทนคำว่า “สาสตราแลบง” แต่ความหมายของสองคำนี้ไม่น่าจะเหมือนกันโดยตรง เพราะคำว่า “เรื่องแลบง” มีนัยการให้

¹³ พุทธศาสนบัณฑิตย, พจนานุกรมเขมร, หน้า 1062.

ความสำคัญกับเนื้อหาของเรื่อง ส่วนคำว่า “สาสุตราແລບง” มีนัยสำคัญหมายถึง หนังสือหรือคัมภีร์ที่บันทึกเรื่องราว

2.1.3 แลบง (ແລບง): ที่มาและความหมาย

คำว่า “ແລบง (ແລบง) เป็นคำภาษาเขมรที่แผลงมาจากคำว่า “เลง” คำว่า “เลง” เป็นคำที่ปรากฏว่ามีใช้ในภาษาเขมรโบราณ ดังที่วจนานุกรมเขมรโบราณ – อังกฤษ – ฝรั่งเศส ให้ความหมายคำนี้ไว้ว่า “เลง 1. ก. เล่น 2. ก. ขึ้น , ใต้”¹⁴ นอกจากนี้ในบทความเรื่อง A Lexicon of Khmer Morphology ของ Philip N. Jenner และ Saveros Pou ให้ความหมายคำว่า “เลง” ไว้ดังนี้

(ช. โบ.) ปลอดภัย, ถูกปลอดภัย, อิศระ 1. (อกรรมกริยา) เป็นอิศระจากงาน, ปลอดภัยผ่านไปอย่างไรสาระและสนุกสถาน, มีความสนุกสนาน, ให้ความรื่นรมย์แก่ตนเอง, เล่นหยอกเย้า, ให้ความบันเทิงแก่ตนเอง, ล้อเล่น, พุดตลก, หยอกล้อ 2. (กรรมกริยา) กระทำ (บางสิ่ง) เพื่อความบันเทิง, เล่น (เกม, อุปกรณ์), การแสดง (ละคร, คนตรี), (โดยภาพจน์) ประจบ (บางคน), หลอกหลวง, โกง 3. (อกรรมกริยา) ทำให้ต่อเนื่องในการเล่น, ทำงาน, การกระทำ, การเคลื่อนไหว 4. (กรรมกริยา) นำมาที่การเล่น, แสดงออก (ความงาม, พละกำลัง, ความสามารถของคนหนึ่งเป็นต้น) Cf. Iena.¹⁵

คำว่า “เลง” ในภาษาเขมรโบราณสามารถแผลงเป็นคำนามได้ว่า “ลัเปง” วจนานุกรมเขมรโบราณ – อังกฤษ – ฝรั่งเศส ให้ความหมายคำนี้ไว้ว่า “การเล่น” ดังปรากฏในจารึก K.254 คริสตศตวรรษที่ 12 ว่า “ต คุรุ ลัเปง (อันเป็นครุการเล่น)”หรือพบในจารึกหลักเดียวกันนี้ว่า “ต คุรุ รุฑรา ลัเปง (อันครุฑรุกรการเล่น)”¹⁶ ต่อมาในภาษาเขมรปัจจุบันคำนี้ได้กลายมาเป็นคำว่า “ແລบง (ແລบง)”

นอกจากนี้ ชิง หกซี้ (ชิง หุกซี้) ยังได้อธิบายที่มาของคำว่า “ແລบง (ແລบง)” ไว้ในหนังสือลักษณะทั่วไปของวรรณคดีเขมร (ทิฎฐภาพ พุทธา ใน อภุสตราสาสุตราเขมร) ว่า

¹⁴ Saveros POU, *Dictionnaire Vieux Khmer-Français-Anglais*, p. 420.

¹⁵ Philip N. Jenner (ed.), “A Lexicon of Khmer Morphology,” *Mon – Khmer Studies IX – X*, The University Press of Hawaii, 1980 – 1981, p.324.

¹⁶ *Ibid.*, p. 416.

...คำว่า “ແລບง” เป็นคำนามที่แผลงจากคำกริยา “เลง” ตามความหมาย
ในวงนันทกรรมเขมรมีความว่า “กระทำเกี่ยวกับการเล่น, กระทำในการเล่นหย่อน
ใจ, กระทำในการเล่นพนันหรือแข่งขัน ฯลฯ

คำว่า แลบง มีในภาษาเขมรเป็นเวลานานมาแล้ว พบครั้งแรกในศิลาจารึก
K. 254 ในศตวรรษที่ 12 บรรทัดที่ 19 มีคำว่า “ครูล้บง” คือ “ครูการละเล่น” นี้
เอง ท่านเซเดส์เห็นว่าเป็น “ครูที่ทำพิธีต่างๆ คือ ไม่เอาค่ากำนล” คำว่าแลบงนี้อีก
เช่นเดียวกันที่เราพบในเนื้อความวรรณคดีสมัยกลาง...

ฉบับโกนจา (จุบบ่กุนจา) ในหนังสือฉบับต่างๆ (จุบบ่เผสงฯ) หน้า 69

- 70

วรรคที่ 41

โลกถาฉกวดบี	ฉกวดมวยนิ่งสุรี	ฉกวดมวยนิ่งสุรา
ฉกวดมวยนิ่งแลบง	อเพีพาลา	ฉกวดเนะเหธา
	ฉกวดไกรกนลงฯ	

(คำแปล

ท่านว่าบ้ำสาม	บ้ำหนึ่งกับสตรี	บ้ำหนึ่งกับสุรา
บ้ำหนึ่งการเล่น	อำเภอพาลา	บ้านั้นเรียกว่า
	บ้ำยังกันลงฯ	

ฉบับตรีเนติ ในหนังสือ ฉบับต่างๆ (จุบบ่เผสงฯ) หน้า 91 - 94

วรรคที่ 74

กุมเลงชาแลบง	ร้พียงล่เมววง	พากยพุมพิเราะ
สุรฎีโอยฎาจ	โอยสุรจ โอยเสมาะ	กุมเรวีเพพะาะ
	สเสาะอนุทงฯ	

(คำแปล

อย่าเล่นเป็นการเล่น	รำพียงลเห็น	คำไม้ไพเราะ
คำพูดให้ตัด	ให้เสร็จให้เสมอ	อย่าทำถูกลน
	คำพูดชักจูงฯ	

ฉบับบุรุษ ในหนังสือ ฉบับต่างๆ (จุบบาบ์เผสงๆ) หน้าที 110

วรรคที 52

โลกถาหาถกวคบี มวยถกวคสุรีมวถกวคสุธา
มวถกวคแลบงพาลา เลงเบ็ยโปถ้วกัถาคัถ

(คัถาแปล

ถานว้าบ้าสาม หนึ่งบ้าสตรึหนึ่งบ้าสุธา
หนึ่งบ้าการเลน เล่นเบ็ยโปถ้วกัถาคัถ)

ข้อความทียกมามาจากหนังสือจุบบาบ์เผสงๆ (แบบฉบับต่างๆ) เป็นฉบับเก้าที่ถานผู้รู้ด้านศีลธรรมเขมร ได้คกแต่งในสมัยกลาง พุคสังสอนให้หลึกห่างจากความชั่วทั้งสาม เราเห็นแล้วว้าคัถาว่า แลบง คึคกับคัถาว่า เลง เวลาทีเราเลนการละเลนทีชั่วทั้งหลาย ทำให้อาสิมและพลังเปลอสคึให้อยากให้คกใจขาดสติความรู้สึก คังนัถ “แลบง” คึอ การพ่อนคลายเก้าความกัถุมใจ การกัถ่อมอารมณัเป็นใหญ่...¹⁷

คัถาว่า “แลบง” ตามทีปรากฏในฉบับ (จุบบาบ์) ทั้งหมดทีกล่าวมา แสดงให้เห็นว้ามีนัยถึงเฉพาะการละเลนในทางชั่ว ในทีนัถคึอการเลนการพนัน เพราะมีการขยายความเอาไว้ชัดเจนว้า การเลน “แลบง” นัถคึอการเลนเบ็ยโปถ้วกัถาคัถ ทีเป็นการพนัน คังนัถคัถาว่า “แลบง” จึงมีความหมายหมายถึง การเลนทีสามารถนำไปใช้ในความหมายในทางบวก คึอการละเลนเพื่อความบันเทิงอารมณัทัวไป หรือมีความหมายในเชิงลบทีหมายถึงการละเลนบันเทิงอารมณัในทางชั่ว เช่น การเลนการพนันคึได้

คังนัถคัถาว่า “เลง” เป็นคัถากรึยาแปลว้า “เลน” ในภาษาเขมร โบราณ สามารถแปลงเป็นคัถานามว้า “ลัเปง” มีใช้ในภาษาเขมร โบราณเช่นคึยวกัน หมายถึง การเลน และค้อมมาได้มีการเปล็ยแปลงทางเสิงมาเป็นคัถาว่า “แลบง (แลบง)” ในภาษาเขมรปัจจุบัน มีความหมายตามวงนานุกรมเขมร ฉบับพุทธศาสนบัณชิตยั กรุงพนมเป็ญ พุทธศักราช 2511 ว้า “การเลน, เก็ยวกับทีเลน”¹⁸

¹⁷ ฉิง หุกจึ, ธิกฎฐภาพ พุทธา ใน อถุสรสาสุตรแฆมร (Paris: L'Harmattan, 1997), หน้า 27 – 28.

¹⁸ พุทธศาสนบัณชิตยั, วงนานุกรมเขมร, หน้า 1139.

2.1.4 ศาสตราแลบง (สาสุตราแลบง): คำประสมที่ก่อให้เกิดความหมายใหม่

คำว่า “สาสตรา (สาสุตรา)” และคำว่า “แลบง (แลบง)” นี้ เมื่อนำมาสร้างคำใหม่โดยการประสมคำเกิดเป็นคำว่า “สาสตราแลบง (สาสุตราแลบง)” คำนี้มีความหมายตามที่ปรากฏในพจนานุกรมเขมร ฉบับพุทธศาสนบัณฑิตย กรุงพนมเปญ พุทธศักราช 2511 ว่า “สาสตราแลบง (สาสุตราแลบง) หนังสือสำหรับอ่านเล่น (หนังสือประโลมโลก)”¹⁹

อุ เชียง ผู้เชี่ยวชาญวรรณกรรมเขมร ได้กล่าวถึงสาสตราแลบง ไว้ในหนังสือบัญชีหนังสือภาษาเขมรในหอสมุดแห่งชาติ กรุงปารีส (Catalogue du Fonds Khmer) ด้วยการใช้ความหมายตามรูปศัพท์และอธิบายถึงความหมายของลักษณะสำคัญของวรรณกรรมประเภทนี้คือทำให้สนุกสนาน บันเทิงอารมณ์ และเพลิดเพลินด้วยความประณีตแห่งภาษา แสดงให้เห็นถึงลักษณะของวรรณกรรมประเภทนี้ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังความที่ว่า

สาสตราแลบง (สาสุตราแลบง หนังสือบันเทิง) คำว่า แลบง (แลบง) มาจากคำว่า “เลง (เล่น)” ดังนั้นคำว่า “แลบง (แลบง)” จึงมีความหมายว่า “สิ่งที่เป็น การพักผ่อนสบาย ความบันเทิงอารมณ์” สาสตราแลบง (สาสุตราแลบง) คือ “เรื่องราวทั้งหลายที่เป็นวัตถุสำหรับหย่อนใจ สบาย สนุกสนาน การเล่น บันเทิงอารมณ์ ให้ยิ้มแย้ม เพลิดเพลินด้วยความประณีตแห่งภาษา” เหล่านี้เองเขาเรียกว่า สาสตราแลบง (สาสุตราแลบง)²⁰

ฉิ่ง หุกจี ได้อธิบายขยายความหมายของคำว่า “สาสตราแลบง (สาสุตราแลบง)” ไว้ในหนังสือ ลักษณะทั่วไปของวรรณคดีเขมร (ทิฎฐภาพ พุทธา ไน อภิสรรสาสุตรเขมร) ว่า

...สาสตราแลบง คำว่า แลบง มาจากคำ “เลง” ดังนั้น คำว่า “แลบง” จึงมีความหมายว่า “สิ่งที่เป็นที่หย่อนสบายกลมอารมณ์ ฯลฯ” สาสตราแลบง คือ เรื่องราวทั้งหลายที่เป็นวัตถุสำหรับหย่อนใจ สบาย สนุกสนาน การเล่น บันเทิงอารมณ์ ให้ยิ้มแย้ม เพลิดเพลินด้วยร้อยกรองภาษาอันประณีต เหล่านี้เองเรียกว่า สาสตราแลบง...²¹

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1327.

²⁰ Au CHHIENG, *Catalogue du Fonds Khmer* (Paris: Imprimerie Nationale, 1953), p. 9 – 10.

²¹ ฉิ่ง หุกจี, *ทิฎฐภาพ พุทธา ไน อภิสรรสาสุตรเขมร*, หน้า 25.

นอกจากจะเรียกงานวรรณกรรมประเภทนี้ว่า “สาสตราเลบง” แล้ว ยังสามารถเรียกงานวรรณกรรมประเภทนี้ว่า “เรื่องเลบง” ก็ได้ ตามที่ ฉิง หกซี้ อธิบายว่า “เรื่องเลบงเป็นผลงานวรรณคดีประเภทหนึ่งที่ประดิษฐ์ขึ้นสำหรับประโลมอารมณ์ผู้อ่านด้วยร้อยกรองภาษากรวยอย่างประณีต...”²²

Judith M. Jacob กล่าวว่า เลบง หมายถึง งานสำหรับความบันเทิง เป็นประเภทวรรณกรรม (Genre) ที่ได้รับความนิยมมาก โดยมากมักเป็นเรื่องเล่าร้อยกรองขนาดยาวของชาดก²³ นอกจากนี้ยังได้กล่าวอีกว่า “เลบง, งานสำหรับความบันเทิง”²⁴

จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่า นักวรรณคดีเขมรส่วนใหญ่นิยามความหมายของคำว่า “สาสตราเลบง (สาสตราเลบง)” โดยเน้นเฉพาะความหมายของคำว่า “เลบง (เลบง)” เท่านั้น แต่มิได้ให้ความสำคัญกับความหมายของคำว่า “สาสตรา (สาสตรา)” มากนัก

แม้ว่าจะมีการใช้คำว่า “เลบง (เลบง)” ที่หมายถึงการเล่นหรือความบันเทิง ทำให้มีความเข้าใจว่า “สาสตราเลบง (สาสตราเลบง)” เป็นวรรณกรรมสำหรับอ่านเล่นเพื่อความบันเทิง แต่เมื่อพิจารณาความหมายของคำว่า สาสตรา (สาสตรา) ดังได้อธิบายมาข้างต้น พบว่า “สาสตรา” ในภาษาเขมรปัจจุบันหมายถึง หนังสือโบราณและมีความหมายถึงคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ด้วย

ดังนั้นคำว่า สาสตราเลบง (สาสตราเลบง) จึงอาจจะไม่ได้มีความหมายเดียวที่หมายถึงวรรณกรรมที่ประพันธ์ขึ้นสำหรับอ่านเพื่อความบันเทิง แต่น่าจะมีความหมายว่าเป็นวรรณกรรมที่สอดแทรกการสั่งสอนคติธรรมทางพระพุทธศาสนาในฐานะของตำราหรือคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ด้วยก็ได้ ดังนั้นในการศึกษาเกี่ยวกับสาสตราเลบงจากนี้เป็นต้นไป ผู้วิจัยจะได้ใช้ความหมายทั้งสองความหมายนี้เป็นแนวทางในการศึกษาเพื่อหาข้อสรุปสุดท้ายเกี่ยวกับนิยามของสาสตราเลบงต่อไป

2.2 บริบททางสังคมกับการก่อกำเนิดสาสตราเลบง

การศึกษาสภาพสังคมและวัฒนธรรมของกัมพูชาที่มีผลต่อการประพันธ์สาสตราเลบงเป็นสิ่งสำคัญ เนื่องจากการศึกษาประเภทวรรณกรรมนั้นจำเป็นต้องศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์และสังคมในยุคสมัยที่เกี่ยวข้องกับการประพันธ์วรรณกรรมนั้นๆ ด้วย ดังที่ฮันด์ โรเบิร์ต เฮาส์ (Hans Robert Jauss) ได้กล่าวถึงความจำเป็นในการศึกษาประวัติศาสตร์และสภาพสังคมที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาประเภทวรรณกรรมว่า

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 83.

²³ Judith M. Jacob, *The Traditional Literature of Cambodia: A Preliminary Guide*. (New York: Oxford University Press, 1996), p. 14.

²⁴ *Ibid.*, p. 36.

การศึกษาวรรณกรรมในแนวประเภทวรรณกรรมจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับเงื่อนไขของเวลาหรือประวัติศาสตร์ด้วย ทั้งนี้เพราะประเภทวรรณกรรมมีความสัมพันธ์กับยุคสมัย...การให้ความสำคัญกับการศึกษาประเภทวรรณกรรมโดยสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์หรือเงื่อนไขของเวลานี้ทำให้ประเภทวรรณกรรมมีระบบทางประวัติศาสตร์ (Historical system) หรือมีมิติในแนวนอนหรือแนวระนาบ (diachronic perspectives)²⁵

จากการศึกษาบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของกัมพูชาที่เกี่ยวข้องกับศาสนาแลงพบว่า แม้อาณาจักรกัมพูชาสมัยก่อนพระนครและสมัยพระนครจะมีวรรณกรรมเขมรจำนวนมาก แต่จากหลักฐานที่หลงเหลือมาถึงปัจจุบันมีเพียงศิลาจารึกที่มีเนื้อความเกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์เป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้แม้กวีเขมรในสมัยนั้นจะประพันธ์วรรณกรรมทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง แต่บทร้อยกรองจะประพันธ์ด้วยภาษาสันสกฤตเท่านั้น ส่วนภาษาเขมรโบราณจะนำมาใช้ประพันธ์ข้อความร้อยแก้ว²⁶

ด้วยเหตุนี้หากวรรณกรรมเขมรโบราณไม่ได้เกี่ยวข้องกับการประพันธ์ศาสนาแลงโดยตรง สิ่งที่น่าพิจารณาต่อไปคือ ปัจจัยหรือบริบททางสังคมที่เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการประพันธ์ศาสนาแลงขึ้น จากการศึกษาพบว่า ปัจจัยสำคัญที่อาจทำให้เกิดศาสนาแลงเกิดขึ้นคือ อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่เข้ามาเผยแผ่ยังอาณาจักรกัมพูชาในยุคปลายสมัยพระนคร รวมทั้งอิทธิพลของไทยและเวียดนาม อิทธิพลทั้งสองด้านนี้ได้ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างมากต่อสังคมกัมพูชาและส่งอิทธิพลต่อวรรณกรรมเขมรสมัยหลังพระนคร โดยเฉพาะอิทธิพลต่อการเกิดขึ้นของศาสนาแลง ดังจะได้อภิปรายในรายละเอียดต่อไป

2.2.1 พระพุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเขมร

ดังได้กล่าวไปแล้วว่า อิทธิพลของพระพุทธศาสนาจากลังกาที่เข้ามาเผยแผ่ยังอาณาจักรกัมพูชาในยุคปลายสมัยพระนคร น่าจะเป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการประพันธ์ศาสนาแลงขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 23 ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยจะได้ศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมเขมรในช่วงเวลาก่อนเกิดการประพันธ์ศาสนาแลงเพื่อพิจารณาว่าพระพุทธศาสนามี

²⁵ Hans Robert Jauss อ้างถึงใน ตรีศิลป์ บุญขจร, วรรณกรรมประเภทกลอนสวดภาคกลาง: การศึกษาเชิงวิเคราะห์ (กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), หน้า 133.

²⁶ ศานติ ภักดีคำ, ความสัมพันธ์วรรณคดีไทย - เขมร (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2550), หน้า 27 - 28.

อิทธิพลต่อวรรณกรรมเขมรสมัยหลังพระนครหรือไม่ และหากมีอิทธิพลดังกล่าวปรากฏออกมาในลักษณะใด

การเผยแผ่ของพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชา ปรากฏหลักฐานตั้งแต่สมัยก่อนพระนครที่พระพุทธศาสนาได้มีความเจริญรุ่งเรืองควบคู่กับศาสนาพราหมณ์ชั่วระยะเวลาหนึ่ง²⁷ แต่พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทได้เริ่มเข้ามามีอิทธิพลอย่างมากในประเทศกัมพูชาสมัยพระนคร ตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 ในรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังปรากฏว่าพระโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระองค์หนึ่งได้ไปศึกษาพระพุทธศาสนาในเกาะลังกาจนได้สมณศักดิ์²⁸ ในเวลาต่อมาพระพุทธศาสนาได้เริ่มเข้ามาแทนที่ลัทธิต่างๆ ในศาสนาฮินดูที่ให้การสนับสนุนระบบชนชั้นและเคยได้รับการสนับสนุนจากรัฐ ทำให้สถานภาพของพราหมณ์แม้จะยังมีตำแหน่งในราชสำนักและมีหน้าที่ประกอบพิธีกรรมอยู่แต่ก็ลดความสำคัญลงไปมาก พุทธศาสนาเริ่มเข้าไปมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวกัมพูชาในด้านต่างๆ มากขึ้น รวมทั้งทางด้านวรรณกรรมดังที่ เดวิด แชนด์เลอร์ ได้กล่าวไว้

...พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทเข้ามาแทนที่ลัทธิต่างๆ ในศาสนาฮินดูที่สนับสนุนระบบชนชั้น และเคยได้รับการสนับสนุนจากรัฐ ในระยะยาวการเปลี่ยนแปลงนี้ได้แผ่ไปหลายสาขา พราหมณ์ยังมีตำแหน่งอยู่ในราชสำนัก มีหน้าที่ประกอบพระราชพิธีต่างๆ แต่ก็ลดความสำคัญลงไปมาก ตำนานและวรรณกรรม อันมีรากฐานเพริศพรายจากวรรณคดีและประติมากรรมของอินเดียที่เคยปรากฏในภาพจำหลัก ประติมากรรม สถาปัตยกรรม และจารึก ค่อยลดวงแคบเข้ามาอยู่ในแวดวงสุนทรียศาสตร์เถรวาท และวรรณคดีกัมพูชา เช่น รามายณะฉบับพื้นเมือง มีการประสมประสานค่านิยมทางพุทธศาสนาเข้าไปด้วย
...²⁹

สำหรับในด้านวรรณกรรม อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีผลต่อวรรณกรรมเขมรก่อนเกิดการประพันธ์สาสตราแลงสามารถจำแนกได้เป็น 2 ประเด็นคือ อิทธิพลของพระพุทธศาสนาใน

²⁷ ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล (ผู้แปล), ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, 2516), หน้า 4 – 5.

²⁸ เดวิด แชนด์เลอร์, ประวัติศาสตร์กัมพูชา, แปลโดย พรธรรมา เจาธรรมสาร สดใส ชันติวรพงษ์ และวงเดือน นาราวัจจ์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2540), หน้า 102.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 104.

ด้านตัวบทวรรณกรรมเขมร และอิทธิพลของพระพุทธศาสนาในด้านการผลิตและการเผยแพร่วรรณกรรม ดังนี้

2.2.1.1 อิทธิพลพระพุทธศาสนาในตัวบทวรรณกรรมเขมร

อิทธิพลของพระพุทธศาสนา ที่ได้เข้ามาเผยแผ่ยังอาณาจักรกัมพูชาในยุคปลายสมัยพระนคร ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างมากต่อสังคมกัมพูชา และส่งอิทธิพลต่อตัวบทวรรณกรรมเขมรในสมัยหลังพระนครหลายประการ โดยความเปลี่ยนแปลงของวรรณกรรมเขมรที่เกิดจากอิทธิพลของพระพุทธศาสนาอันส่งผลให้เกิดการประพันธ์ศาสตร์าแลบง สามารถวิเคราะห์ได้เป็น 3 ประเด็นคือ

2.2.1.1.1 การใช้ภาษาบาลีในวรรณกรรมเขมร

การใช้ภาษาบาลีในวรรณกรรมเขมรเป็นความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของวรรณกรรมเขมรภายหลังจากได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาในสมัยปลายพระนคร เนื่องจากวรรณกรรมเขมรที่ประพันธ์ขึ้นตั้งแต่สมัยก่อนพระนครจนถึงสมัยพระนคร นิยมแต่งวรรณกรรมร้อยกรองด้วยฉันทภาษาสันสกฤต แต่เมื่อกัมพูชาได้รับอิทธิพลพระพุทธศาสนาที่เผยแผ่เข้ามาในสมัยปลายพระนคร ทำให้วรรณกรรมเขมรที่เดิมเคยใช้แต่ภาษาสันสกฤตในการประพันธ์ร้อยกรองได้เปลี่ยนมาใช้ภาษาบาลีในการประพันธ์ร้อยกรองแทน

ดังปรากฏหลักฐานว่า มีการนำภาษาบาลีมาใช้ในการจารึกศิลาจารึกโคกสวายเจกเมื่อปี พ.ศ. 1839 จารึกหลักนี้เป็นจารึกภาษาบาลีหลักแรกที่จารึกขึ้นในกัมพูชาตรงกับรัชกาลพระเจ้าศรีนทรธรรมัน พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่นับถือพระพุทธศานานิกายเถรวาท และได้ถวายหมู่บ้านแห่งหนึ่งสำหรับสร้างวัดถวายให้กับพระพุทธศาสนา³⁰

ในเวลาต่อมาภาษาบาลีจึงมีบทบาทและความสำคัญขึ้นมาแทนที่ภาษาสันสกฤตในฐานะภาษาศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธศาสนา ทำให้วรรณกรรมเขมรสมัยหลังพระนครเมื่อประพันธ์บทนมัสการหรือบทประณามพจน์จึงนิยมใช้ภาษาบาลีในการประพันธ์ และได้ส่งอิทธิพลต่อการประพันธ์บทนมัสการหรือบทประณามพจน์ และการแทรกภาษาบาลีในตัวบทวรรณกรรมของศาสตร์าแลบงที่ประพันธ์ขึ้นในเวลาต่อมาด้วย ดังจะได้อภิปรายประเด็นนี้อย่างละเอียดในบทที่ 3 และบทที่ 4 ต่อไป

³⁰ ทองสีบ สุภะมาร์ค (ผู้แปล), พระพุทธศาสนาในกัมพูชา (กรุงเทพฯ: สภาวิจัยแห่งชาติ, 2514), หน้า 82

2.2.1.1.2 อิทธิพลวรรณกรรมพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาพบว่า นอกจากมีการนำภาษาบาลีมาใช้ในการประพันธ์วรรณกรรมเขมรตั้งแต่สมัยปลายพระนครแล้ว ยังปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาในบันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของเงินละที่โจวต้ากวานผู้ที่เดินทางไปกับคณะทูตของพระเจ้าเจิงจง แห่งราชวงศ์หยวน ไปยังเมืองพระนครของกัมพูชาในรัชกาลพระเจ้าศรีนทรวรมัน³¹ ดังที่โจวต้ากวานได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในกัมพูชาเวลานั้นไว้ว่า “...พระสูตรที่พระภิกษุท่องบ่นอยู่นั้นมีมากมาย...”³² แสดงให้เห็นว่าได้มีคัมภีร์พระพุทธศาสนาสำหรับพระภิกษุใช้เรียนมาตั้งแต่ในสมัยนั้นแล้ว

หลักฐานที่สำคัญเกี่ยวกับคัมภีร์หรือวรรณกรรมพระพุทธศาสนาสมัยหลังพระนครในกัมพูชายังสามารถพบได้ในศิลาจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร มีเนื้อหากล่าวถึงพิธีกรรมและคัมภีร์พระพุทธศาสนาต่างๆ เช่น การสวดมนต์และสวดพระปริตรที่เป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ดังปรากฏในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครหลักที่ IMA.12 มหาศักราช 1550 พุทธศักราช 2171 กล่าวไว้ว่า “...แล้วจึงเจ้าพาให้อาราธนา นิมิตพระอริยสงฆ์ (อัน) ทรงจุดบริสุทธศีล มีอิริยาบถมาสวดทิพยมนต์พระปริตร ณ พระพื้น...”³³ จารึกนครวัดสมัยหลังพระนครหลักที่ IMA.34 มหาศักราช 1618 พุทธศักราช 2239 กล่าวว่า “...สวดทิพยมนต์ธรรมจักร...”³⁴ และในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครหลักที่ IMA.39 มหาศักราช 1669 พุทธศักราช 2290 กล่าวว่า “...นิมนต์สามเณรสวดธรรม...”³⁵

จากการศึกษาพบว่า ในสมัยหลังพระนครได้มีการแปลคัมภีร์พระพุทธศาสนาจากภาษาบาลี เช่น พระพุทธประวัติ ชาดก รวมทั้งพระสูตรต่างๆ เป็นภาษาเขมร โดยแทรกภาษาบาลีประกอบ ในลักษณะที่เรียกว่า “สมราย (สมราย)”^{*} แล้วจึงนำมาสวดหรืออ่านออกเสียงเป็นทำนอง เช่น เรื่องมหาเวสสันดรชาดก³⁶ และเรื่องมโหสถชาดก³⁷ เป็นต้น ดังปรากฏหลักฐานการเทศน์

³¹ เฉลิม ขงบุญเกิด, บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของเงินละ (พระนคร: ชวนพิมพ์, 2510), หน้า (1).

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

³³ อุไรศรี วรสระริน, จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ค.ศ. 1566 – ค.ศ. 1747 (กรุงเทพฯ: จงเจริญการพิมพ์, 2542), หน้า 154.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 167.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 182.

^{*} สมราย (สมราย) หมายถึง วรรณคดีบาลีประเภทที่แปลเป็นภาษาเขมร ในลักษณะการแปลแบบตั้งศัพท์ภาษาบาลีไว้ต้นประโยค แล้วแปลเป็นภาษาเขมร

³⁶ ดูเพิ่มเติมที่ ฤกษ์ แดม, มหาเวสสันดร. กนุมเพญ: พุทธศาสนบัณฑิตย, 1944.

มหาชาติ (พระมหาเวสสันดรชาดก) ในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครหลักที่ IMA.12 มหาศักราช 1550 พุทธศักราช 2171 กล่าวว่า “...มีนิกพระธรรมเขมรมหาสังฆราชบพิตรพระองค์เองสำแดงธรรมเทศนา พระอภิธรรม 3 กัณฑ์ มหาชาติ 2 กัณฑ์...”³⁸ และในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครหลักที่ IMA.39 มหาศักราช 1669 พุทธศักราช 2290 กล่าวว่า “...แล้วนิมนต์มหาสังฆราชศิลาจารย์เทศนาพระมหาชาติ 1 กัณฑ์...”³⁹

การสวดหรือการเทศน์วรรณกรรมพระพุทธศาสนาเหล่านี้ น่าจะเป็นที่มาของการพัฒนาไปสู่การเกิดศาสตราแลบงในระยะแรกขึ้น เพื่อสวดในฐานะเรื่องที่ฟังแล้ว ได้บุญ หรือฟังเพื่อเป็นส่วนหนึ่งการทำบุญ ก่อนที่จะเปลี่ยนแปลงไปเป็นการฟังเพื่อความบันเทิงโดยตรง

นอกจากนี้ศิลาจารึกสมัยหลังพระนครหลักที่ 38 (IMA. 38) จารึกขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2244 ที่เป็นจารึกปราสาทนครวัด ได้กล่าวถึงบุคคลหรือตัวละครในวรรณกรรมพระพุทธศาสนาและในคัมภีร์อื่นๆ หลายเรื่องที่อยู่ในเวลาต่อมาควิได้นำมาประพันธ์เป็นศาสตราแลบง แสดงให้เห็นว่าเรื่องราวในชาดกและในคัมภีร์เหล่านั้น ได้เป็นที่รับรู้กันอย่างแพร่หลายในสังคมเขมรสมัยนั้นแล้ว⁴⁰ เช่น พระนาคเสนกับพระยามิลินท์ในคัมภีร์มิลินทปัญหา (บทที่ 116)⁴¹

รวมทั้งยังมีการอ้างถึงวรรณกรรมชาดกจากมหานิบาตชาดก เช่น พระเตมีย์ (บทที่ 124) พระมโหสถ (บทที่ 125) และ พระเวสสันดร นางมัทรี กัณฑ์และชาติ (บทที่ 126–127) มีการอ้างถึงพระราม จักรามายณะ (รามเทพ, บทที่ 133, 137) ศรีวิกรม (บทที่ 134) หนุมาน (บทที่ 137) พระเกตุมาลา พระโอรสแห่งพระอินทร์อันเป็นต้นกำเนิดนครวัดตามตำนานพื้นบ้านของประเทศกัมพูชา (บทที่ 138–139) นางโภควดี (บทที่ 132) โชติกเศรษฐี (บทที่ 141)* และที่สำคัญคือจารึกหลักนี้มีการอ้างถึงตัวละครในโลกนิยชาดกคือ ฌัญชัยบัณฑิตและนนทิกษย์เป็นต้น (บทที่ 120 –

³⁷ ดูเพิ่มเติมที่ พุทธศาสนบณฺฑิตย, เรื่องมโหสถ จมฺลจญฺพิจฺบาวํสาสุตฺราสุตฺตํ. ฎนฺเพญ: พุทฺธสาสนบณฺฑิตย, 2505.

³⁸ อุไรศรี วรสระริน, จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ค.ศ. 1566 – ค.ศ. 1747, หน้า 154.

³⁹ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁰ พระมหากังวล คัชชีมา, “ความเชื่อและการทำบุญในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในจารึกเขมรสมัยกลาง (IMA),” ภาษา – จารึก ฉบับ 6: คุรุบูชา คุรุรำลึก เนื่องในวาระครบ 5 รอบ และเกษียณอายุราชการ ของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อุไรศรี วรสระริน (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด จงเจริญการพิมพ์, 2542), หน้า 271.

⁴¹ อุไรศรี วรสระริน, จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ค.ศ. 1566 – ค.ศ. 1747, หน้า 176.

* ดูเพิ่มเติมที่ ปีเตอร์ สกิลลิ่ง และ สานติ ภัคคีคำ, “วรรณกรรมอ้างอิงในจารึกใหญ่แห่งนครวัด,” วารสารเมืองโบราณ 4 (ตุลาคม – ธันวาคม 2545): 79 – 85.

123)** วรรณกรรมชาคนอกนิบาตเรื่องนี้ต่อมาออกฉววงศาสรรเพชญ (นง) ได้นำมาประพันธ์เป็นศาสตราแลบง ดังนั้นจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครหลักที่ IMA 38 จึงเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมพระพุทธศาสนาเหล่านี้ น่าจะเป็นที่รู้จักแพร่หลายในกัมพูชาเวลานั้นแล้ว ก่อนที่จะมีการนำวรรณกรรมเหล่านี้มาประพันธ์เป็นศาสตราแลบง

2.2.1.1.3 อิทธิพลด้านแนวคิดทางพระพุทธศาสนาในวรรณกรรมเขมร

นอกจากพระพุทธศาสนาจะมีอิทธิพลต่อวรรณกรรมเขมรสมัยหลังพระนครในด้านต่างๆ ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น พระพุทธศาสนายังมีอิทธิพลในด้านแนวคิดต่อวรรณกรรมเขมรในช่วงเวลาก่อนที่จะมีการประพันธ์ศาสตราแลบงอีกด้วย ดังปรากฏหลักฐานว่ามีวรรณกรรมเขมรทั้งที่เป็นวรรณกรรมร้อยกรองและร้อยแก้วซึ่งมีการนำแนวคิดทางพระพุทธศาสนา มาสอดแทรกไว้ในวรรณกรรมเหล่านี้ วรรณกรรมเขมรเรื่องสำคัญที่ประพันธ์ขึ้น โดยได้รับอิทธิพลแนวคิดจากพระพุทธศาสนาได้แก่

รามเกียรติ์ (รามเกรติ์) ผูกที่ 1 – 10 เป็นวรรณกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากมหากาพย์รามายณะ ในวรรณคดีสันสกฤต แต่กัมพูชาได้นำมาประพันธ์ขึ้นใหม่ด้วยคำประพันธ์ประเภทบทกาคคิ บทพรหมคิตติ บทพโนล เป็นต้น วรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์แตกต่างจากมหากาพย์รามายณะมาก เนื่องจากการปรับเปลี่ยนแนวคิดต่างๆ โดยเฉพาะที่สำคัญคือมีการสอดแทรกความคิดทางพระพุทธศาสนา ลงไปในรามเกียรติ์ด้วย ดังที่เควิด แซนค์เลอร์ ได้กล่าวถึงลักษณะของการปรับเปลี่ยนมหากาพย์รามายณะของอินเดียมาเป็นรามเกียรติ์ฉบับภาษาเขมรว่า

...มหากาพย์เรียมเกร์ ฉบับที่คงเหลือมาจนถึงทุกวันนี้กล่าวถึงเฉพาะบางเหตุการณ์ที่ปรากฏในต้นฉบับอินเดีย และหลายเหตุการณ์ก็ได้ปรับเปลี่ยนให้เข้ากับกรอบการอ้างอิงแบบพุทธเถรวาทแล้วจึงค่อยถ่ายทอดลงสู่ภาษาเขมรอีกชั้นหนึ่ง แม้ว่าตัวละครในเหตุการณ์เหล่านั้นจะเป็นที่รู้จักกันว่ามาจากมหากาพย์ของพราหมณ์อินเดีย (ทำนองเดียวกับอาณาจักรกึ่งตำนานอันไกลโพ้นจากเอเชียอาคเนย์) แต่พฤติกรรม ภาษา และอุดมคติของตัวละครเหล่านั้นก็ดูเป็นของชาว

** ปรากฏหลักฐานว่ามีผู้นำโลกนัยชาคนมาประพันธ์เป็นศาสตราแลบงในต้นพุทธศตวรรษที่ 24 คือในปี พ.ศ. 2337 (ค.ศ. 1794) ออกญาพระคลัง (นง) หรือออกฉววงศาสรรเพชญ ได้ประพันธ์เรื่องโลกนัยปรภณ์ ด้วยคำประพันธ์ประเภทกาพย์

กัมพูชาที่มาร่วมชุมนุมกันฟังบทกวีหรือการแสดงของนักฟ็อน ศิลปิน และนักคนตรีอยู่นั่นเอง...⁴²

นอกจากเรื่องรามเกียรติ์ได้แสดงให้เห็นถึงแนวคิดทางพระพุทธศาสนาที่สอดแทรกในงานวรรณกรรมเขมรสมัยหลังพระนครแล้ว วรรณกรรมเขมรอีกประเภทหนึ่งที่สำคัญที่ได้รับอิทธิพลพระพุทธศาสนาอย่างมากก่อนที่จะเกิดการประพันธ์ศาสตราแลบงคือ วรรณคดีคำสอนประเภท “ฉบับ (ฉบับ)” วรรณกรรมเขมรประเภทนี้ค่อนข้างมีปัญหาเรื่องอายุสมัยของการแต่ง เนื่องจากมักไม่ระบุวันเวลาที่แต่ง และไม่ระบุชื่อผู้แต่ง วรรณคดีคำสอนประเภทฉบับ (ฉบับ) ที่มีความเก่าแก่มาก คือ ฉบับเก่า หรือ ฉบับโบราณ (ฉบับจาส) ซึ่งแต่งขึ้นระหว่างพุทธศตวรรษที่ 21 – 23⁴³ ฉบับที่สำคัญได้แก่ ฉบับตรีเนตร (ฉบับตรีเนตร) ฉบับพระราชสมภาร (ฉบับพระราชสมภาร) ฉบับนุรุช (ฉบับปฐ) ฉบับสตรี (ฉบับสตรี) และฉบับอริยสัตตา (ฉบับอริยสัตตา) เป็นต้น วรรณกรรมคำสอนประเภทฉบับเป็นวรรณกรรมที่ส่งอิทธิพลต่อชาวกัมพูชาเป็นอย่างมาก เพราะเป็นวรรณกรรมคำสอนที่นำมาใช้ในการศึกษาเล่าเรียนของกัมพูชาในสมัยก่อน โดยพระสงฆ์ผู้เป็นครูจะให้ศิษย์ท่องจำวรรณคดีประเภทฉบับในลักษณะของการสวดและถือเป็นบทเรียนสำหรับเด็กก่อนหน้าที่จะฝึกอ่านศาสตราแลบงในลำดับต่อไป เนื้อหาคำสอนที่ปรากฏในวรรณคดีประเภทฉบับยังเน้นเรื่อง การปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามครรลองคลองธรรมและสามารถดำรงตนให้อยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข โดยได้รับอิทธิพลพระพุทธศาสนา⁴⁴ ด้วยเหตุนี้วรรณกรรมคำสอนประเภทฉบับจึงเป็นวรรณกรรมที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อชาวเขมรตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 25

วรรณกรรมเขมรที่สำคัญอีกประเภทหนึ่งที่แต่งขึ้นในยุคนี้คือ วรรณกรรมนิราศพระราชนิพนธ์พระบาทศรีธรรมราชา พระราชสมภาร (พ.ศ. 2170 – 2177) ที่พระราชนิพนธ์ขึ้นในลักษณะของวรรณกรรมนิราศจึงมีลักษณะเป็นบทร้อยกรองพรรณนาความรู้สึกรำครวญเนื่องจากการพลัดพรากจากคนรัก พระบาทศรีธรรมราชา พระราชสมภาร ได้แทรกแนวคิดทางพระพุทธศาสนาไว้ในวรรณกรรมนิราศของพระองค์ด้วย โดยเฉพาะความคิดเรื่องกรรม⁴⁵ ซึ่งน่าจะมีอิทธิพลต่อชนบของการประพันธ์บทรำครวญของศาสตราแลบงในเวลาต่อมา

⁴² เดวิด แชนด์เลอร์, ประวัติศาสตร์กัมพูชา, แปลโดย พรรณงาม เก้าธรรมสาร สดใส ชันติวรวงศ์ และวงเดือน นาราัจจ์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2540), หน้า 138.

⁴³ ฉิ่ง หุก จี, ทัศนภาพ พุทธใน อุตสาหกรรม, หน้า 69.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 72.

⁴⁵ ลาง หาบอาน, ลิกสาปรวัตตือกุตสาสุตรเขมรสมัยนครกษัตริย์อัญจ (กาน์เพญ: คิม-เอง, 2511), หน้า 226.

วรรณกรรมร้อยแก้วของกัมพูชาสมัยหลังพระนครที่ได้รับอิทธิพลพุทธศาสนา ก่อนที่จะเกิดการประพันธ์ศาสตราแลบง คือ จารึกนครวัดสมัยหลังเมืองพระนคร จำนวน 40 หลัก⁴⁶ เริ่มจารึกขึ้นในปี พ.ศ. 2109 ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระบรมราชา (ร่วมสมัยกับสมเด็จพระมหาจักรพรรดิแห่งกรุงศรีอยุธยา) จนถึง พ.ศ. 2290 ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระธรรมราชา (องค์อิม) (ร่วมสมัยกับรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศแห่งกรุงศรีอยุธยา)

ศิลาจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครที่สำคัญมากคือ ศิลาจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร หลักที่ IMA 38 จารึกขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2244 มีเนื้อความแบ่งออกเป็นสองช่วง คือ ช่วงแรกของจารึก (บทที่ 1-45) แต่งด้วยบทพรหมคิตติ ผู้ประพันธ์กล่าววามัสการพระพุทธเจ้ารวมทั้งสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ ให้คุ้มครอง มีกล่าวถึงผู้ประพันธ์ว่าชื่อชยันน์และสรุปรายชื่อข้าราชการของเขา ชยันน์รับราชการในราชสำนักจากตำแหน่งเสนาบดีจนถึงตำแหน่งยมราช (บทที่ 23-26) ส่วนที่ 2 (บทที่ 46-104) แต่งด้วยบทกษุขังคัลลา เริ่มต้นที่บทที่ 46 ส่วนที่ 3 (บทที่ 105-152) แต่งด้วยบทกาคคิตติ เริ่มต้นที่บทที่ 105 เนื้อหาในส่วนที่สองและส่วนที่สามเป็นการกล่าวถึงชีวิตในโลกหน้า มีการพรรณนาถึงความปรารถนาของผู้แต่งต้องการหลีกเลี่ยงความน่าสะพึงกลัวของนรกและปรารถนาความสุขในสวรรค์ จุดมุ่งหมายสุดท้ายคือการพบพระศรีอาริยมต ไตรยและต้อนรับการมาของพระองค์ในฐานะพระอนาคตพุทธเจ้า⁴⁷

วรรณกรรมเขมรสมัยหลังพระนครที่กล่าวมามีลักษณะร่วมกับศาสตราแลบงหลายประการ โดยเฉพาะรูปแบบคำประพันธ์ที่ใช้ในการประพันธ์ คือ บทกาคคิตติ บทพรหมคิตติ และบทกษุขังคัลลา เป็นต้น นอกจากนี้วรรณกรรมเขมรสมัยหลังพระนครที่กล่าวมายังมีลักษณะร่วมด้านพื้นฐานความคิดทางพุทธศาสนาที่มีที่มาจากพระไตรปิฎกรวมทั้งวรรณกรรมพระพุทธศาสนาอื่นๆ ที่แพร่หลายอยู่แล้วเป็นอย่างดีแล้ว เช่น นิบาตชาดก ปัญญาชาดก และวรรณกรรมชาดกนอกนิบาตเรื่องอื่นๆ เช่น โลกนัยชาดก เป็นต้น

จากหลักฐานต่างๆ ที่กล่าวมาแสดงให้เห็นถึงความสืบเนื่องของวรรณกรรมเขมรสมัยหลังพระนครก่อนหน้าที่จะเกิดการประพันธ์ศาสตราแลบง ในเวลาต่อมาจึงนำวรรณกรรมพระพุทธศาสนาและนิทานพื้นบ้านที่ทำให้เป็นวรรณกรรมพระพุทธศาสนามาแต่งเป็นศาสตราแลบง เพื่อใช้สำหรับสวดหรือการฟังเพื่อความบันเทิงควบคู่กับการสอนธรรมะพระพุทธศาสนา

⁴⁶ อุไรศรี วรสระริน, จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ค.ศ. 1566 – ค.ศ. 1747, หน้า 8.

⁴⁷ ปีเตอร์ สกิลลิ่ง และ สานติ ภักดีคำ, “วรรณกรรมอ้างอิงในจารึกใหญ่แห่งนครวัด,” วารสารเมืองโบราณ 4 (ตุลาคม – ธันวาคม 2545): 79.

2.2.1.2 อิทธิพลของพระพุทธศาสนาในด้านการผลิตและการเผยแพร่วรรณกรรม

นอกจากพระพุทธศาสนาจะมีอิทธิพลต่อวรรณกรรมเขมรที่ประพันธ์ในสมัยหลังพระนรก่อนเกิดการประพันธ์ศาสตราเลบงแล้ว วิชาอารามในพระพุทธศาสนายังมีความสำคัญในฐานะเป็นแหล่งผลิตและเผยแพร่วรรณกรรมเขมรตั้งแต่ปลายสมัยพระนรจนถึงสมัยหลังพระนรด้วย ดังปรากฏหลักฐานในหนังสือบันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของเงินละของโจวต้ากวานที่ได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในกัมพูชาเวลานั้นว่า “...พระสูตรที่พระภิกษุท่องบ่นอยู่นั้นมีมากมาย ทั้งหมดทำสำเร็จด้วยการเอาใบลานทับซ้อนกัน บนใบลานเขียนอักษรเสียดำ เมื่อเขาไม่ใช้หมึกจีนและกูกัน จึงไม่ทราบว่าเขาใช้ของสิ่งใดเขียน...”⁴⁸ แสดงให้เห็นว่าการคัดลอกคัมภีร์พระพุทธศาสนาในกัมพูชาเวลานั้นใช้วิธีการจารบนใบลาน

บทบาทของวัดพระพุทธศาสนาในกัมพูชาสมัยหลังพระนรมีฐานะเป็นสถานที่สำคัญทางศาสนาเพื่อสำหรับการปฏิบัติกิจของพระภิกษุสงฆ์และเป็นแหล่งรวมสำหรับชาวบ้านกัมพูชาจะใช้สำหรับในเวลางานบุญต่างๆ นอกจากนี้วัดในประเทศกัมพูชายังเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญที่สุดของกัมพูชาตั้งแต่สมัยหลังพระนรเป็นต้นมา ดังปรากฏหลักฐานว่าชาวกัมพูชานิยมส่งลูกหลานให้ไปเรียนหนังสือกับพระภิกษุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 ในบันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของเงินละของโจวต้ากวานที่ได้บันทึกไว้ว่า

...ตามประเพณีของเขานั้น พวกเด็กๆ ที่เล่าเรียนหนังสือจะต้องเข้าหาพระภิกษุให้ท่านสั่งสอนก่อน เมื่อเติบโตใหญ่ก็สึกออกไปเป็นฆราวาสตามเดิม ส่วนรายละเอียดนั้นข้าพเจ้าไม่สามารถสอบให้ได้...⁴⁹

ธรรมเนียมการศึกษาโดยการให้วัดเป็นศูนย์กลางการศึกษานั้นเป็นการศึกษาตามแบบขนบแบบแผนโบราณของกัมพูชาสืบต่อมาจนกระทั่งพุทธศตวรรษที่ 25 กล่าวคือ ศูนย์กลางการศึกษาทางวัฒนธรรม คือ วัดและวัง สถาบันที่สองนี้ไม่เพียงแต่เป็นที่ผลิตผลงานศาสตราเลบงเท่านั้น แต่ยังเป็นที่ยอมรับศึกษาเอกสาร ที่ศึกษาเล่าเรียน ที่เผยแพร่ และที่แสดง ดังที่ ฉิม หกจี กล่าวไว้ว่า

ในสมัยกลางวรรณกรรมนี้พัฒนาขึ้น โดยบุคคลที่ได้ศึกษาในโรงเรียนวัด กวีนิพนธ์เป็นพระสงฆ์ หรือนักปราชญ์ในพระบรมราชวัง (เป็นอดีตพระสงฆ์) ดังนี้ ผลงานวรรณกรรมสมัยกลางคือมีความเกี่ยวข้องกับสถาบัน 2 แห่ง คือ พระ

⁴⁸ เฉลิม ยงบุญเกิด, บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของเงินละ, หน้า 10.

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน.

บรมราชวังและวัดอาราม ในบริเวณของสถาบันทั้ง 2 แห่งนี้ไม่เพียงแต่เป็นที่
สร้างสรรค์วรรณกรรมเท่านั้น แต่เป็นที่เก็บรักษาเอกสาร (หอสมุด) เป็นที่ศึกษา
เล่าเรียน (โรงเรียน) ที่เผยแพร่ (ที่จารคัดลอก) และเป็นที่นี่แสดง (สวด, ระเบียบ,
ละคร)⁵⁰

วัดจึงมีฐานะเป็นศูนย์กลางทางการศึกษาของกัมพูชาตั้งแต่สมัยหลังพระนคร คือ พุทธ
ศตวรรษที่ 22 – 24 วัดเป็นทั้งโรงเรียนและเป็นมหาวิทยาลัย เนื่องจากวิชาทุกประเภทมีอยู่ที่วัด วัด
เป็นคลังสรรพวิชา คือ อักษรศาสตร์ คณิตศาสตร์ โหราศาสตร์ แพทยศาสตร์ ศิลปศาสตร์
ยุทธศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ ฯลฯ กุลบุตรกุลธิดา ล้วนแต่เป็นนักเรียนวัด ออกจากวัดไปอาจไป
เป็นพระมหากษัตริย์ เสนาบดี นาหมื่นมนตรีดูแลกระทรวงทบวงกรมในประเทศ⁵¹

ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงมีบทบาทสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงวรรณกรรมเขมรตั้งแต่
อาณาจักรกัมพูชาสมัยปลายพระนครเป็นต้นมา อิทธิพลของพระพุทธศาสนามีทั้งอิทธิพลที่มีต่องาน
วรรณกรรมเขมรโดยตรงและเกี่ยวข้องกับการผลิตและการเผยแพร่วรรณกรรมเขมรด้วย ในส่วนที่
เกี่ยวข้องกับการสาตราแลบงจะ ได้กล่าวถึงต่อไปในหัวข้อที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาและการเผยแพร่
สาตราแลบง

2.2.2 ไทยและเวียดนามกับการเกิดขึ้นของสาตราแลบง

นอกจากอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่ทำให้วรรณกรรมเขมรเกิดความเปลี่ยนแปลงดังได้
กล่าวมาแล้ว สาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งที่ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงในด้านขนบวรรณกรรม
เขมรอันจะนำไปสู่การประพันธ์สาตราแลบงในเวลาต่อมา คือ อิทธิพลของกรุงศรีอยุธยาที่ได้ทำ
สงครามขยายอาณาเขตเข้ามาในอาณาจักรกัมพูชาตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ทำให้กัมพูชามี
ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมที่ใกล้ชิดอย่างมากกับอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา* ทำให้วัฒนธรรมรวมทั้ง
ขนบการประพันธ์วรรณกรรมเขมรที่สืบทอดจากอาณาจักรเขมร โบราณสมัยก่อนพระนครและสมัย

⁵⁰ จิ่ง หุก จี, มาลีบทอกุสรลีรูปเขมรศตวรรษที่ 20 (ภาน์เพญ: บณณาการองคร, 2002), หน้า 22 – 23.

⁵¹ เมียง บุนณ, “การศึกษาศาสมัยโบราณ,” กัมพูชาสุริยา นุณาที่ 48 เลข 3 แยกกุกญา – สีหา – กณญา พ.ศ.
2538 ค.ศ. 1994, หน้า 103.

* โปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับสงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงกัมพูชาได้ใน ศานติ ภักดีคำ,
ความสัมพันธ์วรรณคดีไทย – เขมร (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2550), หน้า 6 – 7.

พระนครที่มีรากฐานมาจากศาสนาพราหมณ์ลดความสำคัญลง⁵² และทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขนบของการประพันธ์วรรณกรรมเขมรหลายประการ คือ

1. เกิดวรรณกรรมร้อยกรองภาษาเขมร วรรณกรรมเขมรสมัยก่อนพระนครและสมัยพระนครประพันธ์วรรณกรรมร้อยกรองด้วยภาษาสันสกฤตเท่านั้น แต่ในสมัยหลังพระนครได้เกิดการประพันธ์วรรณกรรมร้อยกรองด้วยภาษาเขมรจำนวนมาก เช่น **รามเกียรติ์** (รามเกร็ด) **เลบิกอังกอร์วัด** (เลบิกองครวัด) โดยใช้รูปแบบคำประพันธ์ประเภทเดียวกับเรื่องรามเกียรติ์ คือ บทกาคคติ บทพรหมคติ และบทพโนล เป็นต้น และต่อมารูปแบบคำประพันธ์รวมทั้งวิธีการในการประพันธ์โดยใช้รูปแบบคำประพันธ์หลายประเภทนี้จะนำมาใช้ในการประพันธ์สาตราแลบงด้วย ส่วนวรรณกรรมเรื่องเลบิกอังกอร์วัด (เลบิกองครวัด) มีเนื้อเรื่องเกี่ยวเนื่องกับตำนานวีรบุรุษของกษัตริย์เขมรในตำนานสมัยโบราณ คือพระเกตุมาลา พระโอรสของพระอินทร์ผู้มีบุญญาธิการมาก พระอินทร์ได้ให้พระวิศสุกรรมมาสร้างปราสาทนครวัดให้เป็นที่ประทับของพระเกตุมาลา⁵³ วรรณกรรมนิราศพระราชนิพนธ์พระบาทศรีธรรมราชา พระราชสมภาร (พ.ศ. 2170 – 2177) พระราชนิพนธ์ในพระบาทศรีธรรมราชา พระราชสมภารที่พระราชนิพนธ์ด้วยรูปแบบคำประพันธ์เขมร คือ บทกาคคติ บทพรหมคติ และบทกษงค์ลีลา เป็นต้น พระราชนิพนธ์ในพระบาทศรีธรรมราชา พระราชสมภารที่มีลักษณะเป็นวรรณกรรมนิราศ ได้แก่ **ลิขิตฝากไปถวายพระแม่ห้วยวัดตี** (ลิขิตผูกใจเทถวายพระแม่ห้วยวัดตี) **คำกาพย์สรรเสริญหมันต์มาส** (กัณยาพยุสรรเสริญหมันต์มาส) **คำกาพย์แมลงภูทองมงคลคำ** (กัณยาพยุกนลงมาสมมงคลไถล) **คำกาพย์จอมขวัญมาสเอย** (กัณยาพยุพุดถึงมาสเอย)⁵⁴ รวมทั้งยังปรากฏวรรณกรรมคำสอนประเภทฉบับ (จบบาบ) ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น

2. เกิดรูปแบบคำประพันธ์ของเขมร รูปแบบคำประพันธ์เขมรที่เกิดขึ้นในสมัยหลังพระนครแตกต่างจากฉันทลักษณ์ที่ใช้ประพันธ์วรรณกรรมเขมรสมัยก่อนพระนครและสมัยพระนครที่เป็นจารึกภาษาสันสกฤต เช่น สารทูลวิกิริชิตฉันทน์ วสันตติลฉันทน์ ศรคธาฉันทน์ อินทรวชิราฉันทน์ อุเปนทรวชิราฉันทน์ อุชาติฉันทน์ และ โสลก เป็นต้น* แต่ในสมัยหลังพระนครนี้ได้เปลี่ยนมาใช้รูปแบบคำประพันธ์ของเขมรเอง คือ บทพโนล บทกษงค์ลีลา รวมทั้งรูปแบบคำประพันธ์ที่ได้รับอิทธิพลจากกาพย์สารวิลาสินี คือบทกาคคติ และบทพรหมคติ ที่จะอภิปรายอย่างละเอียดในบทที่ 4 เป็นลำดับต่อไป

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 56.

⁵³ สานติ ภักดีคำ, นครวัด ทัศนะเขมร (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), หน้า 97 - 153.

⁵⁴ ลาง หาบอาน, ลิกสาปรวคตือกสรสาสุตรเขมรสมัยนครกษัตริย์สมัยอุฎง, หน้า 222 – 223.

* ตัวอย่างฉันทน์ที่ยกมานี้มีมาจากที่ปรากฏในจารึกปราสาทแม่บุญตะวันออก สมัยพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 ดูเพิ่มเติมที่ Mahesh Kumar Sharan, *Select Cambodian Inscription* (Delhi: S.N.Publications, 1981), p. 39.

3. เกิดวรรณกรรมที่มีหน้าที่ใหม่ วรรณกรรมเขมรสมัยหลังพระนครมีหน้าที่แตกต่างจาก วรรณกรรมเขมรสมัยก่อนพระนครและสมัยพระนครซึ่งส่วนใหญ่มีหน้าที่ทางศาสนาและพิธีกรรม เนื่องจากวรรณกรรมเขมรสมัยหลังพระนครมีหลายประเภทและมีหน้าที่หลากหลายแตกต่างกันเช่น วรรณกรรมสำหรับประกอบการแสดงเช่น เรื่องรามเกียรติ์ (รามเกรดี) วรรณกรรมสำหรับเล่าเรื่อง เช่น เลบิกอังกอร์วัด (เลบิกองครวัด) วรรณกรรมสำหรับสั่งสอนคือ วรรณกรรมประเภทฉบับ (อุบาย) ต่างๆ วรรณกรรมสำหรับพรรณานาอารมณ์ความรู้สึก คือ วรรณกรรมประเภทนิราศพระราช นิพนธ์พระบาทศรีธรรมราชา พระราชสมภาร เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีวรรณกรรมพระพุทธศาสนาที่ นำมาแปลเป็นร้อยแก้วภาษาเขมรสำหรับเทศน์ เป็นต้น ความเปลี่ยนแปลงของวรรณกรรมเขมรที่ กล่าวมานี้ส่งผลต่อการเกิดวรรณกรรมประเภทสาตราแลบงในเวลาต่อมา

นอกจากนั้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 23 เป็นต้นมา ไทยและเวียดนาม ได้เข้าแทรกแซง การเมืองภายในของกัมพูชาและเกิดเป็นสงครามกลางเมืองอันนำไปสู่ความล่มสลายของสังคม เกิด สภาวะบ้านแตกสาแหรกขาด บ้านเมืองถูกทำลาย และทำให้พระพุทธศาสนาที่เป็นศูนย์รวมจิตใจ ของชาวกัมพูชาก็ถูกทำลายลงเช่นกัน

แต่แทนที่สภาวะสงครามและความไม่สงบภายในประเทศกัมพูชาดังกล่าวจะส่งผลให้ วรรณกรรมเขมรดกดำหรือมีการประพันธ์วรรณกรรมน้อยลง กลับพบว่าปัญหาความวุ่นวายต่างๆ เหล่านี้ได้กลายเป็นแรงบันดาลใจให้มีการประพันธ์วรรณกรรมเขมรขึ้นใหม่ประเภทหนึ่ง คือ "สาตราแลบง (สาตุตราแลบง)" เพื่อให้ความบันเทิงแก่ผู้อ่านหรือฟังพร้อมกับสั่งสอนหลักธรรม ทางพระพุทธศาสนาเพื่ออธิบายสาเหตุของสิ่งที่เกิดขึ้นและให้ความหวังในการที่จะมีชีวิตอยู่ต่อไป ในสภาวะบ้านเมืองเกิดการจลาจล

ดังที่ เลียง หับอาน ได้อธิบายไว้ในหนังสือศึกษาประวัติวรรณคดีเขมรสมัยนครพนมถึง สมัยอุคค์ว่า สาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการประพันธ์สาตราแลบงขึ้น โดยเน้นถึงแนวคิดเรื่องผล กรรมนั้นเกิดมาจากสภาพบ้านเมืองในเวลานั้น รวมทั้งความกลัวต้องรับความทุกข์ยากลำบากจาก สงครามกับประเทศเพื่อนบ้าน

การเกิดมีที่ปัญหาผลกระทบเป็นมูลเหตุของเรื่องในวรรณคดีแบบนี้ มี ต้นเหตุมาจากความกลัวความลำบาก ต้องรองรับทุกข์โศกอย่างทารุณกรรมของ ประชากรชาญร์ ด้วยเหตุการณ์สงครามอย่างรุนแรงของพวกศัตรูออกอาบปล้น แผ่นดินของประเทศเพื่อนบ้านนี้เอง คนลืมหินเห็นแต่การฆ่าฟัน หลบหนี อด อดอยาก หวาดกลัวไม่มีหยุดหย่อน⁵⁵

⁵⁵ ลาง หាប់อาน, ลึกสาปรวตติอุกสรสาตุตราแลบง สมัยนครพนมอุคค์สมัยอุคค์, หน้า 213 – 214.

นอกจากนี้ศาสตร์าแลบงยังมีลักษณะเด่น* ที่สนับสนุนแนวความคิดนี้อย่างน้อย 3 ประการ คือ

1. การที่โครงเรื่องหลักของศาสตร์าแลบงเน้นที่การพลัดพราก ดังจะเห็นได้จากอนุภาคที่ปรากฏบ่อยในวรรณกรรมประเภทนี้ คือการพลัดพรากของตัวละครเอก อันเป็นผลมาจากความขัดแย้ง หากพิจารณาจะพบว่าความขัดแย้งในศาสตร์าแลบงก็เปรียบได้กับการพลัดพรากที่เกิดจากสงครามและความจลาจลวุ่นวายในกัมพูชานั้นเอง แต่เรื่องราวเหล่านี้มักจบลงด้วยการได้กลับมาพบกันใหม่ เนื่องจากผลกรรมดีที่ตัวละครได้กระทำ จึงเป็นลักษณะการให้ความหวังแก่ผู้อ่านหรือผู้ฟังศาสตร์าแลบง

2. การเน้นแนวคิดหลักเรื่องกรรม เป็นการอธิบายเหตุผลว่า เหตุใดตัวละครจึงต้องเผชิญกับการพลัดพราก รวมทั้งการเน้นความคิดในเรื่องของกฎไตรลักษณ์ ด้วยเหตุที่สภาพบ้านเมืองของกัมพูชาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 23 – 24 ต้องตกอยู่ในสภาพบ้านแตกสาแหรกขาด พ่อแม่พี่น้องพลัดพรากล้มตายไปเป็นจำนวนมาก บ้างพลัดพรากกันเนื่องจากถูกกวาดต้อนไปเนื่องจากสงคราม

กวีจึงให้ความสำคัญกับการประพันธ์บทนิราศและบทคร่ำครวญในศาสตร์าแลบง โดยการนำเสนอและเน้นย้ำแนวคิดทางพระพุทธศาสนาเรื่องกรรมจากอดีตชาติว่า เป็นต้นเหตุของการพลัดพรากในปัจจุบันชาติ ทำให้ชาวกัมพูชาผู้อ่านและฟังศาสตร์าแลบงเกิดความเข้าใจในเรื่องกรรมและกฎไตรลักษณ์ อันประกอบด้วย อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ตามหลักพระพุทธศาสนา ทำให้เกิดการยอมรับในชะตากรรมที่ตนเองและครอบครัวต้องประสบ ภายใต้อาณาจักรสงครามความไม่สงบในประเทศกัมพูชา

3. การเน้นบทนิราศและบทคร่ำครวญของตัวละคร ศาสตร์าแลบงส่วนใหญ่ต้องแทรกบทนิราศและบทคร่ำครวญลงไว้ในเรื่องเพื่อพรรณนาการพลัดพรากของตัวละคร โดยกวีผู้ประพันธ์นิยมพรรณนาบทนิราศหรือบทคร่ำครวญอย่างละเอียด กวีสามารถใช้ฝีมือในการประพันธ์ของตนเพื่อทำให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังศาสตร์าแลบงเกิดความรู้อีกด้วย บทนิราศและบทคร่ำครวญมีความเกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาของศาสตร์าแลบงด้วย

ดังนั้นแม้ในพุทธศตวรรษที่ 23 ประเทศกัมพูชาจะมีความไม่สงบจากสงครามภายนอกและสงครามภายในแต่ถือได้ว่าเป็นยุคแรกที่มีการประพันธ์ศาสตร์าแลบงเกิดขึ้น ศาสตร์าแลบงเรื่องแรกน่าจะเป็นเรื่องของสังข์ (ขยงสังข์) ตามที่ฉิม หกที เสนอ (ที่มีระบุศักราชที่ประพันธ์ขึ้น) เนื่องจากเป็นเรื่องที่ปรากฏหลักฐานอย่างชัดเจนที่สุดว่าประพันธ์ขึ้น ในรัชกาลของสมเด็จพระชัยเชษฐาที่ 4 ที่ครองราชย์เมื่อปี พ.ศ. 2272

* ลักษณะเด่นทั้งสามประการนี้จะวิเคราะห์และกล่าวถึงอย่างละเอียดในบทที่ 4

ดังปรากฏหลักฐานในบานแพนกว่าเรื่องเป็นคำประพันธ์ภาษาบาลี กล่าวถึงวันเวลาและรัชกาลที่ประพันธ์ศาสตราแลงเรื่องนี้ว่า ศาสตราแลงเรื่องนี้ประพันธ์ขึ้นใน มหาศักราช 1651 ปีระกา แรม 8 ค่ำ วันพุธ ในรัชกาลสมเด็จพระราชโองการพระชัยเชษฐารามอิสวร ผู้เป็นใหญ่ในนครอินทปัตต์ ตรงกับพุทธศักราช 2272⁵⁶ แม้เรื่องของสังข์จะไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งแต่ก็สามารถนำมาใช้ในการกำหนดอายุและยุคสมัยในการแต่งศาสตราแลงได้อย่างชัดเจนมากขึ้นว่า ศาสตราแลงน่าจะเริ่มประพันธ์ขึ้นเป็นครั้งแรกในปลายพุทธศตวรรษที่ 23

ศาสตราแลงอีกเรื่องหนึ่งที่น่าจะประพันธ์ขึ้นในเวลาใกล้เคียงกับเรื่องของสังข์ คือ เรื่องหงส์ยนต์ (หงส์ยนต์) ซึ่งเป็นเรื่องที่ปรากฏในทำนองว่าแปลมาจากภาษาไทย เป็นหลักฐานแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมไทยกับศาสตราแลงได้เป็นอย่างดี และพบว่าเรื่องนี้นิพนธ์โดยเจ้าหม่อมขุนภัยคดี (อุก) ในมหาศักราช 1590 ตรงกับปีมะแม นพศก พ.ศ. 2212 (ค.ศ. 1669) ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระชัยเชษฐารามอิสวรสุริโยวงศ์ (สมเด็จพระชัยเชษฐาที่ 3) ดังนั้นเรื่องนี้จึงเป็นวรรณกรรมสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 17 เช่นเดียวกับเรื่องของสังข์ (ขุขงสังข์)⁵⁷

นอกจากนี้ยังมีศาสตราแลงอีกจำนวนหนึ่งที่ไม่ปรากฏชื่อผู้ประพันธ์ และระยะเวลาที่ประพันธ์ น่าจะเป็นศาสตราแลงที่ประพันธ์ขึ้นในช่วงนี้ด้วย ศาสตราแลงที่ประพันธ์ขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 23 มีต้นฉบับเหลือมาถึงปัจจุบันไม่มากนัก อาจมีสาเหตุมาจากสงครามในประเทศกัมพูชาที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งในเวลานั้น โดยเฉพาะสงครามภายในราชสำนักของกัมพูชา เช่น สงครามในปี พ.ศ. 2322 ออกญาวิบุลราช (โสร) เป็นขบถได้เอาไฟเผาปราสาทราชมนเฑียรใหม่พิณาศหมคัมภีร์พระไตรปิฎกนั้นถูกทิ้งลงในน้ำจนคูเปื้อนเป็นอันตรายเสียหายไปเหลือจะคณนา⁵⁸

2.2.3 อิทธิพลของไทยกับศาสตราแลงในพุทธศตวรรษที่ 24

จากการศึกษาพบว่า ศาสตราแลงที่ประพันธ์ในพุทธศตวรรษที่ 24 มีความเปลี่ยนแปลงในด้านที่มาของเรื่องที่ทำมาใช้ในการประพันธ์ศาสตราแลง คือเริ่มนำวรรณกรรมไทยมาแปลเป็นศาสตราแลงมากขึ้น แตกต่างจากเดิมที่ส่วนใหญ่มีที่มาจากวรรณกรรมชาดก เนื่องจากในยุคนี้ประเทศไทยและเวียดนาม ได้เข้าแทรกการเมืองภายในของกัมพูชา ทำให้เกิดสงครามกลางเมืองในกัมพูชายาวนานกว่า 50 ปี ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ราชา (พระองค์ตน) รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์รามาริบัติ (พระองค์เอง) รัชกาลสมเด็จพระอุทัยราชา (พระองค์จันท) จนถึงรัชกาลพระองค์เจ้าหญิงมี ดั่งจะได้อภิปรายต่อไป

⁵⁶ พุทธศาสนบณฺฑิตย, เรื่องขุขงสังข์ (ภณฺฑิตย: พุทธศาสนบณฺฑิตย, 2504), หน้า 1

⁵⁷ หงส์ยนต์ (Paris: CEDORECK, 1986), หน้า ก.

⁵⁸ กรมศิลปากร, ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา (พระนคร: แพร่พิทยา, 2513), หน้า 155 – 156.

เมื่อสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี (พระองค์เอง) เสด็จกลับมาครองราชย์ ณ กรุงอุคงต์ฤช ในปี พ.ศ. 2337 – 2339 พระองค์ได้ฟื้นฟูด้านวรรณคดีในด้านต่างๆ เช่น ตรวจสอบชำระพงสาวดารกัมพูชาฉบับหนึ่งเป็นที่รู้จักกันในชื่อว่าพระพงสาวดารเขมร ของเจ้ารามาริบัติถวายเป็นหรือ พงสาวดารเมืองฉะแวง และได้นำมาทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แปลเป็นภาษาไทย⁵⁹ นอกจากนี้ในรัชกาลของสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี (พระองค์เอง) ยังมีกวีเขมรที่มีชื่อเสียงหลายคน เช่น ออกญาวงศาภักษัตริย์ (นง) ได้ประพันธ์เรื่องโลกนัยชาดก (ธัญชัยบัณฑิตชาดก) เมื่อปี พ.ศ. 2337⁶⁰

สงครามระหว่างไทยกับเวียดนามในช่วงรัชกาลสมเด็จพระอุทัยราชา (พระองค์จันท) (พ.ศ. 2339 – 2377) จนถึงรัชกาลสมเด็จพระองค์มี (พ.ศ. 2377 – 2390) เป็นสงครามที่ทำให้กัมพูชาได้รับผลกระทบในด้านต่างๆ เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะด้านวรรณคดีได้รับความเสียหายมาก เนื่องจากในช่วงที่เวียดนามเข้ามาตั้งกองทัพอยู่ในกัมพูชา เวียดนามได้ทำลายวัดวาอารามของพระพุทธศาสนา ทำให้คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่นำจะรวมทั้งศาสตราแลงที่เก็บรักษาไว้ตามวัดต่างๆ ถูกทำลาย

อย่างไรก็ตามปรากฏหลักฐานว่า ในยุคนี้สมเด็จพระอุทัยราชา (พระองค์จันท) โปรดให้ฟื้นฟูงานด้านวรรณคดี ออกกฎหมายรวมทั้งเรียบเรียงพงสาวดารกัมพูชาขึ้นใหม่อีกฉบับหนึ่งในปี พ.ศ. 2361 (ค.ศ. 1818) เรียกว่า “รบบกษัตริย์” หรือ พงสาวดารกัมพูชาฉบับออกญาวงศาสรเพชญ (นง)⁶¹ มีการแปลพระวินัยเป็นภาษาเขมร⁶² นอกจากนี้กวีเขมรหลายคนที่มีชีวิตอยู่ในรัชกาลนี้ ได้ประพันธ์ศาสตราแลงไว้หลายเรื่อง เช่น ออกญาวงศาสรเพชญ (นง) เป็นกวีที่มีผลงานตั้งแต่ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี (พระองค์เอง) เมื่อรับราชการต่อมาในรัชกาลสมเด็จพระอุทัยราชา (พระองค์จันท) ก็ได้ประพันธ์ศาสตราแลงไว้หลายเรื่อง เช่น เรื่องบุญญาฐาธิรธา แต่งเมื่อปี พ.ศ. 2340 เรื่องโลกกฤถุมาร แต่งในปี พ.ศ. 2347 เรื่องวรรณุช-วรรณตร แต่งในปี พ.ศ. 2349⁶³ เป็นต้น ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏหลักฐานว่า ในรัชกาลสมเด็จพระอุทัยราชา จนถึงรัชกาลสมเด็จพระองค์มีได้มีการประพันธ์ศาสตราแลงขึ้นใหม่จำนวนถึง 11 เรื่อง

จากการศึกษาพบว่า ความเปลี่ยนแปลงของศาสตราแลงที่เกิดขึ้นในยุคนี้ที่เห็นได้อย่างชัดเจนคือ มีการแปลวรรณกรรมไทยหลายเรื่องมาประพันธ์เป็นศาสตราแลง เช่น เรื่องกาถิ เรื่อง

⁵⁹ ประชุมพงสาวดารภาค 4 (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2459), หน้า 21.

⁶⁰ ลาง หาม่ออัน, ติศสาปรวตติออกุสรศาสตรเขมร สมัยนครภันดรลัสมัยอุฎงก, หน้า 264.

⁶¹ ฉิ่ง หุก จี. มาลีบทออกุสรติลุป์เขมรศตวตศติ 19 (ภันเพญ: บณณาการองคร, 2003), หน้า 133.

⁶² กรมศิลปากร, ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา, หน้า 205.

⁶³ Judith M. Jacob, *The Traditional Literature of Cambodia*, p. 79.

มูจลิน เรื่องดาวเรือง เป็นต้น การที่เริ่มนำวรรณกรรมไทยมาแปลและประพันธ์เป็นสาสตราแลง ทำให้สาสตราแลงเริ่มเปลี่ยนแปลงจากเดิมซึ่งนิยมนำเรื่องที่มีที่มาจากวรรณกรรมชาดกมา ประพันธ์เป็นสาสตราแลง แต่เมื่อมีการนำวรรณกรรมไทยมาแปลและประพันธ์เป็นสาสตราแลง ทำให้ที่มาของสาสตราแลงหลากหลายมากขึ้น และทำให้ความสำคัญของสาสตราแลงในฐานะ วรรณกรรมพระพุทธศาสนาเพื่อสั่งสอนธรรมะลดลง แต่ให้ความสำคัญกับความสนุกสนานของ เนื้อเรื่องมากขึ้น

2.2.4 การฟื้นฟูวรรณกรรมในรัชกาลสมเด็จพระศรีสุริเยศจักราช (พระองค์ด้วง)

รัชสมัยของสมเด็จพระศรีสุริเยศจักราช (พระองค์ด้วง) (พ.ศ. 2390 – 2403) เป็นยุค สมัยที่มีการฟื้นฟูวรรณกรรมรวมทั้งศิลปวัฒนธรรมเขมรขึ้นใหม่หลายอย่าง ภายหลังจากถูกทำลาย ไปในสงครามระหว่างไทยกับเวียดนาม ทั้งในด้านวรรณกรรมรวมถึงสาสตราแลง ด้าน พระพุทธศาสนา และการฟื้นฟูเอกสารสำคัญสำหรับบ้านเมือง เช่น ชำระกฎหมายต่างๆ⁶⁴ เป็นต้น รวมทั้งให้จัดพระราชพิธีทวาทศมาสครบถ้วนทั้ง 12 เดือน⁶⁵ เพื่อเป็นการฟื้นฟูพระราชพิธีใน พระราชสำนักหลังจากที่เว้นว่างไปในระหว่างเกิดศึกสงครามกับเวียดนาม โดยเฉพาะการฟื้นฟูใน ด้านวรรณกรรมเขมร ซึ่งปรากฏหลักฐานว่า สมเด็จพระศรีสุริเยศจักราช (พระองค์ด้วง) ทรง เป็นกวีและทรงให้ความสนพระทัยในการฟื้นฟูวรรณกรรมเขมรเป็นอันมาก ดังที่ เมียง บุนณ กกล่าว ว่า สมเด็จพระศรีสุริเยศจักราชทรงเอาพระทัยใส่ต่อการประพันธ์วรรณกรรมมาก และทรง จัดให้ทดสอบศิษย์ของพระองค์ ดังนี้

สมเด็จพระศรีสุริเยศจักราชทรงเป็นกวีเอก ทรงสอนคำประพันธ์ สอนให้รู้จักแต่งข้อความเป็นคำประพันธ์ถูกต้อง ไม่ผิดตามลักษณะของรูปแบบ คำประพันธ์และตามลักษณะการประพันธ์ที่มีชี้แจงไว้ในกาพย์วิชา เหมือน สาสตราการกัที่เป็นพระราชนิพนธ์ ศิษย์กวีในพระราชสำนักล้วนแต่ได้ประลอง โดยพระองค์เสด็จออกประทับเป็นประธานในการประลอง

ผู้เฒ่าผู้แก่ได้เล่าว่า ครั้งหนึ่งนั้น เวลาประลองศิษย์กวี สมเด็จพระศรีสุริเยศจักราช รามาศิษย์เสด็จออกมาประทับเป็นประธานอยู่ในพระราชตำหนักคลัง ศิษย์ กวีเข้ามาประลองเฉพาะพระพักตร์ครั้งละสองคน การประลองนี้ไม่มีการเขียน แต่ ละครั้งศิษย์กวีต้องกล่าวบทกวีด้วยปากเปล่า ศิษย์กวีคนหนึ่งนั่งอยู่ในห้อง ศิษย์กวี

⁶⁴ กรมศิลปากร, ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา, หน้า 304.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 309.

อีกคนหนึ่งนั่งอยู่นอกห้อง ทรงตรัสสั่งให้กวีในห้องกล่าวคำว่า “เอย” ก่อน กวีคนที่หนึ่งพอกกล่าวจบ กวีที่อยู่นอกห้องต้องกล่าวคำว่า “เอย” ตอบในทันที ไม่ให้ขาดเสียงเพื่อนของตน กวีทั้งสองเล่นเสียงโต้ตอบกันไหลออกเป็นบทกวี จับปลายสัมผัสกันอย่างไพเราะ สมเด็จพระศรีรัศมิ์รามาศรีราชินี (พระองค์ด้วง) ทรงเป็นประธานได้ทรงฟังเปรียบเทียบ เมื่อทรงเห็นว่าถูกต้องแล้ว ทรงสบพระราชหฤทัยมาก ทรงพระสรวลแล้วประทานรางวัลตามควร จึงทรงแต่งตั้งเป็นกวี⁶⁶

การฟื้นฟูวรรณกรรมเขมรในรัชกาลสมเด็จพระศรีรัศมิ์รามาศรีราชินี (พระองค์ด้วง) ได้ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงของศาสตร์และงานอย่างมาก การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวสัมพันธ์กับอิทธิพลของวรรณกรรมไทยโดยตรง กล่าวคือ มีการรับรูปแบบคำประพันธ์ประเภทกลอนของไทย มาดัดแปลงเป็นรูปแบบคำประพันธ์เขมรประเภทบทพากย์ แล้วนำมาใช้ประพันธ์เรื่องพระสมุทร เป็นเรื่องแรกในรัชกาลนี้

ในเวลาต่อมา รูปแบบคำประพันธ์ประเภทนี้จะได้รับความนิยม และนำมาใช้ในการประพันธ์ศาสตร์และงานหลายเรื่อง รูปแบบคำประพันธ์ประเภทบทพากย์สามารถแบ่งออกได้หลายประเภท เช่น บทพากย์ 7 บทพากย์ 8 บทพากย์ 9 และยังมีการพัฒนาเป็นกลอนต่างๆ มีลักษณะคล้ายกับกลอนกลบทของไทยอีกด้วย⁶⁷ ดังจะได้อภิปรายถึงรูปแบบคำประพันธ์นี้อย่างละเอียดต่อไปในบทที่ 4

นอกจากนี้ยังพบว่า สมเด็จพระศรีรัศมิ์รามาศรีราชินี (พระองค์ด้วง) ทรงสนับสนุนให้กวีราชสำนักประพันธ์ศาสตร์และงานเรื่องใหม่ขึ้นเป็นจำนวนมาก บางเรื่องเป็นเรื่องที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมไทย เช่น ออกญาพระคลัง (นง) ได้ประพันธ์เรื่องพระสมุทรเป็นต้น นอกจากนี้ สมเด็จพระศรีรัศมิ์รามาศรีราชินี (พระองค์ด้วง) ยังทรงพระราชนิพนธ์ศาสตร์และงานไว้ 2 เรื่องคือ เรื่องจำปาทอง และเรื่องกาภิ⁶⁸ โดยเฉพาะเรื่องกาภิ เป็นศาสตร์และงานที่ได้รับนิยามแพร่หลายมาก

⁶⁶ เมียง บุญ, “การศึกษาศาสน์เขมร,” กัมพูชาสุริยา หน้าที่ 48 เลข 3 แจกทุกฤดู – สีทา – กฤษณา พ.ศ. 2538 ค.ศ. 1994, หน้า 106.

⁶⁷ ศานติ ภักดีคำ, รายงานการวิจัยการศึกษาเปรียบเทียบเพลงยาวกลบทและกลอักษร ในจารึกวัดพระเชตุพนฯ กับบทพากย์กลบทของกัมพูชาในด้านรูปแบบคำประพันธ์ (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2546), หน้า 93.

⁶⁸ ลาง หาบอาน, สิกสาปรวัตติอักษรสาสตรเขมร สมัยนครกษัตริย์สมัยอุฎง, หน้า 269.

จากการตรวจสอบรายชื่อศาสตราแลบง ที่ปรากฏหลักฐานว่าประพันธ์ขึ้นในรัชกาลของ สมเด็จพระหริรัถย์รามาศราธิบติ (พระองค์ด้วง) พบว่า ศาสตราแลบงที่ประพันธ์ขึ้นในรัชกาลของ พระองค์มีการประพันธ์ขึ้นใหม่ทุกปี และบางปีมีการประพันธ์ศาสตราแลบงมากกว่าหนึ่งเรื่อง แสดงให้เห็นว่าในยุคนี้การประพันธ์ศาสตราแลบงได้รับความนิยมมาก น่าจะเกิดจากการสนับสนุน จากราชสำนักของสมเด็จพระหริรัถย์รามาศราธิบติ (พระองค์ด้วง) เพื่อเป็นการฟื้นฟูวรรณกรรม เชมรขึ้นใหม่ภายหลังจากสงครามระหว่างไทยกับเวียคนาม ทำให้วรรณกรรมเชมรประเภทต่างๆ สูญหายไปเป็นจำนวนมาก ผลจากการฟื้นฟูวรรณกรรมเชมรในรัชกาลสมเด็จพระหริรัถย์รามาศราธิบติ (พระองค์ด้วง) จะส่งผลต่อความเฟื่องฟูของวรรณกรรมเชมรและศาสตราแลบงใน รัชกาลสมเด็จพระนโรดมบรมรามเทวาวตาร ดังจะได้อธิบายต่อไป

2.2.5 ศาสตราแลบงสมัยอาณาจักรฝรั่งเศส: ความรุ่งเรืองและการเสื่อม

ศาสตราแลบงในสมัยอาณาจักรฝรั่งเศส เป็นยุคที่ศาสตราแลบงเกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างมาก โดยเฉพาะในด้านเนื้อหาและที่มาของเรื่องที่น่าสนใจในการประพันธ์ กล่าวคือ ศาสตราแลบง ในยุคนี้มีที่มาของเรื่องหลากหลายมากขึ้น เช่น มีที่มาจากนิทานพื้นบ้านเชมร วรรณกรรมไทย และ วรรณกรรมจีน เป็นต้น ดังจะได้อธิบายอย่างละเอียดต่อไปในบทที่ 3

ศาสตราแลบงในสมัยอาณาจักรฝรั่งเศส จากการศึกษาสามารถจัดแบ่งออกได้เป็น 2 ยุค คือ ศาสตราแลบงในรัชกาลสมเด็จพระนโรดมฯ เป็นยุคที่ศาสตราแลบงมีความรุ่งเรือง มีการประพันธ์ ศาสตราแลบงขึ้นใหม่จำนวนมาก และศาสตราแลบงในรัชกาลสมเด็จพระสิสุวตธิ์และสมเด็จพระ สิสุวตธิ์มุนีวงศ์ เป็นยุคที่มีการประพันธ์ศาสตราแลบงไม่มากนัก และน่าจะถือได้ว่าเป็นยุคเสื่อม ของศาสตราแลบง ดังนี้

2.2.5.1 ศาสตราแลบงในรัชกาลสมเด็จพระนโรดมบรมรามเทวาวตาร

สมเด็จพระหริรัถย์รามาศราธิบติ (พระองค์ด้วง) ทิวงคต เมื่อ พ.ศ. 2403^{๑๑} สมเด็จพระนโรดม (พระองค์ราชาวดี) ในขณะที่เป็นพระมหาอุปราชจึงขึ้นครองราชย์ รัชกาลของสมเด็จพระนโรดมบรมรามเทวาวตารเป็นรัชกาลที่สำคัญที่สุดสมัยหนึ่งในประวัติศาสตร์ของกัมพูชา เพราะทรงทำให้ประเทศกัมพูชาพ้นจากอำนาจของอาณาจักรเพื่อนบ้านคือสยามและเวียคนาม แต่ก้ทำให้กัมพูชาต้องกลายเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส

ทั้งนี้เนื่องจากในปี พ.ศ. 2406 แม่ทัพเรือฝรั่งเศส ดูคาร์ต เดอ ลาเกอร์ ได้เสนอสมเด็จพระนโรดมบรมรามเทวาวตารเรื่องการทำสนธิสัญญาให้กัมพูชาอยู่ภายใต้การอารักขาของฝรั่งเศส ใน

^{๑๑} กรมศิลปากร, ราชพงษาวตารกรุงกัมพูชา, หน้า 323.

เดือนกรกฎาคม พลเรือเอกกรอนดิแยร์ ข้าหลวงใหญ่ของแคว้น โคชินจีน ได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระนโรคมบรมรามเทวาวตาร ณ เมืองอุคงค์มีชัยและเสนอให้กัมพูชาอยู่ภายใต้ความคุ้มครองของฝรั่งเศส ในที่สุดสมเด็จพระนโรคมบรมรามเทวาวตารจำต้องลงพระนามในสนธิสัญญาฉบับนี้⁷⁰

สมเด็จพระนโรคมบรมรามเทวาวตาร ขึ้นครองราชย์เมื่อวันที่ 3 มิถุนายน พ.ศ. 2407 พระราชพิธีราชาภิเษกครั้งนี้เป็นจุดหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญของกัมพูชา เพราะนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2407 เป็นต้นมา ประเทศกัมพูชาได้ตกเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส สมเด็จพระนโรคมบรมรามเทวาวตารต้องทรงย้ายพระราชธานีจากกรุงอุคงค์มีชัยมาที่กรุงพนมเปญ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2410 การแทรกแซงการเมืองในกัมพูชาโดยฝรั่งเศสอย่างแท้จริงเริ่มต้นประมาณปี พ.ศ. 2427 รัฐบาลฝรั่งเศสได้เข้ามาควบคุมกัมพูชาทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และการศึกษา เช่น ตั้งข้าหลวงและข้าราชการฝรั่งเศสเข้ามาปกครองกัมพูชา มีการจัดพิมพ์ธนบัตรแบบใหม่ และเผยแพร่วัฒนธรรมตะวันตกภายในประเทศกัมพูชา นับตั้งแต่ตัวอักษร ภาษา ศิลธรรม การแต่งกาย ฯลฯ

ราชสำนักกัมพูชาในรัชสมัยสมเด็จพระนโรคมบรมรามเทวาวตารยังคงรักษาขนบธรรมเนียมต่างๆ ในพระราชสำนักไว้ค่อนข้างมาก โดยเฉพาะในช่วง 20 ปีแรกของรัชสมัยที่ฝรั่งเศสยังมีได้เข้ามาควบคุมราชสำนักมากนัก ดังที่ เดวิด แชนเลอร์ ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับยุคแรกของการที่กัมพูชาตกเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสว่า สันนิษฐานว่าในช่วงปลายของทศวรรษ 1940 มีชาวกัมพูชาเพียงไม่กี่คนที่มองกลไกของการเปลี่ยนแปลงในสังคมกัมพูชา หรือการดำรงอยู่ของฝรั่งเศสว่ามีผลร้ายต่อวิถีชีวิตของพวกเขา หรือต่อสถาบันดั้งเดิมที่เป็นเกษตรแบบยังชีพ นับถือพุทธศาสนาและสถาบันกษัตริย์⁷¹

ด้วยเหตุนี้สังคมกัมพูชาในต้นรัชกาลของสมเด็จพระนโรคมบรมรามเทวาวตาร ยังคงมีวิถีชีวิตและสังคมไม่ต่างจากสังคมในสมัยสมเด็จพระนโรดมรามาธิราธิบดี (พระองค์ด้วง) มากนัก ทั้งนี้น่าจะรวมถึงระบบการศึกษา และขนบของการสร้างและการเสพวรรณกรรมประเภทศาสตราแลบงของชาวกัมพูชาในเวลานั้นด้วย การที่สมเด็จพระนโรคมบรมรามเทวาวตารพยายามฟื้นฟูวรรณคดี รวมทั้งสนับสนุนการประพันธ์และการพยายามรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ในราชสำนักน่าจะเป็นความพยายามในการสร้างอัตลักษณ์ความเป็นเขมร เพื่อต่อต้านการครอบงำทางวัฒนธรรมภายหลังจากที่กัมพูชาตกเป็นอาณานิคมฝรั่งเศส ปรากฏออกมาในงานรูปแบบต่างๆ เช่น การออกกฎหมาย ได้แก่ กฎมณเฑียรบาล กฎหมายลักษณะโจร

⁷⁰ เดวิด แชนด์เลอร์, ประวัติศาสตร์กัมพูชา, แปลโดย พรรณงาม เก้าธรรมสาร สดใส ชันติวรพงศ์ และวงเดือน นาราตัจจ์, หน้า 219.

⁷¹ เดวิด แชนด์เลอร์, ประวัติศาสตร์กัมพูชา, แปลโดย พรรณงาม เก้าธรรมสาร สดใส ชันติวรพงศ์ และวงเดือน นาราตัจจ์, หน้า 214.

การชำระพระราชพงศาวดารกัมพูชาหลายฉบับที่ทำขึ้นในรัชกาลนี้ เช่น พระราชพงศาวดารนครเขมร ชำระในปี พ.ศ. 2412 ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา หรือ พระราชพงศาวดารขัตติยามหาราช ฉบับวัดสัตตบุร พระองค์นพรัตน์ ชำระใน พ.ศ. 2420 พระราชพงศาวดารกรุงกัมพูชาธิบตี คณะกรรมการพระบรมราชวัง ชำระในปี พ.ศ. 2421 พระราชพงศาวดารพระมหากษัตริย์เสวยราชสมบัติในกรุงกัมพูชาธิบตีเป็นลำดับเรียงมา มีสมเด็จพระสังฆราชเพียงเป็นประธาน สมเด็จพระสุคนธาธิบตี (ปาน) ออกญาสนธรวโหาร (มุก) และออกญาปัญญาธิบตี (แยม) ชำระในปี พ.ศ. 2433 – 2436 และพระราชพงศาวดารเขมรเพ็ชร์ไฉฉา เป็นพระราชพงศาวดารกัมพูชาฉบับสุดท้ายที่ชำระไม่เสร็จก็สิ้นรัชกาลเสียก่อน⁷²

สมเด็จพระนโรดมบรมรามเทวาวตารได้ทรงสนับสนุนงานด้านวรรณกรรมเขมรเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการประพันธ์ศาสตราแลง ดังปรากฏหลักฐานว่า ในยุคนี้มีกวีเขมรที่มีชื่อเสียงหลายคนที่ได้ประพันธ์ศาสตราแลงขึ้นใหม่ เช่น ออกญาสนธรวโหาร (มุก) หมื่นภักดีอักษร (ต้อน) เป็นต้น ลักษณะเด่นและความเปลี่ยนแปลงของศาสตราแลงที่เกิดขึ้นในรัชกาลนี้มีหลายด้าน เช่น มีทั้งศาสตราแลงที่สืบทอดขนบเดิม และศาสตราแลงที่มีการเปลี่ยนแปลงขนบ ศาสตราแลงที่มีการเปลี่ยนแปลงที่มาของเรื่อง รวมทั้งเกิดการพิมพ์ศาสตราแลงเป็นครั้งแรก ซึ่งจะได้กล่าวถึงรายละเอียดต่อไปในบทที่ 6

รัชกาลสมเด็จพระนโรดมบรมรามเทวาวตารเป็นรัชกาลที่ยาวนานกว่า 54 ปี จึงเป็นรัชกาลที่ประเทศกัมพูชามีความเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ทั้งสภาพสังคมความเป็นอยู่และวัฒนธรรม ที่ส่งผลกระทบต่อความเปลี่ยนแปลงของศาสตราแลงที่ประพันธ์ขึ้น ในช่วงนี้ด้วย และถือเป็นยุคสุดท้ายของความนิยมศาสตราแลงที่จะเสื่อมความนิยมลงไปในเวลาต่อมา สมเด็จพระนโรดมบรมรามเทวาวตารสวรรคต เมื่อวันที่ 24 เมษายน พ.ศ. 2447⁷³

2.2.5.2 ศาสตราแลงในรัชกาลสมเด็จพระสีสุวัตติ์และสมเด็จพระสีสุวัตติ์มุนีวงศ์

การประพันธ์ศาสตราแลงในรัชกาลสมเด็จพระสีสุวัตติ์ รัชกาลสมเด็จพระสีสุวัตติ์มุนีวงศ์ และรัชกาลสมเด็จพระนโรดมสีหนุ ได้ลดจำนวนลงอย่างมาก การแต่งศาสตราแลงในยุคหลังจากนี้มีไม่มากนัก เนื่องจากในยุคนี้เกิดการประพันธ์วรรณกรรมประเภทนวนิยายหรือเรื่อง

⁷² รายละเอียดเกี่ยวกับการชำระพระราชพงศาวดารกัมพูชาในรัชกาลสมเด็จพระนโรดมบรมรามเทวาวตารดูเพิ่มเติมที่ ศานติ ภักดีคำ, “พระราชพงศาวดารกัมพูชา: ที่มาและประวัติการชำระ,” ในประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนนาภิเษก เล่ม 12 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2549), หน้า 849 – 853.

⁷³ กรมศิลปากร, ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา, หน้า 367.

เรื่องประโลมโลก^{*} ขึ้นและได้รับความนิยมแพร่หลายมาก⁷⁴ ศาสดราแลงบางเรื่องที่ประพันธ์ยุคนี้เท่านั้นที่ได้รับความนิยม คือ เรื่องตุมเตียว (ตุมเตียว) ผลงานของพระปทุมเถระ (โสม) นิพนธ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2475⁷⁵ และเรื่องเตียวเอก (ตุมเตียว จำนวนบทพากย์ 8) เรื่องนี้ออกญาวิบุลราชเสนา (นุกอน) นิพนธ์ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2485⁷⁶ ได้รับรางวัลที่ 1 ในการแข่งขันวรรณคดีปี พ.ศ. 2487 เป็นต้น

กวีผู้ประพันธ์ศาสดราแลงในยุคนี้ส่วนใหญ่เริ่มต้นจากการประพันธ์ศาสดราแลง เช่น ออกญาวิบุลราชเสนา (นุกอน) และนางสิทธิ์ ที่ประพันธ์ศาสดราแลงไว้หลายเรื่อง แต่ภายหลังได้เปลี่ยนมาเป็นการประพันธ์นวนิยายสมัยใหม่หรือเรื่องประโลมโลก ตามกระแสความนิยมในสังคมเขมรในเวลานั้น

นอกจากนี้ภายหลังจากการปฏิรูปการศึกษาของกัมพูชาโดยฝรั่งเศส ทำให้เกิดกลุ่มปัญญาชนกัมพูชารุ่นใหม่ เช่น กิม ฮัก (กิม หาก) ที่เป็นผลผลิตจากระบบการศึกษาและระบบการปกครองอาณานิคม ได้ประพันธ์วรรณกรรมรูปแบบใหม่คือ เรื่องประโลมโลก หรือนวนิยาย ขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ในการประพันธ์ตอนหนึ่งว่า

(เพื่อ) กำจัดคำกล่าวของชาวต่างประเทศ ที่รู้ภาษาเขมรของเราเพียงเล็กน้อยว่า เขมรไม่มีหนังสือเรื่องราวอะไรที่อ่านง่าย ไม่ได้ มีมากแต่หนังสือธรรม ชาดก ประวัติพระพุทธเจ้าเมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์เลย มักแต่งเป็นร้อยกรอง ทำให้คนรู้เขมรน้อยอ่านไม่เข้าใจ⁷⁷

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้การประพันธ์ศาสดราแลงลดจำนวนลง และอาจกล่าวได้ว่า แม้ในยุคนี้จะมีการประพันธ์ศาสดราแลงบ้าง แต่ก็มีจำนวนน้อยและได้รับความนิยมในการประพันธ์ได้เปลี่ยนแปลงไป กวีและนักเขียนที่เคยประพันธ์ศาสดราแลงจำนวนหนึ่งได้เปลี่ยนไปเขียนวรรณกรรมประเภทนวนิยายหรือเรื่องประโลมโลก

กวีและนักประพันธ์เขมรรุ่นใหม่หลังจากนี้ เป็นนักเขียนที่ผ่านการศึกษาในโรงเรียนตามการปฏิรูปการศึกษาของรัฐบาลอาณานิคมฝรั่งเศส ดังนั้นจึงไม่นิยมประพันธ์ศาสดราแลงแต่นิยม

^{*} คำว่า ประโลมโลก (ปรโลมโลก) ในที่นี้เป็นชื่อเรียกวรรณกรรมเขมรประเภทนวนิยาย ดูเพิ่มเติมที่ ฉิ่ง หุกจี่, มาลีบทกฤษสิรูปเขมรศตวรรษที่ 20, หน้า 37.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁷⁵ กุรตวงอปร, บทกวีอธิบายเรื่อง ตุม-ทาว (กาน์เพญ: คุรีะสุถานเบาะพุมพศุสาอปร, 1989), หน้า 13

⁷⁶ ฉิ่ง หุกจี่, มาลีบทกฤษสิรูปเขมรศตวรรษที่ 20, หน้า 84.

⁷⁷ กิม หาก, ทักทนต์เสาบ (กาน์เพญ: บณณาการองคร, 2003), หน้า 2.

เขียนวรรณกรรมประเภทนวนิยายหรือเรื่องประโลมโลก ศาสตราแลงที่มีชื่อเสียงเรื่องสุดท้ายที่ประพันธ์ขึ้นน่าจะ ได้แก่เรื่อง เรื่องเตียวเอก (ตุ้มเตียว ตำนวนบทพากย์ 8) ผลงานของออกญาวิบูลราชเสนา (นุ กอน) ที่นิพนธ์ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2485⁷⁸ และได้รับรางวัลที่ 1 ในการประกวดวรรณคดีปี พ.ศ. 2487

แม้ว่าการประพันธ์ศาสตราแลงจะเสื่อมความนิยมลง แต่ในยุคนี้หน่วยงานที่รัฐบาลอาณานิคมฝรั่งเศสจัดตั้งขึ้นคือ พระราชบรรณาถัยและพุทธศาสนบัณฑิตย ได้ชำระและจัดพิมพ์ศาสตราแลงเป็นตอนๆ ลงในวารสารกัมพูชาสุริยา⁷⁹ เช่น ในปี พ.ศ. 2479 – 2480 และ 2485 – 2487 พิมพ์เรื่องโลกนัย ของออกญาวงศาสรรเพชญ (นง) พ.ศ. 2491 – 2493 พิมพ์เรื่องโศกกุลกุมาร ของออกญาวงศาสรรเพชญ (นง) เป็นต้น

นอกจากนี้ในเวลาต่อมาพุทธศาสนบัณฑิตยยังได้นำศาสตราแลงมาตรวจสอบชำระจัดพิมพ์เป็นเล่มเพื่อเผยแพร่ และนำมาใช้ประกอบการศึกษาใน โรงเรียนมัธยมศึกษาด้วย รายละเอียดของเรื่องนี้จะอภิปรายต่อในหัวข้อการพิมพ์กับการเปลี่ยนแปลงขนบการเสพศาสตราแลง

จากที่กล่าวมาสามารถสรุปได้ว่า วรรณกรรมประเภทศาสตราแลงเป็นวรรณกรรมเขมรที่เกิดขึ้นครั้งแรกในพุทธศตวรรษที่ 23 โดยเป็นผลมาจากการที่มีการแปลวรรณคดีพระพุทธานุมาก่อนหน้านั้นแล้วในสังคมเขมร กวีจึงนำเรื่องมาประพันธ์ขึ้นเป็นร้อยกรอง นอกจากนี้การประพันธ์ศาสตราแลงยังเกี่ยวข้องกับสภาพสังคมกัมพูชาในเวลานั้นที่มีการแทรกแซงทางการเมืองของไทยและเวียดนาม ทำให้กัมพูชาเกิดสภาวะสงคราม เกิดบ้านแตกสาแหรกขาด และการปลัดพราก

ดังนั้นศาสตราแลงจึงประพันธ์ขึ้นเพื่อให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังเกิดความเพลิดเพลิน และได้รับคำสอนทางพระพุทธานุไปพร้อมๆ กันด้วย ศาสตราแลงได้รับความนิยมสืบมาจนถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 25 จึงเสื่อมความนิยมในการประพันธ์วรรณกรรมประเภทนี้ลง แต่ยังคงนำมาศาสตราแลงมาชำระจัดพิมพ์ใหม่เพื่อเผยแพร่และนำมาใช้ประกอบการศึกษาในโรงเรียนภายหลังจากกัมพูชาได้รับเอกราช

⁷⁸ ฉิ่ง หุก จี, มาลีบท อุกสรสิรูปแจมรสตวตุสที่ 19, หน้า 84.

⁷⁹ Judith M. Jacob, *The Traditional Literature of Cambodia: A Preliminary Guide*, p. 215.

2.3 ศาสดราแลบง: การสำรวจวรรณกรรม

นักวิชาการด้านวรรณคดีเขมรส่วนใหญ่อธิบายว่า ศาสดราแลบงเป็นวรรณกรรมที่ประพันธ์ขึ้นระหว่างพุทธศตวรรษที่ 23 – 25 ดังนั้นในที่นี้จึงได้สำรวจวรรณกรรมประเภทศาสดราแลบงเพื่อพิจารณาว่า ศาสดราแลบงประพันธ์ขึ้นในช่วงเวลานี้ทั้งหมดหรือไม่ มีศาสดราแลบงที่ประพันธ์ขึ้นก่อนหรืออยู่นอกช่วงเวลานี้หรือไม่ โดยรวบรวมจากผลการศึกษาและจัดกลุ่มศาสดราแลบงที่มีนักวรรณคดีเขมรจัดไว้แล้ว* เช่น ในงานของเลียง หับอาน⁸⁰ ฉิ่ง หุกที้⁸¹ และ Judith M. Jacob⁸² พบว่า ศาสดราแลบงทั้งที่เป็นเอกสารที่พิมพ์เผยแพร่แล้วและที่เป็นเอกสารตัวเขียนมีจำนวนประมาณ 60 เรื่อง

ศาสดราแลบงเหล่านี้มีทั้งที่ระบุชื่อผู้ประพันธ์และวันเวลาที่ประพันธ์ไว้ และศาสดราแลบงบางเรื่องที่ไม่ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับผู้แต่งและวันเวลาที่แต่ง ดังนั้นเพื่อให้เห็นภาพรวมของศาสดราแลบงที่พบรายชื่อในปัจจุบันผู้วิจัยจึงได้รวบรวมรายชื่อของศาสดราแลบงมาจัดรวบรวมไว้ตามลำดับวันเวลาที่แต่งเป็นสำคัญ สำหรับศาสดราแลบงที่ไม่ปรากฏชื่อผู้ประพันธ์และวันเวลาที่ประพันธ์ผู้วิจัยได้นำมาลงไว้หลังจากรายชื่อศาสดราแลบงที่สามารถหาหลักฐานเกี่ยวกับผู้แต่งและวันเวลาที่ประพันธ์ได้ ดังมีรายชื่อต่อไปนี้

1. เรื่องของสังข์ (ขุยงสังข์) หรือ สังข์ทอง เป็นศาสดราแลบงเรื่องแรกของกัมพูชาเท่าที่มีหลักฐานในปัจจุบัน เพราะมีระบุไว้ตอนต้นเรื่องว่า ประพันธ์ขึ้นเมื่อปี ม.ศ. 1651 คือ พ.ศ. 2272⁸³ ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระชัยเชษฐาที่ 4 ผู้แต่งชื่อหมื่นอุก⁸⁴

2. เรื่องหงส์ยนต์ เป็นเรื่องที่แต่งขึ้นโดยไม่ได้บอกชื่อผู้นิพนธ์หรือศักราชที่แต่ง⁸⁵ ฉิ่ง หุกที้สันนิษฐานว่าเรื่องนี้น่าจะแต่งขึ้นร่วมสมัยกับเรื่องของสังข์ (ขุยงสังข์) ประมาณพุทธศตวรรษที่ 23 และได้อ้างผลงานของพระมหาวัสส์ ฤๅ และนางฉุน ขุน ที่ได้ศึกษาอายุสมัยของวรรณกรรมเรื่องนี้โดยเปรียบเทียบฉบับอื่นๆ พบว่าเรื่องนี้นิพนธ์โดยเจ้าขมบุญฤๅภักดี (อุก) ในมหาศักราช 1590 ตรง

* ศาสดราแลบงทั้ง 61 เรื่องนี้ เป็นเรื่องที่นักวรรณคดีส่วนใหญ่เห็นพ้องกันแล้วจึงนำมารวมไว้ในที่นี้ แต่เมื่อศึกษาแล้วบางเรื่องอาจไม่ได้อยู่ในวรรณกรรมประเภทนี้ก็ได้

⁸⁰ ลาง หับอาน. ศึกษาศาสตร์ศิลปวัฒนธรรมเขมร สมัยนครกันทรวิชัย. ฤๅนเพญ: คิม-เอง, 2511.

⁸¹ ฉิ่ง หุกที้, “เรื่องลอบงและปัญญาสชาคนอกนิบาต,” ใกล่รุ่ง อามระคิษ, ผู้แปล. วารสารสังคมนตรีหน้าโขง 1 (มกราคม-เมษายน 2548): 29-53.

⁸² ดูเพิ่มเติมใน Judith M. Jacob, *The Traditional Literature of Cambodia: A Preliminary Guide*, pp. 148 – 182.

⁸³ พุทธศาสนบัญญัติ, เรื่องขุยงสังข์, หน้า 1.

⁸⁴ Judith M. Jacob, *The Traditional Literature of Cambodia: A Preliminary Guide*, p. 110.

⁸⁵ หงส์ยนต์, หน้า ก.

กับปีมะแม นพศก พ.ศ. 2211 ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระชัยเชษฐาธิราชอริสราธิราชโยวรงค์ ดังนั้นเรื่องนี้จึงเป็นศาสตราแลงที่ประพันธ์ขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 23 เช่นเดียวกับเรื่องขยงสังข์ (ขยงสังข์) ของออกญาสุภาวธิบดี (อุก) ด้วย

3. เรื่องโลกนัยชาค ออกญาวงศาสรเพชญ (นง) แต่งในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี (พระองค์เอง) เมื่อปี พ.ศ. 2337⁸⁶

4. เรื่องบุญญาสาธิตสาร ออกญาวงศาสรเพชญ (นง) แต่งเรื่องนี้ขึ้นในวันศุกร์ ขึ้น 8 ค่ำ เดือน 11 ปี พ.ศ. 2340⁸⁷

5. เรื่องกรุงศุภมิตร (กรุงศุภมิตร) เป็นผลงานของออกญาโกษาธิบดี (เกา) จางวางกรมพระคลังมหาสมบัติ ประพันธ์ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2341⁸⁸ ศาสตราแลงเรื่องนี้พุทธศาสนบัณฑิตย์นำมาจัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2496, 2500, 2513, (2515)* โดยฉบับพิมพ์ครั้งที่ 1 – 3 แบ่งพิมพ์เป็น 3 เล่มจบ ต่อมานำมาพิมพ์รวมเป็นเล่มเดียวจบในการพิมพ์ครั้งที่ 4 และพุทธศาสนบัณฑิตย์นำมาพิมพ์ใหม่เมื่อปี พ.ศ. 2542 (ค.ศ. 1998) ตามต้นฉบับพิมพ์ครั้งที่ 8 พ.ศ. 2518 (ค.ศ. 1972)

6. เรื่องโลกกุดกวมาร (โลกกุดกวมาร) เป็นผลงานของออกญาวงศาสรเพชญ (นง) แต่งเมื่อปี พ.ศ. 2347 (ค.ศ. 1804)⁸⁹ ในรัชกาลสมเด็จพระอุทัยราชา (พระบาทองค์จันท์ที่ 2) ต้นฉบับโบราณเรื่องโลกกุดกวมารที่เก็บรักษาไว้ที่พุทธศาสนบัณฑิตย์มี 2 ฉบับ ฉบับที่ 1 เลขที่ 637 มี 3 ผูก ได้มาจากวัดสาคราราม ตำบลสาคราราม อำเภอคำพางสวาย จังหวัดคำพางชม ฉบับที่ 2 หมายเลข 638 มีผูกเดียวได้จากวัดผดียงก้อณฑล อำเภอศรีสุนทร จังหวัดคำพางจาม⁹⁰ ศาสตราแลงเรื่องนี้ พุทธศาสนบัณฑิตย์ได้เคยคัดลอกจากโบราณลงพิมพ์ในวารสารกัมพูชาสุริยาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2491 – 2493 (ค.ศ. 1948 – 50) ครั้งหนึ่ง แต่ด้วยเห็นว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องที่มีคติทั้งทางโลกทางธรรม เป็นวรรณคดีที่มีค่าภาพย์ไพเราะจึงนำมาพิมพ์เป็นหนังสืออีกครั้งหนึ่ง⁹¹ ในปี พ.ศ. 2504 (ค.ศ. 1961) และพ.ศ. 2509 (ค.ศ. 1966)⁹² ต่อมาบรรณาการอึ้งกอ (บรรณาการอึ้งกอ) นำมาพิมพ์ใหม่เมื่อปี พ.ศ. 2548 (ค.ศ. 2005) ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2501 (ค.ศ. 1958) จนถึงปี พ.ศ. 2518 (ค.ศ. 1975) เรื่องโลกกุดกวมารเป็นศาสตราแลงเรื่องหนึ่งที่น่ามาใช้ในการเรียนชั้นที่ 1 โรงเรียนเทพรัตนกัมพูชาได้นำเรื่องนี้มาพิมพ์ในปี

⁸⁶ ฉิ่ง หุกชี, มาลีบทอกสรสิธิ์ปุ๋นขมรสตวตศติ 19, หน้า 138.

⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 142.

⁸⁸ ลาง หาบอาน, ติกุสาปรวตติอกสรสาสุตรขมรสสมัยนกรณัฐสมัยอุฎก, หน้า 273.

*ปีที่พิมพ์ซึ่งอยู่ในวงเล็บนี้เป็นปีที่ผู้วิจัยค้น ได้เพิ่มเติม

⁸⁹ ฉิ่ง หุกชี, “ล่าน่าภูมิ,” เรื่องโลกกุดกวมาร (ภานุเพชญ: บรรณาการอึ้งกอ, 2005), หน้า IX.

⁹⁰ ฉิ่ง หุกชี, “ล่าน่าภูมิ,” เรื่องโลกกุดกวมาร, หน้า XXXII – XXXIII.

⁹¹ ฉิ่ง หุกชี, เรื่องโลกกุดกวมาร, หน้า ข.

⁹² ฉิ่ง หุกชี, “ล่าน่าภูมิ,” เรื่องโลกกุดกวมาร, หน้า XXXIII.

พ.ศ. 2508 (ค.ศ. 1965) มี 188 หน้า และบรรณาธิการพนมเปญ ได้นำไปพิมพ์เป็นรูปภาพวาดโดยเฉต
 สารุม⁹³ สำหรับฉบับที่นำมาใช้ศึกษาเป็นฉบับที่ ฉิ่ง หกที นำมาจัดพิมพ์ใหม่ในปี พ.ศ. 2548 (ค.ศ.
 2005) ตามต้นฉบับของพุทธศาสนบัณฑิตย์และได้เขียนบทนำอธิบายประวัติของออกญาพระคลัง
 (นาง) เพิ่มเติมจากฉบับของพุทธศาสนบัณฑิตย์อีกด้วย

7. เรื่องวรรณุช – วรรณทร ออกญาวงศาสรเพชญ (นาง) แต่งในปี พ.ศ. 2349⁹⁴

8. เรื่องพระสมุทธร ออกญาวงศาสรเพชญ (นาง) แต่งขึ้นในปี พ.ศ. 2351⁹⁵ ในงานของเลียง
 หับอาน และฉิ่ง หกที ไม่ได้ระบุปีที่แต่งไว้โดยกล่าวเพียงว่า เรื่องนี้แต่งขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระหริ
 รักรัษรามาอิสราธิบดี (พระองค์ด้วง) พ.ศ. 2384 – 2403 (ค.ศ. 1841 – 1860)⁹⁶ และกล่าวว่าเรื่องนี้มี
 เก็บไว้ที่หอสมุดพุทธศาสนบัณฑิตย์จนถึง พ.ศ. 2515 ไม่พบว่ามีการวรรณกรรมเรื่องนี้เก็บรักษาไว้ที่
 หอสมุดสำนักฝรั่งเศสสาปหลายบูรพทิศและหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส⁹⁷

9. เรื่องวรรณทร – วรรณุช ออกญาพระคลัง (เมียจ) นิพนธ์ขึ้นในปี พ.ศ. 2349

10. เรื่องจอมปาโลง (จำปาทอง) เรื่องนี้สมเด็จพระหริรักรัษรามาอิสราธิบดี (พระองค์ด้วง)
 ทรงนิพนธ์เมื่อปีพุทธศักราช 2353⁹⁸ ครั้งยังทรงมีพระชนม์ได้ 14 พรรษาและยังประทับอยู่ใน
 กัมพูชา เรื่องนี้พระองค์มีได้ทรงบันทึกวันเวลาที่ทรงนิพนธ์ไว้

11. เรื่องกาถิ สมเด็จพระหริรักรัษรามาอิสราธิบดี (พระองค์ด้วง) ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้
 เมื่อวันพุธ ขึ้น 11 ค่ำ เดือนวิสาขะ พุทธศักราช 2358⁹⁹

12. เรื่องพระสมุททโฆษ (สมุททโฆส) ผลงานของออกญาปราชญ์าธิบดี (แก้ว) แต่งเมื่อปี
 พ.ศ. 2361¹⁰⁰

13. เรื่องมูจลิน หรือ เรื่องจันทโครพ บัณฑิตสอาดหรือ สอาดแต่งขึ้นในปี พ.ศ. 2376¹⁰¹

14. เรื่องฉวางเรื่อง (เรื่องดาวเรือง) ออกญาจักริ (แก้ว)¹⁰² แต่งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2380 โดยมี
 ออกญาพระคลัง (แก้ว)¹⁰³ หรือ พญารัตนโกษา (แก้ว)¹⁰⁴

⁹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า XXXV.

⁹⁴ Judith M. Jacob, *The Traditional Literature of Cambodia*, p. 79.

⁹⁵ *Ibid.* p. 125.

⁹⁶ ดูเพิ่มเติมที่ ฉิ่ง หก ที, *มาลีบทกฤษสิลุป์เขมรศตวรรษที่ 19*, หน้า 150.

⁹⁷ เรื่องเดียวกัน.

⁹⁸ ลาง หาบอาน, *ลิกสาปรวคตือกฤษสาสุตรเขมรสมัยนครกษัตริย์สมัยอุฎงค*, หน้า 269.

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 269 – 271.

¹⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 250.

¹⁰¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 238.

15. เรื่องพระชินวงศ์ พระอริยคามุนี นามเดิม กิ่ง หรือ หิง* เป็นผู้นิพนธ์ศาสตร์อาถรรพ์เรื่อง นี้ เมื่อ พ.ศ. 2399 ในรัชกาลสมเด็จพระองค์ด้วง¹⁰⁵ เรื่องพระชินวงศ์ตามต้นฉบับโบราณมี 2 ส่วนวน แตกต่างกัน ส่วนวนที่ 1 มี 19 ผูก ผูกที่ 1 – 2 เป็นผลงานของพระอริยคามณี (หิง) ตั้งแต่ผูกที่ 3 ถึง ผูกที่ 19 เป็นผลงานของพระครูญาณัตถะ ส่วนวนที่ 2 มี 16 ผูก ฉบับนี้เป็นผลงานของพระอริยคามณี (หิง) ทั้งหมด ท่านนิพนธ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2399¹⁰⁶

16. เรื่องเดียวเอก (ทาวเอก) เดียวเอก ฉบับนี้จารจบในวันเสาร์ขึ้น 13 ค่ำ เดือน อัสสุช จุลศักราช 1266 ปีชวดโทศก (พ.ศ. 2447)¹⁰⁷ เดียวเอกฉบับนี้ศาสตราจารย์ ฉิ่ง หุกจิ ปรึวรรตจัดพิมพ์ขึ้นใหม่ เดียวเอกส่วนวนนี้ ฉิ่ง หุกจิ สันนิษฐานว่าน่าจะแต่งขึ้นในราวคริสต์ศตวรรษที่ 19 แต่ไม่มีระบุชื่อผู้แต่ง¹⁰⁸ อาจจะเก่าแก่กว่าฉบับของพระปฐมัตถะ (โสม)

17. เรื่องเจ้าไปเปง (เจ้าพเพง) นิพนธ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2400 มีเนื้อเรื่องเหมือนกับเรื่องสรรพสิทธิ์¹⁰⁹

18. เรื่องจันทมาต เจ้าพญาราชกัศิ เจ้าพญาชนิถุสศรี และเจ้าพญาศรีอัญชิต ได้ร่วมกันนิพนธ์ขึ้นในปี พ.ศ. 2401¹¹⁰

19. เรื่องเพชรตา พระธรรมปัญญา (แมน) แต่งในวันอังคารขึ้น 5 ค่ำ เดือน 8 ปีมะแม พ.ศ. 2401 ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระหริรัถย์รามาศรีราชินิธิ (พระองค์ด้วง)¹¹¹

¹⁰² ฉิ่ง หุกจิ สันนิษฐานว่าออกญาจักรี (แกว) เป็นคนเดียวกันกับออกญาปราชญ์ราชินิธิ (แกว) ดูเพิ่มเติมที่ ฉิ่ง หุก จิ, มาลีบท อภิสรรณูปัญญาสวดคฤสที่ 19, หน้า 80.

¹⁰³ Judith M. Jacob, *The Traditional Literature of Cambodia*, p. 71.

¹⁰⁴ ฉิ่ง หุกจิ อ้างถึงผลการศึกษาของฉิ่ง แฉม ที่พิมพ์เผยแพร่ในวารสารกัมพูชาว่า “ศาสตร์ ความเรื่อง ผู้ประพันธ์ ออกญาจักรี (แกว) โดยมีพญารัตนโกศา (แกว) ช่วยเรียบเรียงด้วย” ดูเพิ่มเติมที่ ฉิ่ง หุก จิ, มาลีบทอภิสรรณูปัญญาสวดคฤสที่ 19, หน้า 81.

* สำหรับชื่อของท่านนั้น หนังสือบางเล่มก็ใช้ว่า กิ่ง บางเล่มก็ใช้ว่า หิง แต่ในเอกสารตัวเขียน (โบราณ) เลขที่ 561 ในพุทธศาสนมณฑลคิย พนมเปญ ได้ระบุไว้อย่างชัดเจนว่า ท่านกฤษ หิง มีสมณศักดิ์เป็นที่ พระอริยคามุนี. ดูเพิ่มเติมที่ ลาง หาบอาน, ลิกสาปรวตติอภิสรรณูปัญญาสวดคฤส สมัยนครกษัตริย์สมัยอัญจ, หน้า 241.

¹⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 240.

¹⁰⁶ พุทธศาสนมณฑลคิย, เรื่องพระชินวงศ์ แขนส 1 (ภันเพญ: พุทธศาสนมณฑลคิย, 2507), หน้า ก.

¹⁰⁷ ฉิ่ง หุกจิ, ทาวเอก (ภันเพญ: บณณาการองคร, 2005), หน้า 148.

¹⁰⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

¹⁰⁹ ฉิ่ง หุกจิ, “เรื่องแลกเปลี่ยนปัญญาสวดก นานาชาตก,” สมุทกมมอภิสรรณูปัญญาสวดคฤส ออทุกิยสุนสาตตราจารย์ เกง วาน์สาก์ (ภันเพญ: บณณาการองคร, 2006), หน้า 84.

¹¹⁰ ลาง หาบอาน, ลิกสาปรวตติอภิสรรณูปัญญาสวดคฤส สมัยนครกษัตริย์สมัยอัญจ, หน้า 243.

20. เรื่องเทววันที่ ออกญาสนธโรหาร (มุก) นิพนธ์ขึ้นในปี พ.ศ. 2402

21. เรื่องตุมเตียว (ตุมเทา) ออกญาสนธโรหาร (มุก) นิพนธ์ขึ้นในปี พ.ศ. 2402 ในรัชกาลสมเด็จพระนโรดมบรมรามเทวาวตาร¹¹²

22. เรื่องห่านบุน (ห่าน บุน) เรื่องนี้มีฉบับโบราณเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ กรุงปารีส หมายเลขเอกสาร 319 ในบัญชีคัมภีร์ของอุเชียง ที่ไม่จบเพราะมีเพียงผูกเดียว แต่ยังมีอีกฉบับหนึ่งเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ เลขที่ 163 มี 3 ผูกจบ มีชื่อเรื่องระบุไว้ในต้นฉบับตัวเขียนว่า “ห่านบุน ผูก 1 (งูขาว, งูดำ)” “ห่านบุน เรื่องจิงกล่าวถึงงูขาวงูดำผูก 2” และ “ห่านบุนเรื่องจิงงูขาวงูดำ ผูก 3 จบ”¹¹³ ผู้แต่งชื่อว่า “กวย” ได้กล่าวถึงประวัติตนเองไว้ในต้นเรื่องว่า กวีเป็นชาวเขมรเชื้อสายจีนชกเกี้ยน เกิดที่พนมเปญ ได้บวชเรียนที่วัดสระจก เรียนแต่งคำประพันธ์เป็นครั้งแรกในวันพุธ แรม 1 ค่ำ เดือนอาสาฬห ปีมอก โทศก จุลศักราช 1222 ตรงกับพุทธศักราช 2403¹¹⁴

23. เรื่องพระสุธนกุมาร (พระสุธนกุมาร) เป็นสำนวนที่พุทธศาสนบัณฑิตยจัดพิมพ์ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2512 มีชื่อผู้แต่งปรากฏอยู่ในเรื่องว่า “โกนุ” ดังความที่ว่า “โกนุเจ้าพญา” ที่ยังไม่ทราบว่าเป็นใคร สันนิษฐานว่าน่าจะนิพนธ์ขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระศรีสุริเยศจักรามอริสราธิบดี (พระองค์ด้วง)¹¹⁵ เรื่องพระสุธนกุมาร (พระสุธนกุมาร) ฉบับพิมพ์ของพุทธศาสนบัณฑิตยนั้นปรากฏในคำนำว่า เอกสารตัวเขียนของเรื่องพระสุธนกุมารสำนวนนี้ พุทธศาสนบัณฑิตยได้คัดลอกมาจากวัดนิโครธาราม ตำบลเปียมจิกอง (พามซีกง) อำเภอกำแพงมาศ จังหวัดกำแพงจาม ในปี พ.ศ. 2505 (ค.ศ. 1962) และนำมาตรวจสอบชำระจัดพิมพ์ขึ้นในปี พ.ศ. 2506 (ค.ศ. 1963)¹¹⁶ เรื่องพระสุธนกุมารฉบับนี้ ประพันธ์ด้วยรูปแบบคำประพันธ์ต่างๆ คือ บทพหุพหุคติจำนวน 504 บท บทบนโกลกจำนวน 332 บท บทกาคคติจำนวน 540 บท บทพโนลจำนวน 306 บทและบทกฤษณกวีจำนวน 57 บท นอกจากนี้ยังพบเรื่องพระสุธน (พระสุธน) อีกสำนวนหนึ่ง เรื่องพระสุธน (พระสุธน) สำนวนนี้เป็นฉบับพิมพ์ของบรรณาการ เสง – งวน – หวด พิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2508 (ค.ศ. 1965)¹¹⁷ ไม่ปรากฏชื่อผู้

¹¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 246.

¹¹² George Chigas, *Tum Teav A Translation and Analysis of a Cambodian Literary Classic* (Phnom Penh: Documentation Center of Cambodia, 2005), p. 17.

¹¹³ ฉิ่ง หุกจี, *มาลีบทกฤษณกวีฉบับบูรพทิศ* 19, หน้า 66.

¹¹⁴ ฉิ่ง หุก จี, *ทฤษฎีภาพพจน์ในอุคสรสาสุตรเขมร* (ภันเพญ: บณณาการองคร, 2003), หน้า 158.

¹¹⁵ *พุทธศาสนบัณฑิตย, พระสุธนกุมาร* (ภันเพญ: พุทธศาสนบัณฑิตย, 2512), หน้า ฉ.

¹¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า ง.

¹¹⁷ *เรื่องพระสุธน*. ภันเพญ: บณณาการ เสง – งวน – หวด, 2508.

แต่งและเวลาที่แต่ง เนื้อหาสั้นกว่าสำนวนที่ 1 และรูปแบบคำประพันธ์ที่ใช้แตกต่างกัน เนื่องจากเรื่องพระสุธนฉบับที่สองนี้ประพันธ์ด้วยรูปแบบคำประพันธ์ประเภทบทกาพย์ บทรูปโคลง บทรูปพหุสัมผัส และบทกวีขงศ์ลีลา ไม่ปรากฏว่ามีการใช้รูปแบบคำประพันธ์ประเภทบทนโกลการ เมื่อเปรียบเทียบเนื้อหาระหว่างเรื่องพระสุธนกุมาร ฉบับพิมพ์ของพุทธศาสนบัณฑิตยกับเรื่องพระสุธนฉบับพิมพ์ของบรรณาการ เสง - งวน - หวด พบว่า เป็นคนละสำนวนกัน เรื่องพระสุธนกุมารฉบับของพุทธศาสนบัณฑิตยมีเรื่องราวละเอียดมากกว่าเรื่องพระสุธนฉบับพิมพ์ของบรรณาการเสง - งวน - หวด ซึ่งมีเนื้อเรื่องสั้นกว่า ดังนั้นการศึกษาในงานวิจัยนี้จึงใช้เรื่องพระสุธนกุมารฉบับพุทธศาสนบัณฑิตยเป็นหลัก

24. เรื่องพุทธิแสน ออกญาสนธโรหาร (มุก) นิพนธ์ขึ้นในปี พ.ศ. 2404 ในปีระกา เดือนผลคูณ ขึ้น 8 ค่ำ วันจันทร์ ตามพระราชบัญชาของสมเด็จพระวรวราชชนนีที่ประทับรักษาสิทธรรพระกรรมฐานที่ภูเขาพระราชทรัพย์¹¹⁸ จากการศึกษาของ ฉิ่ง หุกจี พบว่าเอกสารตัวเขียนเรื่องพุทธิแสนที่พบในประเทศกัมพูชาและกรุงปารีส มีหลายสำนวน¹¹⁹ ดังนี้

1. พระพุทธิแสน ร้อยกรอง ต้นฉบับโบราณ หอสมุดพุทธศาสนบัณฑิตย หมายเลข 582 มีทั้งหมด 4 ผูก (เป็นฉบับเดียวกับที่พุทธศาสนบัณฑิตยคัดลอกแล้วจัดพิมพ์ขึ้น โดยได้ปรับอักษรวิธีตามพจนานุกรมเขมรฉบับพุทธศาสนบัณฑิตย)

2. เนษุสาตราพุทธิแสน ร้อยกรอง ต้นฉบับโบราณ เป็นของที่มอบให้แก่หอสมุดแห่งชาติกรุงปารีสโดย Amiral DUPRE หมายเลข Cambodgien 8 มี 34 หน้าลาน

3. รอดแสน ร้อยกรอง ต้นฉบับโบราณ เก็บรักษาไว้ในหอสมุดสำนักฝรั่งเศสปลายบูรพทิศ กรุงปารีส หมายเลข 63 จำนวน 47 หน้าลาน เรื่องพุทธิแสนสำนวนนี้มีความสำคัญมากเนื่องจากสำนวนของออกญาสนธโรหาร (มุก) ที่นิพนธ์ขึ้นในปี พ.ศ. 2404 ในปีระกา เดือนผลคูณ ขึ้น 8 ค่ำ วันจันทร์ ตามพระราชบัญชาของสมเด็จพระวรวราชชนนีที่ประทับรักษาสิทธรรพระกรรมฐาน ณ ภูเขาพระราชทรัพย์¹²⁰

4. สาตรา รุดติแสน หรือ นางพิณุญ ร้อยกรอง จัดพิมพ์โดยเกดง (J.GUESDON) ที่โรงพิมพ์ Plon กรุงปารีสในปี 1901 มี 127 หน้า (เป็นสำนวนเดียวกับที่พุทธศาสนบัณฑิตยจัดพิมพ์)¹²¹

¹¹⁸ พุทธิแสนนางงรี (Paris: Cedoreck, 1986), หน้า 10 - 11.

¹¹⁹ ฉิ่ง หุกจี, "ลิกุสากถา," พุทธิแสนนางงรี (Paris: Cedoreck, 1986), หน้า 1.

¹²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10 - 11.

¹²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

5. นาง พิธัญญ์ เรื่อง ฤทธิ์แสน นางงูรี ร้อยกรอง พิมพ์ที่บรรณาการ คิม คี พ.ศ. 2495 (ค.ศ. 1952) จำนวน 33 หน้า เรื่องนี้ หง เบง และจวน ฉน คัดลอกจากใบลานเอาไปพิมพ์ ส่วน คิม คี ก็ได้นำเรื่องไปแต่งขึ้นใหม่เป็นบทพากย์ 7 สำหรับนักเรียนอ่าน เนื้อความในฉบับนี้คล้ายคลึงกับเรื่องในสำนวนที่ปาวีจัดพิมพ์¹²²

6. เรื่องนางพิธัญญ์ ฉบับร้อยแก้วพิมพ์ในหนังสือของปาวี เมื่อปี พ.ศ. 2441 (ค.ศ. 1898) (Mission Pavie Indo – Chine 1879-1895, Etudes Diverses 1 Recherches sur la Littérature du Cambodge, du Laos et du Siam) เป็นฉบับสังเขปจดตามเรื่องนิทานที่เล่าต่อกันมา (มุขปาฐะ)¹²³

7. Ruttisên (ชื่อเรื่องเป็นอักษรโรมัน) ในตอนจบมีชื่อเรื่องว่า “สาตราฤทธิ์แสน” ร้อยกรอง 1 ภาค จบ เอกสารคัดลอกบนกระดาษ จำนวน 48 หน้า เก็บรักษาไว้ที่หอสมุดสำนักฝรั่งเศสสลายบูรพทิศ หน้าต้นมีเขียนว่า “แต่งในวัน 13-1-1901” (ฉิง หุกจี สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นวันที่คัดลอกมากกว่า) (เป็นฉบับเดียวกับที่พุทธศาสนบัณฑิตย์นำมาจัดพิมพ์)¹²⁴

8. Sastra Préas Puttisen (ชื่อเรื่องเป็นอักษรโรมัน) ในหน้าปลายมีเขียนชื่อเรื่องว่า “สาตราฤทธิ์แสน” 2 ภาค จบ เอกสารคัดลอกบนกระดาษ จำนวน 48 หน้า เก็บรักษาไว้ที่หอสมุดสำนักฝรั่งเศสสลายบูรพทิศ หมายเลข 358 หรือ p. 110 – p. 111 หน้าต้นมีเขียนว่า “แต่งในวัน 13-1-1901” (เป็นฉบับเดียวกับที่พุทธศาสนบัณฑิตย์นำมาจัดพิมพ์)¹²⁵

ในงานวิจัยเรื่องนี้ผู้วิจัยศึกษาเรื่องฤทธิ์แสน ฉบับพิมพ์ของพุทธศาสนบัณฑิตย์เมื่อปี พ.ศ. 2502¹²⁶ เทียบกับฉบับที่สำนักพิมพ์ Cedoreck จัดพิมพ์ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2529 ตามฉบับพิมพ์ของพุทธศาสนบัณฑิตย์ปี พ.ศ. 2515 โดยมีคำนำเสนอของ ฉิง หุกจี ทั้งสองฉบับนี้เป็นสำนวนเดียวกัน เรื่องฤทธิ์แสนสำนวนนี้น่าจะแพร่หลายมากที่สุด แม้จะไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งและวันเวลาที่แต่ง แต่จากการศึกษาสำนวนภาษาและวิธีการเขียนสันนิษฐานว่าน่าจะแต่งขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 19¹²⁷

25. เรื่องสิงหนาท ออกญาสนธรรโวหาร (มุก) นิพนธ์ขึ้นในปีพ.ศ. 2406¹²⁸

26. เรื่องวิมานจันท์ ออกญาปัญญาธิบติ (แยม)¹²⁹ นิพนธ์ขึ้นในปี พ.ศ. 2408¹³⁰

¹²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

¹²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

¹²⁴ เรื่องเดียวกัน.

¹²⁵ เรื่องเดียวกัน.

¹²⁶ พุทธศาสนบัณฑิตย. ฤทธิ์แสน. ภูมฺเพญ: พุทธศาสนบัณฑิตย, 2502.

¹²⁷ ฤทธิ์แสนนางงูรี, หน้า 18.

¹²⁸ ฉิง หุกจี, มาลีบทอกุสรสิลุป้แฆมรสตวตฺสตี 19, หน้า 209.

¹²⁹ Judith M. Jacob, *The Traditional Literature of Cambodia*, p. 87.

¹³⁰ ฉิง หุก จี, มาลีบท อกุสรสิลุป้แฆมรสตวตฺสตี 19, หน้า 246.

27. **เรื่องลักษณะวงศ์** เป็นผลงานของออกญาปราชญ์ธิบตี (แยม)¹³¹

28. **เรื่องมรณมาตา** (มรณมาตา) วรรณกรรมเรื่องนี้พระอินทปญโญ (อุก) ได้แปลจากภาษาบาลีมาเป็นภาษาเขมรแล้วนิพนธ์เป็นคำกาพย์ขึ้น เมื่อปี พ.ศ. 2420 มหาศักราช 1799 จุลศักราช 1239 ในรัชกาลสมเด็จพระนโรดมบรมรามเทวาวตาร (พระสุวรมณโกศ) เรื่องนี้จัดเป็นวรรณกรรมโสภณานุกรม พระสงฆ์ทุกวัดอารามในพระราชอาณาจักรกัมพูชาได้คัดลอกต่อๆ กันในใบลานสำหรับให้ลูกศิษย์ศึกษา¹³²

29. **เรื่องโพธิวงศ์** ผลงานของพระพรหมบวรภักดี (พรหม) แต่งเมื่อปี พ.ศ. 2424¹³³

30. **เรื่องอุโมงโกวแกอก** (อุงกุวแกอก) ผลงานของภิกษุวงศ์¹³⁴ นิพนธ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2425

31. **สังข์ศิลป์ชัย**¹³⁵ (สงขสิลปชัย) เป็นวรรณกรรมที่ยังคงมีปัญหาเกี่ยวกับผู้แต่งและเวลาที่แต่ง เนื่องจากในสำนวนของพุทธศาสนบัณฑิตยส์กล่าวว่า “ส่วนนามอัญชยม ชื่อนักสุขขอ สิริสิทธิ”¹³⁶ และไม่ได้บอกวันเวลาที่แต่งไว้ แต่ในวารสารของวิทยาลัยวิชาการศึกษาชาติครุโกศลเลขที่ 2 เดือนมีนาคม พ.ศ. 2502 (ค.ศ. 1959) ระบุว่าผู้แต่งคือ ออกญาวงศาธิบตี (อุก) และแต่งในรัชกาลสมเด็จพระนโรดม¹³⁷ อย่างไรก็ดี ลี เข็มแดง ระบุว่า เรื่องนี้ออกญาวงศาธิบตี (อุก) แต่งเมื่อพ.ศ. 2425 (ค.ศ. 1882)¹³⁸ ในสมัยโบราณทุกวัดอารามในประเทศกัมพูชามักต้องให้เด็กที่เรียนหนังสือในวัดหัดอ่านหนังสือสังข์ศิลป์ชัยนี้¹³⁹

32. **เรื่องสุคันธโถง** พระพรหมบวรภักดี (พรหม) แต่งเมื่อ พ.ศ. 2426¹⁴⁰

33. **เรื่องสรอโตบเจก** (สรทบเจก) หรือ **เทววงศ์กุมาร** ประพันธ์โดย ชัวะธ - จิน ในปี พ.ศ. 2431 (ค.ศ. 1889) ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระนโรดมบรมรามเทวาวตาร ศาสตราแลบงเรื่องนี้ตามฉบับใบลานที่มีในพุทธศาสนบัณฑิตยส์ มีชื่อเรื่องว่า “เรื่องเทววงศ์กุมาร” แต่ใบลานบางฉบับตามที่มีอยู่ที่วัดต่างๆ เรียกว่า “เรื่องสรทบเจก (เจ้ากาบกล้วย)” สันนิษฐานว่า ชื่อเทววงศ์กุมาร เรียกตามชื่อที่

¹³¹ Judith M. Jacob, *The Traditional Literature of Cambodia*, p. 87.

¹³² พระอินทปญโญ (อุก), *เรื่องมรณมาตา* (ภันเพญ: พุทธศาสนบัณฑิตย, 2507), หน้า ก.

¹³³ ลาง หาบอาน, *ลิกสาปรวตติศาสตรแฆมร สมัยนครภันภูลล์สมัยอุงกุค*, หน้า 181.

¹³⁴ ฉิ่ง หุกจี, “เรื่องแลบงนิงปญญาสชาติก นานาชาติก,” *สมุทกมมอกุสรศาสตรแฆมร โอททิสซุน* *ศาสตราจารย์ เกง วาน์สาก์*, หน้า 87.

¹³⁵ พุทธศาสนบัณฑิตย, *สงขสิลปชัย*. ภันเพญ: พุทธศาสนบัณฑิตย, 2509.

¹³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

¹³⁷ เรื่องเดียวกัน.

¹³⁸ ลี เข็มแดง, *อกุสรศาสตรแฆมร* (ภันเพญ: บณณาการเสง - จวงน - หวด, 2503), หน้า 163.

¹³⁹ พุทธศาสนบัณฑิตย, *สงขสิลปชัย*, หน้า ข.

¹⁴⁰ ฉิ่ง หุกจี, *มาลิตบทอกุสรสิลปแฆมรศตวตสทิ* 19, หน้า 189.

พระอินทร์ถวายแก้ตัวเอกของเรื่องเมื่ออภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ ส่วนชื่อสรอโตบเจก เรียกตามประวัติของตัวเอกของเรื่องที่ผลัดเสื้อผ้าของตนเอาไปคลุมศพมารดาของตนแล้วเอากากกล้วยมานุ่งอยู่ใฝ่ศพ ชื่อทั้งสองนี้ชื่อว่า เรื่องสรอโตบเจกเป็นที่รู้จักมากกว่า¹⁴¹

34. เรื่องสรรพสิทธิ (สพฺพสิทธิ) เรื่องนี้หมิ่นก๊กคืออักษร (คือน) นิพนธ์ขึ้นในปี พ.ศ. 2442¹⁴² (ค.ศ. 1899) ในรัชกาลสมเด็จพระนโรดมบรมรามเทวาวตาร (พระสุวรรณโกศ)

35. เรื่องนางเจียวกุน (นางสาว กุน) กวีเขมรเชื้อสายจีนได้นำมาแต่งเป็นศาสตราเลฆงต้นฉบับตัวเขียนของเรื่องนี้เก็บรักษาไว้ที่พุทธศาสนบัณฑิตยสถานหมายเลข 1381 มีทั้งหมด 9 ผูกจบวรรณกรรมเรื่องนี้พุทธศาสนบัณฑิตยสถานคัดลอกไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2486 ผู้แต่งกล่าวว่าเรื่องนี้ผู้แต่งได้ยืมคุณป้าเล่าให้ฟังเห็นว่าเป็นเรื่องที่มีความไพเราะจึงนำมาแต่งขึ้น ตรงกับในรัชกาลสมเด็จพระนโรดม ในวันเสาร์ เดือนห้า ปีระกานักษัตริย์ พ.ศ. 2440 ในท้ายเรื่องผู้แต่งกล่าวว่าตนเองชื่อว่า “ทูก” แซ่ “ตัน” เป็นจีนฮกเกี้ยน บวชเรียนแล้วอาจารย์ตั้งชื่อว่า “อาณ วีวต (อาณ วาต)”¹⁴³

36. เรื่องเต็กเซ็ง (ติ๊ก เจง) ศาสตราเลฆงเรื่องนี้สันนิษฐานว่าผู้แต่งจะเป็นคนเดียวกับที่แต่งเรื่องนางเจียวกุน เพราะในต้นเรื่องนางเจียวกุน ผู้แต่งกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า “...เป็นเรื่องก่อนชื่อเด็กเซ็ง...”¹⁴⁴ ดังนั้น “ตันทูก” น่าจะเป็นกวีผู้แต่งศาสตราเลฆงเรื่องนี้เป็นภาษาเขมร

37. เรื่องพิมพ์พิลาป เรื่องนี้นางสิทธิ แต่งในปี พ.ศ. 2442¹⁴⁵ ได้รับการพิมพ์ครั้งแรกโดยบรรณาการคิม เสง เมื่อปี พ.ศ. 2484

38. เรื่องอ่าเบงแบก (อ๋เบงแบก) ออกญาสุตตันตปริษา (อินท์) มาแต่งเป็นกาพย์เมื่อปี พ.ศ. 2444¹⁴⁶

39. เรื่องตุมเตียว (ทุมทาว) ผลงานของพระปทุมเถระ (โสม) เจ้าอธิการวัดก้อมเพรา ตำบลก้อมเพรา เมืองศรีธรกันฎาล จังหวัดไพรแวง นิพนธ์ขึ้นเมื่อ ในปีชวด เดือนมาฆะ ตรงกับปี พ.ศ. 2475¹⁴⁷ ในรัชกาลพระบาทสิริวัณณวดี¹⁴⁸ นอกจากนี้ยังปรากฏฉบับโบราณที่ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งและสมัย

¹⁴¹ พุทธศาสนบัณฑิตยสถาน, เรื่องสรอโตบเจก (ภณิพนธ์: พุทธศาสนบัณฑิตยสถาน, 2510), หน้า ข.

¹⁴² ฉิ่ง หุกจิ, มาลีบทอกุสรสิริบุปผามรสตวตสที่ 19, หน้า 118.

¹⁴³ ฉิ่ง หุก จี, ทิฎฐภาพพุทเทโณอกุสรสาสุตรเขมร, หน้า 151.

¹⁴⁴ เรื่องเดียวกัน.

¹⁴⁵ ฉิ่ง หุกจิ, มาลีบทอกุสรสิริบุปผามรสตวตสที่ 20, หน้า, หน้า 109.

¹⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 72.

¹⁴⁷ กุรตวงอปรี่, บทอตุลาธิบายเรื่อง ทุม-ทาว (ภณิพนธ์: คุรีะสุถานเบาะพุมพศุสายอปรี่, 1989), หน้า

¹⁴⁸ พระปทุมเถระ โสม, เรื่องทุมทาว (ภณิพนธ์: พุทธศาสนบัณฑิตยสถาน, 2524), หน้า ก.

ที่แต่งอีกด้วย ปัญหาที่มีความขัดแย้งกันมากที่สุดคือใครเป็นผู้แต่ง “ตุมเตียว” ระหว่างออกญาสนธโรโวหาร (มุก) กับพระ ปทุมมัตเถระ (โสม) ทั้งจะจัดว่าพระปทุมมัตเถระ (โสม) เป็นผู้แต่ง “ตุมเตียว” หรือเป็นเพียงผู้ชำระแก้ไขเพิ่มเติม

40. เรื่องพิมพ์านิพพาน ผลงานของออกญาวิบุลราชเสนา (นุ กอน) เป็นศาสตราเลบงพิมพ์ครั้งที่ 3 ที่พนมเปญ พ.ศ. 2503¹⁴⁹

41. เรื่องเตียวเอก (ตุมเตียว ส่วนนวนบทพากย์ 8) เรื่องนี้ออกญาวิบุลราชเสนา (นุ กอน) นิพนธ์ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2485¹⁵⁰ และได้รับรางวัลที่ 1 ในการแข่งขันวรรณคดีปี พ.ศ. 2487 ในรัชกาลสมเด็จพระนโรดมสีหนุ

42. เรื่องมาฆมาณพ ออกญาอุเทน เป็นผู้แต่ง ศาสตราเลบงเรื่องนี้กล่าวถึงกำเนิดของพระอินทร์ฝ่ายพุทธศาสนา เรื่องนี้ไม่ปรากฏศักราชที่แต่ง¹⁵¹

43. เรื่องสุขมาณพ ผลงานของออกญาธรรมาธิบดี (จันท์)¹⁵²

44. เรื่องสุโลก เจ้าพญาภักดีสงคราม (บาล)¹⁵³

45. เรื่องชัยทัต บัณชิตเกา ได้แต่ง (ไม่ปรากฏปีที่แต่ง)¹⁵⁴

46. เรื่องจันทวิงศ์ พระภิกษุบัณชิตเขี้ยว ไม่ปรากฏวันเวลาที่แต่ง สันนิษฐานว่าน่าจะแต่งขึ้นปลายศตวรรษที่ 19¹⁵⁵

47. เรื่องทิพพสังวาร์ (ต่างสำนวนกับทิพพสังวาร์ที่เคยพิมพ์) ผลงานของบาน เตง¹⁵⁶

48. เรื่องพิมพ์าพิลาป ผลงานของบาน เตง*

49. เรื่องสุบินกุมาร (สุบินกุมาร) เป็นวรรณกรรมประเภทเลบงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเรื่องหนึ่งที่ไม่มีชื่อผู้แต่งและวันเวลาที่แต่ง ศาสตราเลบงเรื่องนี้พุทธศาสนบัณชิตย์ตรวจสอบชำระและนำมาจัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2502, 2509

¹⁴⁹ ฉิ่ง หุกจี่, มาสลิปทอกุสตรสิลุปี่แฆมรสวดคุดสี 20, หน้า 84.

¹⁵⁰ เรื่องเดียวกัน.

¹⁵¹ ลาง หาบ่อาน, สิทธิสาปรวคุดิอกุสตราสุตรแฆมร สมัยนกรณันฎลัสมัยอุฎฎุค, หน้า 248.

¹⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 286.

¹⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 288.

¹⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 233.

¹⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 277.

¹⁵⁶ ลี ฆามเตง, อกุสตราสุตรแฆมร, หน้า 181.

* ในหนังสือ อกุสตราสุตรแฆมร ระบุนผลงานของ บาน เตง ไว้เพียง 6 เรื่อง แต่ Jacob กล่าวถึงเรื่องพิมพ์าพิลาปเพิ่มขึ้นมาอีกเรื่องหนึ่งด้วย ดูเพิ่มเติมที่ Judith M. Jacob, *The Traditional Literature of Cambodia*, p. 67.

50. เรื่องพระสุธน (พระสุธน) ฉบับของบรรณาการเสง – งวน – หวด พิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2508 (ค.ศ. 1965)¹⁵⁷ ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งและเวลาที่แต่ง

51. เรื่องพุทธิแสน (พุทธิแสน) ฉบับพิมพ์ของพุทธศาสนบัณฑิตย¹⁵⁸ เป็นฉบับเดียวกับที่สำนักพิมพ์ Cedoreck จัดพิมพ์ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2529 (ค.ศ. 1986) ตามฉบับพิมพ์ของพุทธศาสนบัณฑิตยปี พ.ศ. 2515 (ค.ศ. 1972) โดยมีคำนำของ ฉิ่ง หกท¹⁵⁹ ทั้งสองฉบับนี้เป็นสำนวนเดียวกัน วรรณกรรมเรื่องพุทธิแสนสำนวนนี้ค่อนข้างแพร่หลายมากที่สุด แม้จะไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งและวันเวลาที่แต่ง แต่จากการศึกษาสำนวนภาษาและวิธีการเขียนสันนิษฐานว่าน่าจะแต่งขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 19 โปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องพุทธิแสนในเรื่องพุทธิแสน ผลงานของออกญาสนธโรหาร (มุก)

52. เรื่องพระสมณโคตม (พระสมณโคตม)¹⁶⁰

53. เรื่องทุกกัมมานพ (ทุกกัมมานพ) หรือ ทุกกัมมานิก (ทุกกัมมานิก)¹⁶¹

54. เรื่องวรรณวงศ์สุวรรณวงศ์ (วรรณวงศ์สุวรรณวงศ์)¹⁶² ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

55. เรื่องพระจันทกุมาร (พระจันทกุมาร)¹⁶³

56. เรื่องสิทธิธนู (สิทธิธนู) หรือ สุธน (สุธน)¹⁶⁴

57. เรื่องพิณสุวรรณ (พิณสุวรรณ) ผลงานของกวีจันท์¹⁶⁵

58. เรื่องพระอภัยมณี เอกสารตัวเขียนของเรื่องนี้ไม่ปรากฏชื่อผู้แปล ต้นฉบับตัวเขียนที่พบในปัจจุบันมีเนื้อความเริ่มแต่พระอภัยมณีและศรีสุวรรณไปเรียนวิชาจนถึงพระอภัยมณีเป่าปี่ให้สามพราหมณ์ฟังแล้วโดนนางผีเสื้อสมุทรลักไปไว้ในถ้ำ เป็นอันจบเรื่องเพียงเท่านั้น¹⁶⁶ ต้นฉบับของเรื่องนี้เป็นเอกสารตัวเขียนยังไม่เคยพิมพ์เผยแพร่ มีข้อความตอนต้นคล้ายคลึงกับพระอภัยมณีของสุนทรภู่

¹⁵⁷ เรื่องพระสุธน. ภาณุเพญ: บรรณาการ เสง – งวน – หวด, 2508.

¹⁵⁸ พุทธิแสน. ภาณุเพญ: พุทธศาสนบัณฑิตย, 2502.

¹⁵⁹ พุทธิแสนนางกฐรี. Paris: Cedoreck, 1986.

¹⁶⁰ ฉิ่ง หกท, “เรื่องเพลงนิงปญญาสาคร นานาสาคร,” สมุทกมมอกสรสาครแซมร โททิสฐน สาครจากราย เกง วาน์สาคร, หน้า 83.

¹⁶¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 83.

¹⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า 84.

¹⁶³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 83.

¹⁶⁴ เรื่องเดียวกัน.

¹⁶⁵ ลาง หาบอาน, สิทธิสาปรวคตือกสรสาครแซมร สมัยนครภานุภลล์สมัยอุฎจ, หน้า 279.

¹⁶⁶ Judith M. Jacob, *The Traditional Literature of Cambodia*, p. 148.

59. เรื่องพระโศวัต (พระสุวัต) ผลงานของบัณฑิตโคโร ไม่ปรากฏวันเวลาที่แต่ง ถูกแถมสันนิษฐานว่าแต่งขึ้นในต้นศตวรรษที่ 19¹⁶⁷

60. เรื่องทิพพิสัยวาร (ทิพพิสัยวาร) ผลงานของขุนรจนา แต่ไม่ปรากฏวันเวลาที่แต่ง¹⁶⁸

61. เรื่องการสนทนาระหว่างกุมารกับนักปราชญ์ขงจื้อ (การสนทนาระหว่างกุมารนิงฮงกับปราชญ์ขงจื้อ) ศาสดาแลงเรื่องนี้เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมจีน แต่ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง ไม่กล่าวถึงช่วงเวลาที่แต่ง แต่สันนิษฐานว่าศาสดาแลงเรื่องนี้ น่าจะแต่งในต้นพุทธศตวรรษที่ 25¹⁶⁹

ศาสดาแลงที่ได้สำรวจมานี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งที่ผู้วิจัยตรวจสอบจากเอกสารต่างๆ ยังอาจมีศาสดาแลงเรื่องอื่นที่ไม่ปรากฏในที่นี้ (รวมทั้งนิทานสัตว์ หรือเรื่องเพลง ที่เป็นนิทานพื้นบ้านที่ไม่ได้นำมารวมในที่นี้) ศาสดาแลงที่สำรวจมาในที่นี้เป็นเรื่องที่สำคัญและเป็นที่ยึดกันโดยทั่วไป ที่เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมประเภทนี้มีการประพันธ์ขึ้นเป็นจำนวนมาก และทั้งหมด (ยกเว้นเรื่องที่ไม่ปรากฏวันเวลาที่ประพันธ์) เป็นวรรณกรรมที่ประพันธ์ขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 23 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 25 ดังสามารถนำเสนอในรูปแบบของตารางได้ดังนี้

ตารางที่ 1: การสำรวจศาสดาแลง เรียงลำดับตามวันเวลาที่ประพันธ์

ชื่อเรื่อง	ผู้ประพันธ์	วันเวลาที่ประพันธ์
ขยองสังข์	ออกญาสุภาธิบดี (อุก)?	2272
หงส์ยนต์	เจ้ามมุนยภักดี (อุก)?	2211?
โลกนัยปกรณ์	ออกญาวงศาสรรเพชญ (นง)	2337
บุญญาสาธิตสาร	ออกญาวงศาสรรเพชญ (นง)	2340
กรุงศุภมิตร	ออกญาโกษาธิบดี (เกา)	2341
โภคกุลกุมาร	ออกญาวงศาสรรเพชญ (นง)	2347
วรรณุช – วรรณตร	ออกญาวงศาสรรเพชญ (นง)	2349
วรรณตร – วรรณุช	ออกญาพระคดั่ง (เมียง)	2349
พระสมุทร	ออกญาวงศาสรรเพชญ (นง)	2351

¹⁶⁷ ลาง หาบ่าน, ลิกสาปรวคตืออสรสาสุตรแฆมร สมัยนครภันภู่อสมัยอุฎงค, หน้า 281 – 282.

¹⁶⁸ พุทธสาสนบณจติคย, เรื่องทิพพิสัยวาร (ภันเพญ: พุทธสาสนบณจติคย, 2506), หน้า อารมุกบท.

¹⁶⁹ ฉิง หุกจี้, มาลีบทอกรสิลปิแฆมรสวคตสี 20, หน้า 73.

ชื่อเรื่อง	ผู้ประพันธ์	วันเวลาที่ประพันธ์
จอมปาโง	พระองค์ด้วง ?	2353
กาถิ	พระองค์ด้วง	2358
พระสมุททโฆส	ออกญาปราชญ์ริบตี (แก้ว)	2361
มูจลิน (พระจันทโครพ)	บัณฑิตสอาด	2376
ภูวเรือง	ออกญาจักรี (แก้ว)	2380
พระชินวงศ์	พระอริยกามุณี (หึง)	2399
เดี่ยวเอก	-	พุทธศตวรรษที่ 24 ?
พระสุธนมูมาร	เจ้าพญาโกนุ	พุทธศตวรรษที่ 24
เจ้าไปเปจ	-	2400
จันทฆาต	เจ้าพญาราชภักดี ฯลฯ	2401
เพชรดา	พระธรรมปัญญา (แมน)	2402
เทวัน	ออกญาสนธโรหหาร (มุก)	2402
ตุมเดี่ยว	ออกญาสนธโรหหาร (มุก)	2402 ?
หานบูน	กวย	2403
พุทธิแสน	ออกญาสนธโรหหาร (มุก)	2404
สิงหนาท	ออกญาสนธโรหหาร (มุก)	2406
วิมานจันท์	ออกญาปราชญ์ริบตี (แย้ม)	2408
ลักษณวงศ์	ออกญาปราชญ์ริบตี (แย้ม)	-
มรณมาตา	พระอินทปัญญา (อุก)	2420
โพธิวงศ์	พระพรหมบวรภักดี (พรหม)	2424
อุองโกวแกอก	ภิกษุวงศ์	2425
สังข์ศิลป์ชัย	ออกญาวงศาธิบตี (อุก) ?	2425
สุคันธโอง	พระพรหมบวรภักดี (พรหม)	2426
สรอกทบเจก (เทววงศ์กุมาร)	ยส - เงิน	2431
นางเจียวกุน	ตัน - พูจ	2440
เด็กเซ็ง	ตัน - พูจ	-
สรรพสิทธิ	หมื่นภักดีอักษร (ต๋อน)	2442
พิมพาพิลาป	นางสิทธิ	2442

ชื่อเรื่อง	ผู้ประพันธ์	วันเวลาที่ประพันธ์
อัมเบงแบก	ออกญาสุตตันตปรีชา (อินท์)	2444
ตุมเตียว	พระปฐมัตเถร (โสม)	2475
เตียวเอก	ออกญาวิบุลราชเสนา (นุ กอน)	2485
มาฆมาณพ	ออกญาอุเทน	-
สุขมาณพ	ออกญาธรรมาริบดี (จันท์)	-
สุโภค	เจ้าพญาภักดีสงคราม	-
ชัยทัต	บัณฑิตโกธ	-
จันทลีวงศ์	ภิกษุบัณฑิตเขี้ยว	-
พระโสวัต	บัณฑิตโกธ	-
พิณสุวรรณ	กวีจันท์	-
ทิพพิสังวาร	ขุนรจนา	-
ทิพพิสังวาร	บาน – เตง	2425 - 2493
พิมพ์พิลาป	บาน – เตง	2425 - 2493
สุบินกุมาร	-	-
พระสุธน	-	-
พุทธิแสน	-	-
พระสมณโคตม	-	-
ทุกกัมมานพ	-	-
วรวงศ์สุวรรณวงศ์	-	-
พระจันทกุมาร	-	-
สิทธิธนู	-	-
พระอภัยมณี	-	-
การสนทนาระหว่างกุมารกับ ขงจื้อ	-	-

จากตารางที่ยกมาแสดงให้เห็นว่าศาสนาแลงที่มีระบุวันเวลาที่ประพันธ์ ส่วนใหญ่แต่งขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 23 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 25 แต่ช่วงเวลาที่มีการประพันธ์ศาสนาแลงมากที่สุดคือในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 พบว่ามีศาสนาแลงจำนวนมากที่สุด

ดังนั้นจึงสามารถสรุปได้ว่า ศาสดาแลงเป็นวรรณกรรมเขมรที่ประพันธ์ขึ้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 23 สืบเนื่องมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 25

จากการศึกษาพบว่า รัชกาลที่มีศาสดาแลงตกทอดมาจนถึงปัจจุบันมากที่สุด คือรัชกาลสมเด็จพระนโรดมบรมรามเทวาวตาร โดยพบว่า ศาสดาแลงที่มีข้อความระบุไว้ว่าประพันธ์ขึ้นในรัชกาลนี้มีจำนวนถึง 13 เรื่อง รัชกาลที่มีการประพันธ์ศาสดาแลงจำนวนรองลงมา ได้แก่ รัชกาลสมเด็จพระอุทัยราชา (พระองค์จันท) มีศาสดาแลงจำนวน 11 เรื่อง รัชกาลสมเด็จพระหริรัถย์รามอิศราชิบดี (พระองค์ด้วง) มีการประพันธ์ศาสดาแลงจำนวน 8 เรื่อง รัชกาลสมเด็จพระสิสุวตถ์มุนีวงศ์มีการประพันธ์ศาสดาแลง 2 เรื่อง รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์รามาราชชิบดี (พระองค์เอง) มีการประพันธ์ศาสดาแลง 1 เรื่อง รัชกาลสมเด็จพระชัยเชษฐาที่ 3 มีการประพันธ์ศาสดาแลงจำนวน 1 เรื่อง และรัชกาลสมเด็จพระชัยเชษฐาที่ 4 จำนวน 1 เรื่อง ศาสดาแลงเรื่องอื่นๆ นอกเหนือจากนี้ไม่ปรากฏในเวลาทีประพันธ์จึงไม่สามารถนำมาศึกษาได้

สำหรับกวีผู้ประพันธ์ศาสดาแลงในศาสดาแลงที่มีรายชื่อผู้ประพันธ์ ปรากฏดังตารางที่ขกมานั้น จากการศึกษาสามารถสรุปได้ว่า กวีผู้ประพันธ์ศาสดาแลงส่วนใหญ่เป็นกษัตริย์และขุนนางในราชสำนักกัมพูชา กล่าวคือ เป็นพระราชนิพนธ์ของกษัตริย์จำนวน 2 เรื่อง เป็นของขุนนางในราชสำนักประมาณ 20 คน รวมทั้งพระสงฆ์ที่ใกล้ชิดกับราชสำนัก เนื่องจากเป็นพระสงฆ์ที่มีสมณศักดิ์ จำนวน 3 รูป นอกจากนี้ยังมีพระสงฆ์ที่ไม่มีสมณศักดิ์ จำนวน 2 รูปและบัณฑิตเป็นผู้ประพันธ์บ้างแต่ไม่มากนักจำนวน 7 คน

จากข้อมูลดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า กวีผู้ประพันธ์ศาสดาแลงส่วนใหญ่เป็นขุนนาง พระภิกษุสงฆ์ และฆราวาสผู้ที่เคยได้รับการศึกษาตามขนบธรรมเนียมแบบเดิม คือ เรียนหนังสือที่วัดและวัง ดังนั้นจึงสามารถสรุปได้ว่า ศาสดาแลงมีลักษณะที่เป็นวรรณกรรมของราชสำนักและวรรณกรรมของวัด เนื่องจากผู้ประพันธ์ส่วนใหญ่คือ กลุ่มขุนนางข้าราชการ พระสงฆ์ทั้งที่มีสมณศักดิ์และไม่มีสมณศักดิ์ รวมทั้งบัณฑิตฆราวาสผู้ได้รับการศึกษาในระบบการศึกษาแบบเดิมของกัมพูชาคือการเรียนในวัด

ศาสดาแลงจึงถือได้ว่าเป็นวรรณกรรมเขมรที่เป็นผลผลิตจากราชสำนักและวัด โดยเกี่ยวข้องกับราชสำนักในฐานะของแหล่งผลิตงานวรรณกรรมประเภทนี้เป็นส่วนใหญ่ และเกี่ยวข้องกับวัด ในฐานะที่วัดเป็นสถานที่สำหรับเผยแพร่ศาสดาแลงไปสู่ประชาชนผู้อ่านหรือฟัง รวมทั้งเป็น โรงเรียนสำหรับเด็กมาศึกษาโดยนำศาสดาแลงเหล่านี้มาใช้เป็นตำราเรียน ดังจะกล่าวถึงประเด็นนี้ต่อไปอย่างละเอียดในหัวข้อ 2.4.1 ศาสดาแลงกับวัฒนธรรมการสวดและหัวข้อ 2.4.2 ศาสดาแลงกับการศึกษาของกัมพูชาในสมัยโบราณ ต่อไป

2.4 การเผยแพร่ศาสนาแบบ

การเผยแพร่ศาสนาแบบสามารถแบ่งออกได้ 3 ลักษณะ คือ การเผยแพร่ศาสนาแบบผ่านวัฒนธรรมการสวด ที่เป็นวิธีการเผยแพร่ศาสนาแบบที่ได้รับความนิยมแพร่หลายมาก การเผยแพร่ศาสนาแบบในระบบศึกษาแบบโบราณของเขมรที่ใช้ศาสนาแบบเป็นแบบเรียนสำหรับหัดอ่าน และการเผยแพร่ศาสนาแบบผ่านการพิมพ์ที่เป็นการเผยแพร่ที่เกิดขึ้นในยุคหลัง ดังจะได้อภิปรายรายละเอียดต่อไป

2.4.1 ศาสนาแบบกับวัฒนธรรมการสวด

ศาสนาแบบเป็นวรรณกรรมเขมรที่พระภิกษุสงฆ์ อาจารย์ในวัด ผู้เฒ่าผู้แก่พญาจารย์ในหมู่บ้าน หรือนักขับกระจำปี (จาปีญงเวง) ขับสวดเป็นทำนองสำหรับให้ประชาชนทั่วไปฟัง ดังปรากฏหลักฐานว่านักท่องเทียวชาวฝรั่งเศสในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ที่เดินทางเข้าไปในกัมพูชาได้บันทึกว่า จะมีผู้ชุมนุมกันมากในศาลาหมู่บ้านในเวลาเย็น เพื่อฟังการสวด “ศาสนาแบบ”¹⁷⁰ ด้วยเหตุนี้วัฒนธรรมการสวดจึงเป็นขนบทางวัฒนธรรมสำคัญของการเผยแพร่ศาสนาแบบ

วัฒนธรรมการสวดเป็นวัฒนธรรมที่เก่าแก่ของอาณาจักรกัมพูชาตั้งแต่สมัยโบราณ ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับการสวดในศิลาจารึกเขมรสมัยก่อนพระนครว่า มีการตั้งพรหมณ์ให้เป็นผู้มีหน้าที่อ่านหรือสวดคัมภีร์ เช่น ในรัชกาลของพระเจ้าศรีจวรมัน (พ.ศ. 1150) ได้โปรดให้มีการสาธยายหรือสวดรามายณะทุกวัน

คำว่า “สวด” ปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกเขมรโบราณสมัยพระนครเขียนว่า “สวด” หมายถึง “การอ่าน, สวด” พบในจารึก K.67 สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 10 (พุทธศตวรรษที่ 16) กล่าวถึง “รุทร สวด วระ ธรรมศาสตร์ นา โท”¹⁷¹ แปลว่า “รุทรสวดพระธรรมศาสตร์ ณ โท” นอกจากนี้ยังพบในศิลาจารึก K.410 คริสต์ศตวรรษที่ 11 (พุทธศตวรรษที่ 17) กล่าวว่า “ตปสฺวิ โยคี โฆง สวดมนตร์”¹⁷² แปลว่า “ดาบสโยคีผองสวดมนตร์” หรือในศิลาจารึก K.235 คริสต์ศตวรรษที่ 11 (พุทธศตวรรษที่ 17) กล่าวว่า “สยง มน สวด ต มุข จุง”¹⁷³ แปลว่า “ที่สวดอันหน้าปลาย”

¹⁷⁰ Judith M. Jacob, *The Traditional Literature of Cambodia: A Preliminary Guide* (New York: Oxford University Press, 1996), p. 36.

¹⁷¹ Saveros POU, *Dictionnaire Vieux Khmer-Français-Anglais* (Paris: Cedoreck, 1992), p. 519.

¹⁷² *Ibid.*

¹⁷³ *Ibid.*

นอกจากนี้ในจารึกปราสาทสังขะในรัชกาลพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1545 – 1593) กล่าวถึงการทอ่งบ่น “ปุราณะ” “กาพย์” และ “ศาสตร์” ที่เต็มไปด้วยนิยายในลัทธิไสวะ¹⁷⁴ หรือจารึกปราสาทตระพันรุน พ.ศ. 1549 กล่าวว่า “มรดาญโขลญกวินทรบัณจิตได้ทอ่งบ่นโศลกแห่งพระวิษณุธรรม และพร้อมกับกัมศิระยะแสดงความเคารพท่านก็ได้ชี้แจงถึงผลอันเกิดจากการบริจาคนที่ดิน”¹⁷⁵ แสดงให้เห็นว่าในอาณาจักรกัมพูชาสมัยพระนครมีวัฒนธรรมการสวดคัมภีร์สำคัญในศาสนาพราหมณ์มาตั้งแต่เดิม

ในปลายสมัยพระนคร ประเพณีเกี่ยวกับการสวดมนตร์เพื่อบูชาเทพเจ้ายังคงมีอยู่ดังปรากฏในศิลาจารึกพระเจ้าศรีนทรวรมัน ณ ปราสาทบันทายศรี ที่จารึกขึ้นเมื่อ มหาศักราช 1228 พุทธศักราช 1849 กล่าวถึงการให้พราหมณ์ผู้สืบสายตระกูลของพราหมณ์ยัชฌูวราหะเป็นผู้สวดมนตร์บูชาสืบต่อมา ดังความในจารึกว่า

“ผุเย วุราหุณาจารย์ มนตรี ราชฐ โฝง วุระ กมฺรเตง อญุ ศรี มฐฺเรนฺทร
(7) ราชปณฺจิต สฺรุก ศรี มฐฺเรนฺทรคฺราม อนุวย วุระ กฺรุ กมฺรเตง อญุ ยชฺญวฺรา-(8)
ห จํ สํนฺวต ภูตาส เอก ต ราชชฺ วุระ ปาท กมฺรเตง อญุ ปรเมศฺวฺรปทการุยฺยสฺต (9)
นุ ปงฺคน สฺวต มนฺต ราชชฺ วุระ ปาท กมฺรเตง อญุ มหาปรมเสาศคตปท...นุ วุระ ปาท
กมฺรเตง อญุ (21) ศรี ศรีนฺทรวรมฺมเทว ปนฺทูล ต วุระ กมฺรเตง อญุ ศรี
ธรณฺินฺทรปณฺจิต (22) จํ สํนฺวต มุขย วุระ กมฺรเตง อญุ ศรี ยโสธรปณฺจิต สมุห
สรวฺวา- (23) ธิการ”¹⁷⁶

คำแปล

“เชิญพราหมณาจารย์มนตรีราชฐ์ฝอง พระกมฺรเตงอญุศรีมฐฺเรนฺทร (7)
ราชบัณฺจิต เมืองศรีมฐฺเรนฺทรคาม ผู้สืบตระกูลพระครูกมฺรเตงอญุยัชฌูวราหะ (8)
เฝ้าทำการสวดกุคาชเอก อันราชย์พระบาทกมฺรเตงอญุปรเมศฺวฺรปทสั่งให้รับใช้ (9)
และประสาทสวดมนต์ ราชย์พระบาทกมฺรเตงอญุมหาปรมสุคตปท...นี้พระบาท
กมฺรเตงอญุ (21) ศรีศรีนทรวรมันเทวะบันทูลต่อพระกมฺรเตงอญุศรีธรณฺินทร

¹⁷⁴ หม่อมเจ้าสุภัททิส ดิศกุล, ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, 2516), หน้า 34.

¹⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 91.

¹⁷⁶ Saveros POU, *Nouvelles Inscriptions du Cambodge II* (Paris: EFEO, 1996), pp. 176.

บัณฑิต (22) เฝ้าทำการสวด (ส่นวด) เป็นหน้าที่ของพระกมรเตงอัญศรีโยธธ
บัณฑิต สมุหสรรพา (23) ธิการ”

วัฒนธรรมการสวดคัมภีร์ในศาสนาพราหมณ์หรือวรรณกรรมสันสกฤตน่าจะสืบทอดต่อมาจนถึงสมัยหลังพระนคร แต่เมื่อราชสำนักของอาณาจักรกัมพูชาเปลี่ยนแปลงการนับถือศาสนาจากศาสนาพราหมณ์มานับถือพระพุทธศาสนา วัฒนธรรมการสวดน่าจะเปลี่ยนจากการสวดคัมภีร์ในศาสนาพราหมณ์ เช่น พระเวท หรือวรรณกรรมสันสกฤต เช่น รามายณะ มาเป็นการสวดวรรณกรรมพระพุทธศาสนาภาษาบาลี เช่น พระไตรปิฎกและวรรณกรรมพุทธศาสนาเรื่องอื่นๆ แทน เช่น การสวดวรรณกรรมชาดก เป็นต้น

หลักฐานเกี่ยวกับการสวดในสมัยหลังพระนครปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครที่การกล่าวถึงคำว่า “สวด” หรือ “สวดุร” หมายถึง “สวด”¹⁷⁷ ดังปรากฏในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครหลักที่ IMA.12 มหาศักราช 1550 พุทธศักราช 2171 กล่าวว่า “...แล้วจึงเข้าพาให้อารชานามิมนต์พระอริยสงฆ์ (อัน) ทรงจุดบริสุทธศีล มีอริยาบทมาสวดทิพยมนต์พระปรีด ฌ พระพัน...”¹⁷⁸ จารึกนครวัดสมัยหลังพระนครหลักที่ IMA.34 มหาศักราช 1618 พุทธศักราช 2239 กล่าวว่า “...สวดทิพยมนต์ธรรมจักร...”¹⁷⁹ และในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครหลักที่ IMA.39 มหาศักราช 1669 พุทธศักราช 2290 กล่าวว่า “...นิมนต์สามเณรสวดธรรม...”¹⁸⁰

ในสมัยหลังพระนครเมื่อมีการแปลคัมภีร์พระพุทธศาสนาจากภาษาบาลี เช่น พระพุทธประวัติ ชาดก รวมทั้งพระสูตรต่างๆ เป็นภาษาเขมรโดยแทรกภาษาบาลีประกอบ ในลักษณะที่เรียกว่า “สมราย (สมราย)”* แล้วจึงนำมาสวดเป็นทำนอง เช่น เรื่องมหาเวสสันดรชาดก¹⁸¹ และเรื่องมโหสถชาดก¹⁸² เป็นต้น

¹⁷⁷ อุไรศรี วรสระริน, พจนานุกรมศัพท์จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร (กรุงเทพฯ: จงเจริญการพิมพ์, 2542), หน้า 257.

¹⁷⁸ อุไรศรี วรสระริน, จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ค.ศ. 1566 – ค.ศ. 1747, หน้า 154.

¹⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 167.

¹⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 182.

* สมราย (สมราย) หมายถึง วรรณคดีบาลีประเภทที่แปลเป็นภาษาเขมรในลักษณะการแปลแบบตั้งศัพท์ภาษาบาลีไว้ต้นประโยค แล้วแปลเป็นภาษาเขมร

¹⁸¹ ดูเพิ่มเติมที่ ฌก แดม, มหาเวสสันดร. ภาษมฺพญ: พุทธศาสนาพนจติคฺย, 1944.

¹⁸² ดูเพิ่มเติมที่ พุทธศาสนาพนจติคฺย, เรื่องมโหสถ ฌมฺลงเจญพิจฺบَابํสาสุตราสุลลิกฺริต. ภาษมฺพญ: พุทธศาสนาพนจติคฺย, 2505.

ดังปรากฏหลักฐานการเทศน์มหาชาติ (พระมหาเวสสันดรชาดก) ในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครหลักที่ IMA.12 มหาศักราช 1550 พุทธศักราช 2171 กล่าวว่า “...มีนักพระธรรมเทศนาสังฆราชบพิตรพระองค์เองสำแดงธรรมเทศนา พระอภิธรรม 3 กัณฑ์ มหาชาติ 2 กัณฑ์...”¹⁸³ และในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครหลักที่ IMA.39 มหาศักราช 1669 พุทธศักราช 2290 กล่าวว่า “...แล้วนิมนต์มหาสังฆราชศิลาจารย์เทศนาพระมหาชาติ 1 กัณฑ์...”¹⁸⁴

นอกจากนี้ยังมีประเพณีเทศน์มหาชาติ เรียกว่า “พระราชกุศลเทศนาคาถาพัน” ดังปรากฏความในหนังสือพระราชพิธีทวาทสมาส ภาค 3 ของขุนอุคมปริชา (จาบ พิน) ว่า

...ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือนอาสาฬหะ เป็นวันที่พระสงฆ์ปวารณาออกพรรษา เวลา 17 นาฬิกา คือ 5 โมงเย็น ในพระบรมราชวังประเทศกัมพูชา มักนิมนต์พระธรรมกถึก 1 รูป เทศนาคัมภีร์คาถาพัน คือคัมภีร์มหาชาดก (มหาชาดก) ภาษาบาลี ที่มี 1,000 คาถา แสดงเรื่องเกี่ยวกับพระเวสสันดรและนิมนต์พระสงฆ์ 4 รูป รับสัพพี (สพพี) เทศนาในพระวิมานจักรพรรดิ (หอพระ) ในพระที่นั่งเทววินิจัย ด้านตะวันตกของพระมหาเศวตฉัตร...

...พระราชกุศลบุญเทศนาคาถาพันของพระราชฯ คล้ายคลึงกับการบุญเทศนามหาชาดกของราษฎรด้วย คือราษฎรก็นิมนต์พระสงฆ์เทศนาเรื่องมหาเวสสันดรชาดกเหมือนกัน เพียงแต่ฝ่ายพระราชฯเทศนาเป็นภาษาบาลีมีความสังเขป เรียกว่าคาถาพัน ฝ่ายราษฎรเป็นร้อยแก้วภาษาเขมร มีความพิสดารเรียกว่ามหาชาดก¹⁸⁵

ในเวลาต่อมา กวีเขมรจึงนำวรรณกรรมพระพุทธศาสนาเหล่านี้โดยเฉพาะวรรณกรรมชาดกมาแปลและแต่งเป็นร้อยกรองแล้วนำมาสวดเพื่อความบันเทิงและสั่งสอนธรรมะไปพร้อมๆ กัน วรรณกรรมประเภทนี้คือสาสตราแลบงนั่นเอง นอกจากนี้ยังนำคำสอนมาแต่งเป็นวรรณกรรมประเภทฉบับและนำมาให้เด็กสวดเป็นทำนองเช่นกัน¹⁸⁶

¹⁸³ อุไรศรี วรสระริน, จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ค.ศ. 1566 – ค.ศ. 1747, หน้า 154.

¹⁸⁴ เรื่องเดียวกัน.

¹⁸⁵ ขุนอุคมปริชา (จาบ พิน), พระราชพิธีทวาทสมาส ภาค 3 (ภณมเพญ: พุทธศาสนมณเฑียร, 2503), หน้า 95 – 98.

¹⁸⁶ มิ่ง หุกชี, วิทยุภาพ พุทธา ใน อภิสราศศุครเขมร, หน้า 78 – 79.

ด้วยเหตุนี้การสวดศาสนา (หนังสือ) จึงเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของสังคมเขมรสมัยหลังพระนคร วรรณกรรมเขมรส่วนใหญ่เป็นวรรณกรรมที่ต้องอ่านให้ได้ยินเสียงดังๆ โดยพระสงฆ์สำหรับอุบาสก อุบาสิกา หรือโดยอาจารย์ในวัดหรือโดยคนเฒ่าคนแก่พุทธทาสจารย์ในหมู่บ้านหรือโดยนักร้องกระจับปี่ (จาปีฎวงแวง) เพื่อประชาชนทั่วไปได้สามารถฟังและจดจำเรื่องราวได้นั่นเอง

การสวดในภาษาเขมรปัจจุบันเรียกว่า “สูตร (โศต)” หมายถึงการสวดมนต์ (สูตรธรรม) และสวดบทร้อยกรอง (สูตรกัมพูช) นอกจากนี้ยังมีคำว่า “สมุตร (โสมตร)” ที่หมายถึงการสวดบทร้อยกรองอย่างเดียว ส่วนผู้ที่อ่านหรือสวดในภาษาเขมรจะเรียกว่า “อนกสูตร (เน็ยะกัโศตร)” หรือ “อนกสมุตร (เน็ยะกัโสมตร)” ที่แปลว่า “นักสวด”

ประเพณีการฟังสวดทำนองเสนาะปรากฏอย่างชัดเจนในเรื่องตุมเตียว (ทุมทาว) ที่กล่าวว่า เณรตุมเป็นผู้ที่มีน้ำเสียงไพเราะสามารถอ่านหรือสวดหนังสือเป็นทำนองได้อย่างไพเราะ จนเป็นที่นิยมของชาวบ้านชาวเมืองที่เณรตุมเดินทางผ่านไป ซึ่งปรากฏการกล่าวถึงการ “เมิลศาสนา” หรือ “อ่านศาสนา” ซึ่งหมายถึง การสวดคัมภีร์ไบบลานั่นเอง ดังความที่ว่า

...ประมาณ โยชิตคินิตอนก	แกลโอยเนนสนากบงปรารณา
ปร โยชนัโอยเนนเมิลศาสนา	เนนมานปราชญาจะเลบขาย
สมแลงแควอมแลหมสุรวยพีเราะ	สุฎาบ่ท่างมและพจาส์เมมาย
กรมมตุนงมมมรด่ปรญา	ปรญาบ่จ่งสุฎาบ่สัพทภาษา ฯ... ¹⁸⁷

คำแปล

“...ประมาณ โดยคิดความคิดคน	ที่ให้เณรปกป้องปรารณา
ประโยชน์ให้เณรอ่านศาสนา	เณรมีปัญญารู้แยกขาย
สำเนียงหวานนวลละมุนไพเราะ	สดับทั้งนุ่มแก่แม่มาย
สวด โยงมมมว้างแย่ง	รีบเร่งอยากสดับศัพท์ภาษา...

เมื่อนาง โนที่เสียงของเตียวได้ยินจึงนำมาเล่าให้นางเตียวฟังว่า เณรสวดหนังสือได้ไพเราะเหมือนนกกาสาริกาถิ่นกล้วย ดังความที่ว่า

...ทาวเอียทาวสุรีเสจกฏีเนะ	โลกเนนเนาะจะเมิลศาสนา
สมแลงสุรวยสุราบ่สุฎาบ่ภาษา	ภูจสควสาริกาพิสาเจก... ¹⁸⁸

¹⁸⁷ พระปฐมตฺเถร (โสม), เรื่องทุมทาว (ภณฺเพญ: พุทธศาสนนบณฺชิตฺย, 2524), หน้า 8.

คำแปล

...เดี๋ยวเอยเดีวศรีความคตินี้
สำเนียงนวลสรรพศัพท์ภาษา

ท่านเฉรนั้นร้ออ่านศาสตรา
คัจฉัตว์วาริกากินกล้วย...

แม้ว่าในเรื่องตุมเตียจะไม่ได้ระบุว่าศาสตราหรือคัมภีร์โบราณที่ตุมเตียสวดเป็นศาสตรา
แลงหรือไม่กี่ตาม เพราะในตอนที่ตุมสวดศาสตราให้เดีวฟัง เฉรตุมสวดพระเวสสันดรกัณฑ์มัท
รีถึงกัณฑ์ชูชก แต่ก็แสดงให้เห็นว่าในประเทศกัมพูชามีประเพณีการสวดหนังสือ (เม็ลสาสุตรา) มา
ตั้งแต่สมัยโบราณ ลักษณะคำประพันธ์เขมรที่นิยมนำมาสวดและลักษณะรวมทั้งท่วงทำนองในการ
สวดเขมรแต่ละประเภทสามารถจำแนกออกได้ดังนี้

2.4.1.1 การสวดบทกาคคติ

คำประพันธ์ประเภทนี้มีท่วงทำนองเหมือนการดำเนินหรือการกระโดดของกา คือ
มีจังหวะสม่ำเสมอไม่ขึ้นไม่ลง ซ้ำๆ เหมือนกาเดิน จึงมีชื่อว่าบทกาคคติ การสวดบทกาคคติสามารถ
อ่านได้ 12 แบบ¹⁸⁸

1. แบบกแอกโบล (แกอกบูล) แปลว่า การอ่านแบบการร้องเรียกหาคู่ ใช้สำหรับอ่านพรรณนา
สิ่งที่ไปเรื่อยๆ สบายๆ

2. แบบกแอกโลอต (แกอกโลต) แปลว่า การอ่านแบบการกระโดด ใช้สำหรับอ่านบทที่
สนุกสนานรื่นเริง

3. แบบกแอกโลอต (แกอกโลต) แปลว่า การอ่านแบบการกระโดด แบบที่ 2

4. แบบปปีว์ร์เนีย (พิพรุณา) แปลว่า การอ่านแบบพรรณนา ใช้ในการอ่านบรรยายความ

5. แบบตุมนวนู (ทันวู) แปลว่า การอ่านแบบร้องคร่ำครวญ ใช้สำหรับอ่านบทที่แสดงถึง
ความโศกเศร้ากำสรด

6. แบบพิเลียบ (พิลาป) แปลว่า การอ่านแบบพิลาป ใช้สำหรับอ่านบทที่เป็นการร้องคร่ำ
ครวญ ความโศกเศร้า หรือ เคยทุกข์ยากลำบากมาแต่ก่อน

7. แบบกาคกัตเตเรีย (กาคกาคัตเตเรีย) แปลว่า การอ่านแบบกาคคัตฝั่ง (กาทังฝั่ง) ใช้สำหรับบท
ที่พรรณนาถึงเรื่องราวที่ผ่านพ้น ไปนานแล้ว

¹⁸⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

¹⁸⁹ รายงานการค้นคว้าสรุปผลทฤษฎีในการสำรวจรวบรวมทฤษฎีการกัญญา (ภานุเพญ: สมาคมรมณชนพทุธิบ โพน
มิตต, 2003), หน้า 5 – 16.

8. **แบบกเมง (กเมง)** แปลว่า การอ่านแบบเด็ก การอ่านแบบนี้ใช้สำหรับสอนเด็กในโรงเรียนอ่านทั่วไป

9. **แบบไตรเสียด์ (ไตรลक्षण)** แปลว่า การอ่านแบบทำนองไตรลักษณ์

10. **แบบพจัญเมียร (พจัญมาร)** แปลว่า การอ่านแบบทำนองพจัญมาร

11. **แบบภุมธอร์ ภูมิสก (ภูมิธรม ภูมิสุข)** แปลว่า การอ่านแบบทำนองหมู่บ้านธอร์ หมู่บ้านสก

12. **แบบปุทธบาทปริมทาน (พุทฺธบาทปฺริฐาน)** แปลว่า การอ่านแบบทำนองพุทฺธบาทห้าร้อย

2.4.1.2 การสวดบทพรหมคีติ

จังหวะหรือการเน้นเสียงของการอ่านบทพรหมคีติ จะเน้นเสียงที่พยางค์ที่ 2 เฉพาะวรรคที่มี 5 พยางค์ และเน้นเสียงที่พยางค์ที่ 3 เฉพาะวรรคที่มี 6 พยางค์ ลักษณะการใช้บทพรหมคีติ จะใช้เพื่อแสดงสภาพที่เว้งว่างเปล่า ความทุกข์โศก ความพลัดพราก ใช้สำหรับคำสอน คำสั่งเสีย หรือความเจ็บปวด โดยเฉพาะการกตขี้ข่มเหง การสวดอ่านโดยใช้บทพรหมคีติมีทำนองอ่าน 12 แบบด้วยกัน¹⁹⁰คือ

1. **แบบฉบับเกรดีกาล (จฺบาทฺเกรดีกาล)** เป็นการอ่านทำนองแบบที่ใช้ในการอ่านฉบับเกรดีกาล ที่เป็นวรรณกรรมคำสอนเรื่องหนึ่งของเขมรที่ใช้สอนกันในวัดสมัยก่อน

2. **แบบฉบับโกนเจา (จฺบาทฺกฺอนเจา)** เป็นการสวดแบบที่ใช้ในการอ่านฉบับโกนเจา ที่เป็นวรรณกรรมคำสอนเรื่องหนึ่งของเขมร

3. **แบบพิเลียบ (พิลาป)** เป็นการอ่านบทพรหมคีติด้วยทำนองเศร้า การร้องคร่ำครวญ ความโศกเศร้า หรือ เคยทุกข์ยากลำบากมาแต่ก่อน

4. **แบบตุมนวนญ (ทํนวนญ)** เป็นการอ่านแบบร้องคร่ำครวญ ใช้สำหรับอ่านบทที่แสดงถึงความโศกเศร้ากำสรด

5. **แบบส้อมปีวทอย (สํเพาถย)** หมายถึง การอ่านแบบสำเภาถอย (คือใช้เวลานาน) ใช้สำหรับอ่านบทพรหมคีติที่แสดงถึงความเศร้า กำสรด การพลัดพรากกัน

6. **แบบกเมง (กเมง)** แปลว่า การอ่านแบบเด็ก การอ่านแบบนี้ใช้สำหรับสอนเด็กในโรงเรียนอ่านทั่วไป

7. **แบบวัระธ (ราด)** เป็นทำนองที่ใช้สำหรับอ่านบทสั้นๆ เป็นการอธิบาย

8. **แบบลุมโอน (ลํโอน)** แปลว่า การอ่านแบบทำนองนอนน้อม

¹⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17 - 28.

9. **แบบลุมโอนโบราณ** (ลัโอนโบราณ) แปลว่า การอ่านแบบทำนองลุมโอนโบราณ
10. **แบบอาเรียทเนีย** (อาราธนา) แปลว่า การอ่านแบบทำนองอาราธนา
11. **แบบโยโว** (โยโว) แปลว่า การอ่านแบบทำนองโยโว
12. **แบบตาแซน** (ตาแซน) แปลว่า การอ่านแบบทำนองตาแซน

2.4.1.3 การสวดบทกษัตริลา (กษัตริลา)

ท่วงทำนองของบทกษัตริลา มีท่วงทำนองเหมือนนาคเลื้อย มีลักษณะเหมือนระลอกคลื่น เน้นเสียงในพยางค์ที่ 2 และที่ 4 ทุกวรรค ในสมัยโบราณนิยมใช้บทนี้ในการกล่าวถึงการเดิน การดำเนิน การจรลีลา พรรณนาเกี่ยวกับไพโรพฤกษาและสรรเสริญความงามของธรรมชาติ การสวดอ่านบทกษัตริลา มีทำนองอ่าน 2 แบบ¹⁹¹

1. **แบบจบบัสดริ** (จบบัสดริ) เป็นการอ่านแบบที่ใช้สำหรับอ่านจบบัสดริที่เป็นวรรณกรรม คำสอนเรื่องหนึ่งของเขมร
2. **แบบปัวร์เนีย** (พรณนา) แปลว่า การอ่านแบบพรณนา ใช้ในการอ่านบรรยายความ

2.4.1.4 การสวดบทพินอล

จังหวะของบทพินอล เน้นเสียงในพยางค์ที่ 2 และพยางค์ที่ 4 บทนี้ใช้สำหรับแสดงถึงความโกรธ และใช้ในการรบ ในการบรรยายฉากการจลาจลของสงคราม การเคลื่อนทัพ ความรุนแรงของลมพายุ บางครั้งจะนำรูปแบบคำประพันธ์ประเภทนี้มาประพันธ์บทระบำพระราชทรัพย์ และใช้ในการแสดงโขน ละคร เพื่อให้ตัวพระตัวนางแสดงท่าทางต่างๆ การสวดอ่านบทพินอล มีทำนองอ่าน 7 แบบ¹⁹²

1. **แบบก้อมหิง** (ก้อมหิง) หมายถึง ความโกรธ ใช้อ่านในบทที่ต้องการแสดงถึงความโกรธ ความรุนแรง
2. **แบบคูนวณู** (คูนวณู) เป็นการอ่านแบบคร่ำครวญ ใช้สำหรับอ่านบทที่แสดงถึงความโศกเศร้ากำสรด
3. **แบบรวัระฮ์** (รวัระฮ์) เป็นทำนองที่ใช้สำหรับอ่านบทสั้นๆ เป็นการอธิบาย
4. **แบบโปลสแบกธม** (โปลสแบกธม) ใช้สำหรับพากย์หนังใหญ่
5. **แบบโปลสแบกธมก้อมชด** (โปลสแบกธมก้อมชด) ใช้สำหรับพากย์หนังใหญ่บทเศร้าโศก
6. **แบบโปลลโคนโฆล** (โปลลโคนโฆล) ใช้สำหรับพากย์โขน

¹⁹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 39 – 40.

¹⁹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 29 – 35.

7. แบบธอ์โยก (ธรมโยก) แปลว่า การอ่านแบบทำนองธรมโยก

2.4.1.5 การสวดบทพนทอลกาท (พนทอลกาท)

ท่วงทำนองของคำประพันธ์ประเภทนี้ยาวๆ สั้นๆ กระตุก มีท่วงทำนองเหมือนกบกระโดดแล้วหยุด หยุดแล้วกระโดด การสวดอ่านบทพนทอลกาทมีทำนองอ่านได้ 3 แบบคือ¹⁹³

1. แบบกเมง (กเมง) แปลว่า การอ่านแบบเด็ก
2. แบบรวัระธ (ราส) เป็นทำนองที่ใช้สำหรับอ่านบทสั้นๆ เป็นการอธิบาย
3. แบบตุมนวนู (ทนวนู) เป็นทำนองการอ่านแบบคร่ำครวญ

2.4.1.6 การสวดบทพากย 7 (บทเปี้ยะกัปรำปัด)

บทพากย 7 เน้นเสียงที่พยางค์ที่ 2 และที่ 4 สามารถใช้ประพันธ์ได้ทุกบททุกเหตุการณ์ เช่น แสดงความโกรธ แสดงความทุกข์โศก การสนทนากัน การชมธรรมชาติ และบรรยายตัวละคร ดังนั้นบางครั้งจึงใช้รูปแบบคำประพันธ์ประเภทนี้อย่างเดี่ยวแต่งวรรณกรรมทั้งเรื่อง เช่น เรื่องตุมเตียว ของพระปฐมัตเถระ (โสม) เรื่องสรรพสิทธิ หรืออาจใช้ผสมสลับกับคำประพันธ์ประเภทกาพย์ก็ได้ บทพากย 7 สามารถนำมาสวดอ่านเป็นทำนองได้ 12 แบบ¹⁹⁴

1. แบบรวัระธ (ราส) เป็นทำนองที่ใช้สำหรับอ่านบทสั้นๆ เป็นการอธิบาย
2. แบบตุมนวนู (ทนวนู) เป็นทำนองการอ่านแบบคร่ำครวญ ใช้สำหรับอ่านบทที่แสดงถึงความโศกเศร้ากำสรด
3. แบบเมตรียา (เมตรียา) แปลว่า การอ่านแบบทำนองเมตรียา
4. แบบโกะมารุบา (กุมารบา) แปลว่า การอ่านแบบทำนองโกะมารุบา
5. แบบกเมง (กเมง) แปลว่า การอ่านแบบเด็ก
6. แบบพิเลียบ (พิลาป) เป็นการอ่านแบบร้องคร่ำครวญ ความโศกเศร้า หรือ เคยทุกข์ยากลำบากมาแต่ก่อน
7. แบบคมาโตะธ (ขมาโทส) แปลว่า การอ่านแบบทำนองขมาโทษ
8. แบบขอเรียะพัญูญะ (สรกญูญะ) แปลว่า การอ่านแบบทำนองสรกัญญะ
9. แบบสโมตตุมนวนูเปรด (ตุมตทรทนวนูเปรด) แปลว่า การอ่านแบบทำนองสวดคร่ำครวญเปรด
10. แบบขางเปรียะธัพพะธ (สาขพุระพุนวส) แปลว่า การอ่านแบบทำนองสร้างพระผนวช

¹⁹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 36 – 38.

¹⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 41 – 52.

11. แบบคูนวณูเสะริมฮาดเม็ยเย็ย (ทำนวณูสิริมฮามาเยา) แปลว่า การอ่านแบบทำนองคร่ำครวญของสิริมฮามาเยา

12. แบบเอเยรา (เอ็เยรา) แปลว่า การอ่านแบบทำนองเอเยรา

ทำนองในการสวดแบบต่างๆ ที่กล่าวมา เป็นทำนองที่นำมาใช้ในการสวดศาสนาแลงรวมทั้งในการสวดวรรณกรรมประเภทอื่นด้วย เช่น การสวดวรรณกรรมประเภทลบบั ที่มีท่วงทำนองที่แตกต่างกันไปตามรูปแบบคำประพันธ์ เช่น ทำนองสวดบทพรหมคติ ทำนองสวดบทกาคคติ ทำนองสวดบทพิโนล เป็นต้น และในแต่ละรูปแบบคำประพันธ์ยังสามารถจำแนกทำนองย่อยของรูปแบบคำประพันธ์เหล่านี้ได้อีกด้วย

ความหลากหลายของทำนองที่นำมาใช้สวด แสดงถึงวัฒนธรรมการสวดวรรณกรรมร้อยกรองในเขมร ที่ได้รับความนิยมและที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมทางสังคม ดังจะเห็นได้จากการที่ทำนองหลายทำนองเป็นทำนองตามวรรณกรรมประเภทลบบัที่ใช้สอนตามวัดวาอาราม สำหรับให้เด็กที่เรียนในวัดสวดเป็นทำนอง

ด้วยเหตุนี้ วัฒนธรรมการสวดจึงเป็นวัฒนธรรมที่สำคัญควบคู่กับศาสนาแลงมาตั้งแต่แรกประพันธ์วรรณกรรมประเภทนี้ ศาสนาแลงที่ประพันธ์ขึ้นจึงมีหน้าที่หลักสำหรับใช้อ่านหรือสวดเพื่อให้ประชาชนฟัง โดยการบันทึกจดจารในคัมภีร์ไบลานและเก็บรักษาไว้ตามวัดวาอารามต่างๆ สำหรับใช้สวดอ่านในวัดและเพื่อสำหรับเด็กใช้สวดเรียนดังจะได้กล่าวถึงวัฒนธรรมการศึกษากับการเผยแพร่ศาสนาแลงต่อไป

2.4.2 วัฒนธรรมการศึกษากับการเผยแพร่ศาสนาแลง

วัฒนธรรมการศึกษิตามแบบโบราณของกัมพูชามีผลต่อการเผยแพร่วรรณกรรมประเภทศาสนาแลง เนื่องจากได้นำศาสนาแลงมาใช้เป็นแบบเรียนสำหรับให้เด็กวัดที่เล่าเรียนหนังสือได้สวดท่องเป็นทำนอง ในลำดับชั้นการศึกษาที่สูงกว่าการเรียนสวดลบบั (จบบั) แต่เป็นแบบเรียนที่ต้องเด็กจะต้องศึกษาก่อนที่ฝึกอ่านคัมภีร์เทศน์ในชั้นสูงขึ้นไป

ดังนั้นการศึกษาแบบโบราณของกัมพูชาจึงเกี่ยวข้องโดยตรงกับการเผยแพร่ศาสนาแลง นอกเหนือจากการสวดเป็นทำนองสำหรับชาวบ้านหรือประชาชนทั่วไปฟัง ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ดังนั้นในหัวข้อนี้ผู้วิจัยจะได้อภิปรายถึงระบบการศึกษาของกัมพูชาที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับศาสนาแลงเพื่อให้เห็นความสำคัญและความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษากับศาสนาแลงได้อย่างชัดเจน

การศึกษาของกัมพูชาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา เป็นการศึกษาที่วัดที่เป็นศูนย์กลางความรู้ของชุมชน เด็กเขมรได้เข้ารับการศึกษาจากวัดโดยมีพระสงฆ์เป็นครูอุปัชฌาย์

ถ่ายทอดความรู้ให้แก่เด็กนักเรียน ในการศึกษา นักเรียนจะอาศัยอยู่ที่วัดเพื่อเรียนอ่าน เรียนเขียน เรียนวิชาต่างๆ ต่อมาจึงบวชเป็นพระสงฆ์ ช่วงระยะเวลาหนึ่งเพื่อรับการศึกษาทางด้าน พระพุทธศาสนาและลาสิกขาออกมาดำเนินชีวิตในฐานะของคฤหัสถ์

ตามประเพณีเขมร เด็กอายุประมาณ 12 ปี ถึง 15 ปี สามารถบวชเป็น สามเณรเพื่อตอบแทนคุณแม่ ชาวชนทั้งประชากรราษฎรทั้งกษัตริย์ เมื่ออายุครบ 20 หรือ 21 ปี สามารถบวชเป็นภิกษุอย่างน้อยหนึ่งพรรษาเพื่อตอบแทนคุณพ่อ นี่เป็น การสังเกตศึกษาของพระครูเจ้าอธิการวัดเทพประดม โดยนักค้นคว้าชาวเขมร 2 คน ในคณะโบราณวิทยา “เมื่อ कुमार อุม แกว มีอายุได้ 8 ปี มารดาบิดาเด็กคนนี้ได้ ส่งให้ไปอยู่เรียนแบบกินนอนในวัดเทพประดม แล้วพักอยู่ในกุฏิท่านครูสวดอุง เป็นครูบาอาจารย์ นับตั้งแต่นั้นมา เด็กคนนี้เรียนอ่าน เรียนเขียนอักษรเขมร และท่องธรรมสูตรเข้าเย็น ท่านครูอุงสอนเด็กคนนี้ตั้งแต่ฉบับกรม ฉบับเกรดีกาล และหนังสือคติโลกต่างๆ ที่นำเขวชนเขมรไปสู่ทางที่ดี เด็กคนนี้เรียนสุภามิตที่ ทำให้มีการตรึงคิดและมีประสบการณ์ในชีวิตไปในวันหน้า กล่าวคือ ได้รับการศึกษา ตามธรรมเนียมในสมัยนั้น เด็กคนนี้เวลากลางวันเรียนอ่านศาสตรา คือ ฉบับกรม ฉบับเกรดีกาล เรื่องหงส์ยนต์ เรื่องพระชินวงศ์ เรื่องสุบิน และทศชาติ และในเวลา กลางคืนเรียนธรรมสูตรและทฤษฎีธรรมภาณวาร

ถึงอายุ 15 ปี อุม แกว บวชเป็นสามเณรที่วัดเทพประดม ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือนพฤษภาคม ปีกุน (1935) โดยมีพระครูสิริปัญญาแหม เป็นอุปัชฌาย์ สามเณรนี้ได้ เรียนธรรมกับพระครูวิภัทท์ปัญญาที่เป็นพี่

หลังจากได้บวชเป็นสามเณรเป็นเวลา 6 ปี ก็ได้บวชเป็นพระภิกษุ มี อุปัชฌาย์เดียวกันคือ พระครูสิริปัญญา แหม ที่เป็นเจ้าอธิการวัดเทพประดมใน เวลานั้น...ภิกษุ อุม แกว ได้รับสมณนามว่า รัตนัตเถร...¹⁹⁵

การศึกษาในวัดตามขนบของเขมรดังกล่าวมานี้ได้รับการสืบทอดมาเป็นเวลานาน แต่ได้ เริ่มมีความเปลี่ยนแปลงและลดบทบาทลงอย่างมากในพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา เนื่องจาก ฝรั่งเศสได้ปรับปรุงการศึกษาตามแบบใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับการพัฒนาของประเทศกัมพูชาใน

¹⁹⁵ ผิง หุก จี, มาลีบทกฤษฏิ์รูปแฆมรสตวตศที่ 20, หน้า 17 – 18.

เวลานั้น กวีเขมรที่ประพันธ์ศาสตร์าแลงในยุคสุดท้ายก่อนที่ศาสตร์าแลงจะเสื่อมความนิยมลง เป็นผู้ที่ยังคงได้รับการศึกษาตามแบบขนบของเขมร*

ด้วยเหตุนี้กวีเขมรที่ได้รับการศึกษาตามแบบขนบดั้งเดิมของกัมพูชา จึงมีความรู้ทั้งทางด้าน พระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นพระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา รวมทั้งเรื่องชาดกต่างๆ มีความรู้ทั้งฉบับหรือสุภายิต โปราณ รู้อรูปแบบคำประพันธ์ต่างๆ ดี รวมทั้งมีความรู้ภาษาเขมร ภาษาบาลี และภาษาไทย กวีเขมรบางคนในยุคปลายของการแต่งศาสตร์าแลงน่าจะมีความรู้ภาษาฝรั่งเศสด้วย กวีเหล่านี้มีตั้งแต่ชนชั้นระดับสูงคือ พระมหากษัตริย์และพระราชวงศานุวงศ์ พระสงฆ์ และขุนนาง จนถึงระดับล่าง ได้แก่ นักปราชญ์ชาวบ้าน

การศึกษาในวัดตามแบบขนบของกัมพูชา ในพุทธศตวรรษที่ 24 สามารถแบ่งอย่างละเอียด ออกได้เป็น 4 ชั้น คือ ชั้นต้น (ชั้นแรก) เรียนเขียน ชั้นที่ 2 เรียนอ่านศาสตร์าฉบับ (ศาสตร์าฉบับ) ชั้นที่ 3 เรียนอ่านศาสตร์าแลง (ศาสตร์าแลง) และชั้นที่ 4 การเรียนอ่านศาสตร์าเทศน์ (ศาสตร์าเทศน์) สำหรับการเรียนในชั้นที่ 3 ที่เป็นการเรียนอ่านศาสตร์าแลงนั้น เมียง บุนณ ได้กล่าวถึงการเรียนในชั้นนี้ไว้ว่า

การเรียนอ่านศาสตร์าแลงมีทำนองเหมือนกันกับการเรียนอ่านศาสตร์าฉบับ แต่ในครั้งนี้น่าให้เรียนอ่านออกเป็นบทหรือกรอง เพราะศาสตร์าแลงทั้งหมด ล้วนแต่แต่งนิพนธ์ขึ้นเป็นบทหรือกรองมี บทกาคคติ พรหมคติ กุญช้ลิลลา พิโนล บนุโทลคาก ฯลฯ ศาสตร์าแลงมีหลายฉบับ เหมือนศาสตร์าฉบับ คือ ศาสตร์าราจ สุบิน หงส์ยนต์ วิมานจันท์ สังข์ศิลป์ชัย ชัยทัต สรรพสิทธิ์ ฯลฯ

พระจะสอนให้อ่านตามบท ศิษย์ว่าตามจนถูกบทจึงให้ศิษย์อ่านด้วยตัวเองต่อไป เขาอ่านเรื่องเดียวกัน อ่านขึ้นอ่านลงจนจำสันทัด จึงเปลี่ยนไปอ่านศาสตร์าเรื่องอื่นๆ อีก จนหมดศาสตร์าที่มีอยู่ในวัด พระจึงตรวจดูอีก ถ้าเห็นว่าศิษย์รู้จักอ่านบทถูกต้องแล้ว ท่านจึงให้ขึ้นชั้นไปอ่านศาสตร์าเทศน์¹⁹⁶

เวลาที่ใช้ในการศึกษาตามขนบของกัมพูชานี้ไม่มีการกำหนดชัดเจน แต่หากศึกษาให้ครบสามชั้นจึงถือว่าจบการศึกษาครั้งหนึ่ง เมื่อเด็กอายุได้ 12 ปี ต้องบวชเป็นสามเณรสนองคุณบิดา

* น่าสังเกตว่ากวีเขมรที่แต่งศาสตร์าแลงในยุคสุดท้ายก่อนจะเลิกแต่ง ไปเป็นกวีที่ยังคงได้รับการศึกษาตามแบบขนบดั้งเดิมของกัมพูชา และต่อมาได้เรียนในการศึกษาแบบใหม่ด้วย เช่น ออกญาวิบุลราชเสนา (นุ กอน) และนางสิทธิ์ เป็นต้น

¹⁹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 90 - 91.

มารดา บวชแล้วต้องเรียนต่อไปอีก คือ เรียนสามเณรวินัย เรียนธรรมสวดมนต์ เรียนคณิตศาสตร์ เรียนวิชาต่างๆ ตามต้องการ ถ้าสามเณรนี้สึกมาเป็นคฤหัสถ์มีชื่อหนึ่งเรียกว่า “จี” เมื่ออายุครบ 21 ปี ต้องบวชเป็นพระภิกษุแล้วมีการศึกษาต่อไปอีก คือ เรียนวินัย เรียนธรรมอรรถ เรียนวิชาความรู้ต่างๆ ทางโลกตามต้องการ ต่อจากนี้ มีการศึกษาชั้นสูงคือเรียนสำนักพระกรรมฐาน หากผู้ที่มีความศรัทธาบวชต่อไปก็อาจเป็นพระอุปัชฌาย์ – ขวา และเป็นเจ้าอาวาส บางคนทีละสิกขาเป็นคฤหัสถ์ เรียกว่า “นิก (อนุก)”¹⁹⁷

ดังนั้นศาสตราแลบงนอกเหนือจากจะเป็นหนังสือสำหรับสวดเพื่อความบันเทิงแล้ว ยังเป็นวรรณกรรมที่ถือเป็นตำราเรียนสำหรับเด็กอีกด้วย แม้ภายหลังเมื่อระบบการศึกษาของกัมพูชาจะเกิดความเปลี่ยนแปลง เนื่องจากการศึกษาตามระบบของฝรั่งเศส แต่ในเวลาต่อมาหลังจากที่กัมพูชาได้รับเอกราช ศาสตราแลบงได้รับการบรรจุเข้าเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาในระบบ โรงเรียนสมัยใหม่ (โดยเฉพาะในทศวรรษที่ 1960 – 1970) จึงมีการศึกษาศาสตราแลบงอีกครั้งหนึ่ง โดยเป็นการศึกษาจากหนังสือที่พุทธศาสนบัณฑิตยจัดพิมพ์ โดยผ่านการตรวจสอบชำระแก้ไขอักขรวิธีเป็นอักขรวิธีปัจจุบันแล้ว เพื่อให้ง่ายต่อการอ่านหรือนำมาใช้เป็นหนังสือเรียนประกอบการศึกษาในระดับมัธยมศึกษา ดังจะได้กล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

2.4.3 การพิมพ์กับการเปลี่ยนแปลงขนบการเสพวรรณกรรมประเภทศาสตราแลบง

วัฒนธรรมการเสพศาสตราแลบงมีความเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เมื่อเกิดการพิมพ์ขึ้นในประเทศกัมพูชา เนื่องจากการพิมพ์ทำให้ขนบในการจารวรรณกรรมตัวเขียนบนใบลาน การคัดลอก รวมทั้งการสวดศาสตราแลบงหมดความสำคัญ และเสื่อมความนิยมลง ส่งผลให้หน้าที่เดิมของวรรณกรรมประเภทนี้มีความเปลี่ยนแปลง จากการเสพวรรณกรรมประเภทศาสตราแลบงด้วยการฟังจากผู้ที่มีความรู้อ่านสวดเพื่อให้ได้รับความบันเทิงไปพร้อมๆ ด้บุญกุศลเพราะเป็นการฟังเรื่องชาดกหรือเรื่องที่เป็นวรรณกรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนา มาเป็นการอ่านจากหนังสือที่พิมพ์เป็นเล่ม ดังนี้

2.4.3.1 การพิมพ์ศาสตราแลบงและวรรณกรรมเขมรโดยชาวฝรั่งเศส

จากการศึกษาพบว่า การนำศาสตราแลบงมาพิมพ์เผยแพร่ นั้นเป็นผลงานของชาวฝรั่งเศสที่ได้เดินทางเข้ามาในกัมพูชา และได้คัดลอกศาสตราแลบงไปพิมพ์เผยแพร่ในประเทศฝรั่งเศส โดยพิมพ์จากอักษรคัดลอกเนื่องจากในยุคแรกยังไม่มีเครื่องประดิษฐ์ตัวพิมพ์อักษรเขมรขึ้นใช้ ศาสตราแลบงที่นำมาจัดพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกปรากฏอยู่ในหนังสือ Mission Pavie Indo – Chine

¹⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 94.

1879-1895, *Etudes Diverses 1 Recherches sur la Littérature du Cambodge, du Laos et du Siam* โดยนายออกุส ปาวิ (AUGUSTE PAVIE) ตีพิมพ์ที่กรุงปารีส เมื่อปี พ.ศ. 2441 (ค.ศ. 1898)¹⁹⁸ โดยใช้ตัวอักษรเขมร อักษรลาว และอักษรไทยที่คัดด้วยลายมือ ศาสตราแลบงที่นำมาพิมพ์ในหนังสือเล่มนี้ได้แก่ เรื่องวรรณคดีสุรยวงค์ นอกจากนี้ยังมีเนื้อเรื่องย่อภาษาเขมรของเรื่องกาเกี เรื่อง พุทธิแสน โดยมีคำแปลภาษาฝรั่งเศสพร้อมกับภาพประกอบพิมพ์รวมอยู่ด้วย

ในเวลาต่อมาขาดหลวงเกดง (J. Guesdon) ได้สร้างตัวพิมพ์อักษรเขมรและนำมาใช้ในการพิมพ์วรรณคดี รวมทั้งหนังสือขนบธรรมเนียมและหนังสือศาสนาที่ร้านปลองนุรี (Plon-Nourrit) ที่มีรายการว่านำศาสตราแลบงมาจัดพิมพ์เป็นหนังสือหลายเรื่อง¹⁹⁹ ได้แก่

พ.ศ. 2444 และ 2445 (ค.ศ. 1901 และ 1902) พิมพ์เรื่อง **กรุงสพทุมิต** (สพทุมิต)

พ.ศ. 2444 (ค.ศ. 1901) พิมพ์เรื่อง **ศาสตรารคุดิแสนฉานางพิรณนุดบ** (พุทธิแสน)

พ.ศ. 2445 (ค.ศ. 1902) พิมพ์เรื่อง **เพชมกฏ**

พ.ศ. 2445 (ค.ศ. 1902) พิมพ์เรื่อง **ไซทาด**

พ.ศ. 2445 (ค.ศ. 1902) พิมพ์เรื่อง **นางกาเกี**

พ.ศ. 2445 (ค.ศ. 1902) พิมพ์เรื่อง **วรรณสุ สุรยวงค์**

พ.ศ. 2446 (ค.ศ. 1903) พิมพ์เรื่อง **พระจนทโครพนางมุขลิน** (มุขลินท์)

พ.ศ. 2448 (ค.ศ. 1905) พิมพ์เรื่อง **ปณณสาสิริสา** (นุณณสาสิริสา)

นอกจากนี้ยังมีการพิมพ์พจนานุกรมฝรั่งเศส – เขมร และ เขมร – ฝรั่งเศส อีกด้วย²⁰⁰ ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ศาสตราแลบงเริ่มจัดพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรกโดยชาวฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาในกัมพูชา และได้คัดลอกไปจัดพิมพ์และแปลขึ้นในประเทศฝรั่งเศส ที่อาจจะถือได้ว่าเป็นการจัดพิมพ์ศาสตราแลบงยุคแรกก่อนหน้าที่จะมีการจัดพิมพ์ในประเทศกัมพูชาในเวลาต่อมา

2.4.3.2 พระราชบรรณालัย: การทำบัญชี ขำระ และพิมพ์ศาสตราแลบง

จากการศึกษาพบว่า นอกจากจะมีการจัดพิมพ์ศาสตราแลบงในประเทศฝรั่งเศสแล้ว ในเวลาต่อมาในประเทศกัมพูชาได้จัดตั้งพระราชบรรณาลัย ที่เป็นสถาบันที่มีบทบาทสำคัญต่อการสืบสานศาสตราแลบง กล่าวคือ พระราชบรรณาลัยเป็นหน่วยงานแรกที่มีการจัดทำบัญชีคัมภีร์ตามวัดต่างๆ ทั้งในและนอกกรุงพนมเปญ คัมภีร์ที่พระราชบรรณาลัยทำบัญชีนี้มีศาสตราแลบง

¹⁹⁸ Auguste PAVIE. *Mission Pavie Indo – Chine 1879-1895, Etudes Diverses 1 Recherches sur la Littérature du Cambodge, du Laos et du Siam*. Paris: Ernest Leroux, 1898.

¹⁹⁹ Judith M. Jacob, *The Traditional Literature of Cambodia: A Preliminary Guide*, p. 258.

²⁰⁰ มิ่ง หุก ชี, *มาลีบทอฤสรธิบุปผามุขมรสตวคตส* ที่ 20, หน้า 25 – 26.

รวมอยู่ด้วย นอกจากนี้ยังคัดลอกศาสตราแลบงและวรรณกรรมอื่นๆ ที่พบจากการทำบัญชีมาเก็บรักษาไว้ในพระราชบรรณालย์ ต่อมาเมื่อพระราชบรรณालย์ออกวารสารกัมพูชาสุริยาได้ชำระศาสตราแลบงมาพิมพ์เพื่อเป็นการเผยแพร่ศาสตราแลบงด้วย ดังจะได้อภิปรายในรายละเอียดต่อไป

กลางพุทธศตวรรษที่ 25 ประเทศกัมพูชาได้จัดตั้งสถาบันทางด้านวัฒนธรรมโดยการริเริ่มของรัฐบาลอาณานิคมฝรั่งเศส เพื่อป้องกันไม่ให้พระสงฆ์ชาวเขมรเดินทางไปศึกษาภาษาบาลีและพระพุทธศาสนาในกรุงเทพมหานคร อันเป็นความพยายามหนึ่งของฝรั่งเศสในการลดอิทธิพลทางวัฒนธรรมของไทยที่มีต่อกัมพูชา ดังปรากฏหลักฐานว่า ในปี พ.ศ. 2452 รัฐบาลจึงได้จัดตั้งโรงเรียนบาลี (สาละบาลี) แห่งหนึ่งขึ้นที่เมืองเสียมเรียบ²⁰¹ แต่หลังจากนั้นสองปีได้มีความเห็นว่าโรงเรียนบาลีในจังหวัดเสียมเรียบอยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางของรัฐบาลจึงปิดโรงเรียนแห่งนี้ในวันที่ 6 มิถุนายน พ.ศ. 2454 และตั้งโรงเรียนบาลี (สาละบาลี) ณ กรุงพนมเปญ ภายใต้การดูแลของกระทรวงของรัฐบาลอาณานิคมและได้รับคำปรึกษาจากสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ²⁰² นอกจากนี้ยังจัดตั้งหอสมุด ที่เรียกว่า “พระราชบรรณาลย์”

พระราชบรรณาลย์ตั้งขึ้นโดยราชประกาศลงวันที่ 15 เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2464 อยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของพระเจ้ากรุงกัมพูชาและข้าหลวงใหญ่ประจำกัมพูชา โดยมีนางสาวซุซซานการ์เปอแลส์* (Suzanne Karpelès) สมาชิกสำนักฝรั่งเศสปลายบูรพทิศเป็นบรรณารักษ์ใหญ่ วัตถุประสงค์ในการตั้งพระราชบรรณาลย์ก็เพื่อช่วยเหลือการศึกษาของพระสงฆ์ด้านโรงเรียนปริยัติชั้นสูง นอกจากการช่วยเหลือการศึกษาของพระสงฆ์แล้ว พระราชบรรณาลย์ยังมีหน้าที่ในการรวบรวมรักษา และพิมพ์เผยแพร่เอกสารที่เกี่ยวข้องกับขนบธรรมเนียมประเพณี และจดหมาย ที่มีประโยชน์แก่ประเทศกัมพูชา²⁰³

การดำเนินงานของพระราชบรรณาลย์ที่เกี่ยวข้องและมีความสำคัญต่อการศึกษาศาสตราแลบงอย่างมากคือ การทำบัญชีเอกสารจากสถานที่ต่างๆ เช่น พระบรมราชวัง กระทรวงต่างๆ ต่างจังหวัด รวมทั้งวัดวาอารามต่างๆ ซึ่งเป็นเหตุให้เริ่มทำบัญชีคัมภีร์ใบลานตามวัดต่างๆ และรวบรวมคัมภีร์ใบลาน หรือหนังสือตัวเขียน เป็นภาษาบาลี ภาษาเขมร ภาษาฝรั่งเศสและภาษาอื่นๆ

²⁰¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 30.

²⁰² เรื่องเดียวกัน.

* ชื่อนี้สะกดตามจดหมายที่นางสาวซุซซานการ์เปอแลส์ บรรณารักษ์ใหญ่แห่งราชบรรณาลย์ กรุงกัมพูชา มีมาทูลสมเด็จพระมหาราชราชนานูภาพ ลงวันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ. 2470.

²⁰³ ประวัติสังเขปพุทธศาสนมณฑลพายัพ (ภานุเพญ: โรงพิมพ์ X7 Design Group, 2005), หน้า 14.

หนังสือพิมพ์เป็นภาษาบาลี ภาษาเขมร ภาษาของคนที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท แผนที่ไตรภูมิ ภาพวาดและรูปที่เกี่ยวข้องกับประเทศกัมพูชาและศาสนา²⁰⁴

นอกจากนี้พระราชบรรณालย์ยังมีแผนกที่เป็นศูนย์การพิมพ์ พิมพ์ทั้งหนังสือศาสนา (ภาษาบาลี และบาลีเขมร) และหนังสือนอกเหนือจากศาสนา (ภาษาเขมร) บัญชีเรื่องตำนานนิทาน หนังสืออธิบายวิชาการต่างๆ เรื่องพงศาวดาร หนังสือด้านการศึกษา พจนานุกรม (ภาษาบาลี – สันสกฤต – เขมร, เขมร – ฝรั่งเศส ฝรั่งเศส – เขมร) ภาพวาด (เกี่ยวกับเรื่องพระพุทธศาสนา และเรื่องอื่นๆ ที่สำคัญ) นอกจากนี้ยังจัดตั้งศูนย์การคัดลอกใบลาน ลงบนกระดาษด้วย²⁰⁵ พระราชบรรณาลย์จึงเป็นหน่วยงานที่ส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบ และมีการเผยแพร่งานออกไปได้อย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น

ต่อมาในปี พ.ศ. 2469 พระราชบรรณาลย์เล็งเห็นถึงประโยชน์แก่ราชการ พระสงฆ์ และคนทั้งหลายที่อยู่ห่างไกล พระราชบรรณาลย์จึงออกวารสาร “กัมพูชาสุริยา” ที่ออกเผยแพร่เดือนละครั้ง วารสารกัมพูชาสุริยาตีพิมพ์เป็นภาษาเขมรและเป็นเวทีสำคัญแห่งหนึ่งของนักปราชญ์ด้านพระพุทธศาสนา วารสารนี้ไม่เพียงแต่พิมพ์เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังมี การพิมพ์เผยแพร่บทความที่เกี่ยวข้องกับประเพณี ขนบธรรมเนียม ประวัติศาสตร์ และตำนานนิทานของเขมร พร้อมทั้งประวัติศาสตร์และวรรณคดีของประเทศอื่นด้วย²⁰⁶

วารสารกัมพูชาสุริยาของพระราชบรรณาลย์ (และต่อมาโดยพุทธศาสนบัณฑิตย์) มีการชำระ และจัดพิมพ์สาสตราแลบงเป็นตอนๆ ดังที่ปรากฏข้อมูลเกี่ยวกับการพิมพ์สาสตราแลบงในวารสารกัมพูชาสุริยา²⁰⁷ เป็นตอนๆ ได้แก่

พ.ศ. 2479 – 2481 และ 2485 – 2487 พิมพ์เรื่องโลกนัยปกรณ์ ของออกญาวงศาสรพรพชญ (นง)

พ.ศ. 2491 – 2493 พิมพ์เรื่องโลกกฤตุมาร ของออกญาวงศาสรพรพชญ (นง)

พ.ศ. 2500 – 2501 พิมพ์เรื่องเทวรินทร์ ของออกญาสนทรโวหาร (มุก)

พ.ศ. 2502 พิมพ์เรื่องสรรพสิทธิ ของหมื่นภักดีอักษร (ต้อน)

พ.ศ. 2502 – 2503 พิมพ์เรื่องมรณมาตา ของพระอินทปปัญโญ (อุก)

พ.ศ. 2507 พิมพ์เรื่องหงส์ยนต์

²⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

²⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

²⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

²⁰⁷ Judith M. Jacob, *The Traditional Literature of Cambodia: A Preliminary Guide*, p. 215.

ดังนั้นการพิมพ์ศาสตร์แปลงในวารสารกัมพูชาสุริยาจึงน่าจะเป็นการนำศาสตร์แปลงมาพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรกในสังคมเขมรนอกเหนือจากการจัดพิมพ์โดยชาวฝรั่งเศสดังได้กล่าวไปแล้วข้างต้น การจัดพิมพ์ศาสตร์แปลงในวารสารกัมพูชาสุริยาได้มีการตรวจสอบชำระและต่อมาพุทธศาสนบัณฑิตได้นำมาจัดพิมพ์รวมเล่มทำให้เกิดการเผยแพร่งานวรรณกรรมประเภทศาสตร์แปลงในสังคมเขมรอย่างกว้างขวาง ดังจะได้กล่าวถึงรายละเอียดในหัวข้อต่อไป

2.4.3.3 พุทธศาสนบัณฑิตกับการพิมพ์เผยแพร่ศาสตร์แปลงสู่สังคมเขมร

ดังได้กล่าวแล้วว่า พระราชบรรณालย์มีบทบาทสำคัญอย่างมากในการสืบสานศาสตร์แปลงทั้งในเรื่องของการทำบัญชี การคัดลอกมาเก็บรักษาไว้ในพระราชบรรณालย์ และการชำระจัดพิมพ์ศาสตร์แปลงในวารสารกัมพูชาสุริยา ต่อมาเมื่องานของพระราชบรรณालย์มีมากขึ้นจึงเปลี่ยนฐานะจากพระราชบรรณาลย์มาเป็นพุทธศาสนบัณฑิต เมื่อพระราชบรรณาลย์ได้เปลี่ยนฐานะมาเป็นพุทธศาสนบัณฑิตแล้ว พุทธศาสนบัณฑิตยังคงดำเนินการสืบสานวรรณกรรมประเภทศาสตร์แปลงอย่างต่อเนื่องจากพระราชบรรณาลย์ โดยเฉพาะการนำศาสตร์แปลงมาจัดพิมพ์เป็นหนังสือ ที่มีบทบาทสำคัญมากต่อการเผยแพร่ศาสตร์แปลง

นอกจากนี้เมื่อกัมพูชาได้รับเอกราชแล้ว หลักสูตรการศึกษาระดับมัธยมศึกษาได้จัดให้ศาสตร์แปลงเป็นหนังสืออ่านประกอบการศึกษา ด้วยเหตุนี้พุทธศาสนบัณฑิตจึงได้ตรวจสอบชำระและตีพิมพ์ศาสตร์แปลงเหล่านี้เพื่อตอบสนองความต้องการของการศึกษาด้วย ทำให้ศาสตร์แปลงได้รับการเผยแพร่ในวงกว้างยิ่งขึ้น

พระราชบรรณาลย์ได้เปลี่ยนฐานะเป็นสถาบันพุทธศาสนบัณฑิตในวันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2473 โดยมีนางสาวชุษุชาน การ์เปอแลส์ เป็นผู้อำนวยการครั้งที่ 1 พุทธศาสนบัณฑิตมีกรมสำคัญได้แก่ กรมชุมนุมพระไตรปิฎกที่ได้แปลพระไตรปิฎกจากภาษาบาลีมาเป็นภาษาเขมร²⁰⁸ นอกจากนี้มีกรมชุมนุมขนบธรรมเนียมเขมร ที่ทำหน้าที่ในการเก็บรักษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับขนบธรรมเนียมประเพณีเขมรและจัดพิมพ์เอกสารที่เกี่ยวกับประเพณีและพิธีทางศาสนาต่างๆ²⁰⁹ นอกจากนี้พุทธศาสนบัณฑิตจะได้ดำเนินงานในประเทศกัมพูชาแล้ว ต่อมายังได้ขยายไปยังประเทศลาว และเวียดนามได้ ในเวลาต่อมา

พุทธศาสนบัณฑิตได้จัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือทั้งที่เป็นภาษาบาลีภาษาเขมรและภาษาฝรั่งเศส จนถึงปี พ.ศ. 2504 จำนวนกว่า 271 เรื่อง ที่มีทั้งประเภทบาลี ประเภทธรรม ประเภทฉบับคำ

²⁰⁸ ปรวคตติสงเขปพุทธศาสนบัณฑิต, หน้า 23.

²⁰⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 31.

สอนต่างๆ ประเภทขนบธรรมเนียมประเพณี นอกจากนี้ยังมีวรรณคดีพุทธศาสนา วรรณคดีประเภท
เล่าง นวนิยายสมัยใหม่ เรื่องอาหรับราตรี เรื่องสามก๊ก ประชุมนิทานตำนานเขมร 9 ภาค เป็นต้น²¹⁰

ศาสตราเล่างที่ปรากฏหลักฐานว่าพุทธศาสนบัณฑิตยได้จัดพิมพ์เผยแพร่เป็นเล่ม มีจำนวน
มาก เช่น เรื่องกรุงสุภมิตร เรื่องตุมเตียว เรื่องโกลกฤทุมาร เรื่องมรณมาตา เรื่องกาภิ เรื่อง
ทิพพิสัววาร ผูกที่ 1 – 5 เรื่องสรรพสิทธิ เรื่องพระชินวงศ์ ผูกที่ 1 – 4 เรื่องพระสุชนกุมาร เรื่องหงส์
ยนต์ เรื่องพุทธนิสเสน เรื่องสังข์ศิลป์ชัย เรื่องสุภินกุมาร เรื่องขยงสังข์ เรื่องสรอโตบเจก เรื่องโลกนัย
ปกรณัภาคที่ 1 – 2 เรื่องเสกโสมบัณฑิต เป็นต้น²¹¹

ศาสตราเล่างที่พุทธศาสนบัณฑิตยพิมพ์เผยแพร่ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2496 – 2515 (ค.ศ. 1953 –
1972) โดยเรียงลำดับตามปีที่จัดพิมพ์และปีที่จัดพิมพ์ใหม่²¹² มีรายชื่อดังต่อไปนี้* (ศาสตรา
เล่างบางเรื่องที่น่าสนใจจัดพิมพ์ขึ้นใหม่ในปัจจุบัน ทั้งที่เป็นของพุทธศาสนบัณฑิตยและสำนักพิมพ์
อื่นแต่นำต้นฉบับมาจากฉบับพิมพ์เก่าของพุทธศาสนบัณฑิตย ผู้วิจัยได้นำปีที่พิมพ์มาลงไว้ด้านท้าย
เพื่อให้เห็นว่าเป็นการจัดพิมพ์ขึ้นใหม่)

พ.ศ. 2496, 2510, 2513, (2515)²¹³ พิมพ์เรื่องกรุงสุภมิตร(กรุงสุภมิตร) ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 1 –
3 แบ่งพิมพ์เป็น 3 เล่มจบ แต่ต่อมาได้นำมาพิมพ์รวมเป็นเล่มเดียวจบในการพิมพ์ครั้งที่ 4 ภายหลัง
พุทธศาสนบัณฑิตยนำมาพิมพ์ใหม่เมื่อปี พ.ศ. 2542 ตามต้นฉบับพิมพ์ครั้งที่ 8 พ.ศ. 2515

พ.ศ. 2501, 2509 พิมพ์เรื่องโลกนัยปกรณั (เรื่องโลกนัยปกรณั) 2 เล่มจบ

พ.ศ. 2502, 2507, 2510, (2515) พิมพ์เรื่องพุทธนิสเสน (เรื่องพุทธนิสเสน) ต่อมา Cedoreck
นำมาพิมพ์ใหม่เมื่อ พ.ศ. 2529 ตามฉบับพิมพ์ครั้งที่ 4 พ.ศ. 2515

พ.ศ. 2502, (2512), 2513 พิมพ์เรื่องกาภิ (เรื่องกาภิ) ต่อมาพุทธศาสนบัณฑิตยนำมาพิมพ์
ใหม่เป็นครั้งที่ 6 เมื่อปี พ.ศ.2541 ตามฉบับพิมพ์ครั้งที่ 5 พ.ศ. 2512

พ.ศ. 2502, 2509 พิมพ์เรื่องสุภินกุมาร (เรื่องสุภินกุมาร)

²¹⁰ ฉิ่ง หุก จี, มาลีบทอกุสธสิรูปแฆมรสตวตสทิ 20, หน้า 31 – 32.

²¹¹ “บัญชีหนังสือที่พุทธศาสนบัณฑิตยพิมพ์เผยแพร่,” ใน พระราชพิธีทิวาทสมาส ภาค 1 พระราชพิธีก
นุจแฆเจตร, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กุนัเพญ: พุทธศาสนบัณฑิตย, 2512), หน้า ก – ฉ.

²¹² Judith M. Jacob, *The Traditional Literature of Cambodia: A Preliminary Guide*, p. 208 –210.

* ปีที่พิมพ์ของศาสตราเล่างที่นำมาลงในที่นี้ ผู้วิจัยได้เปลี่ยนจากคริสต์ศักราชตามที่อ้างอิงไว้ใน Judith
M. Jacob, *The Traditional Literature of Cambodia: A Preliminary Guide*, p. 208 –210. มาเป็นพุทธศักราช
ตามแบบไทย (เกณฑ์บวกด้วย 543) เพื่อความสะดวกในการอ้างอิง ที่อาจมีความแตกต่างจากพุทธศักราชของ
กัมพูชาบ้าง.

²¹³ ปีที่พิมพ์ที่อยู่ในวงเล็บนี้เป็นปีที่ผู้วิจัยค้น ได้เพิ่มเติม

พ.ศ. 2504, 2509 พิมพ์เรื่องโศกคุณกุมาร ต่อมาบรรณาธิการ (บรรณาธิการองคร) นำมาพิมพ์ใหม่เมื่อปี พ.ศ. 2548

พ.ศ. 2504, 2513 พิมพ์เรื่องขยงของสังข์ (เรื่องขยงสังข์)

พ.ศ. 2504, 2507, 2512 พิมพ์เรื่องมรณมาตา (เรื่องมรณมาตา)

พ.ศ. 2505, 2507, 2509, 2514, (2524) พิมพ์เรื่องตุมเตียว (เรื่องตุมเตียว) ต่อมาพุทธศาสนาบัณฑิตย้นำมาพิมพ์ใหม่เมื่อปี พ.ศ. 2541 ตามฉบับพิมพ์ครั้งที่ 7 พ.ศ. 2514

พ.ศ. 2505, 2509, 2512, (2516) พิมพ์เรื่องสรรพสิทธิ (เรื่องสรรพสิทธิ) ต่อมาพุทธศาสนาบัณฑิตย้นำมาพิมพ์ใหม่เป็นครั้งที่ 7 เมื่อปี พ.ศ. 2541 ตามฉบับพิมพ์ครั้งที่ 6 พ.ศ. 2516

พ.ศ. 2505, 2509, 2512 พิมพ์เรื่องสังข์ศิลป์ชัย (เรื่องสังข์ศิลป์ชัย)

พ.ศ. 2505, 2508, 2510 พิมพ์เรื่องสรอโศบเจก (เรื่องสรอโศบเจก)

พ.ศ. 2506 พิมพ์เรื่องพระสุธน (เรื่องพระสุธน)

พ.ศ. 2506 พิมพ์เรื่องทิพพสังวาร (เรื่องทิพพสังวาร) 5 เล่มจบ

พ.ศ. 2507, 2509 พิมพ์เรื่องพระชินวงศ์ (เรื่องพระชินวงศ์) 4 เล่มจบ

พ.ศ. 2507, 2509, (2514) พิมพ์เรื่องหงส์ยนต์ (เรื่องหงส์ยนต์) ต่อมา Cedoreck นำมาพิมพ์ใหม่เมื่อปี พ.ศ. 2529 ตามฉบับพิมพ์ครั้งที่ 5 พ.ศ. 2509 และพุทธศาสนาบัณฑิตย้นำมาพิมพ์ใหม่เป็นครั้งที่ 7 เมื่อปี พ.ศ. 2542 ตามฉบับพิมพ์ครั้งที่ 6 พ.ศ. 2514

ประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจคือ พุทธศาสนาบัณฑิตยใช้เกณฑ์ใดมาใช้เลือกที่จะพิมพ์สาสตราแลงเรื่องใด เมื่อพิจารณาจากเกณฑ์ในคำนำของสาสตราแลงที่พุทธศาสนาบัณฑิตยนำมาจัดพิมพ์พบว่า เกณฑ์ส่วนใหญ่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน ดังที่ปรากฏในคำนำของเรื่องสรรพสิทธิ (สรรพสิทธิ) คือ

...เป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวข้องกับคติโลกและคติธรรม และเป็นวรรณคดีทางวรรณคดีที่งดงาม... เป็นเรื่องไพเราะจับอารมณ์ยิ่งนัก... พระสงฆ์ทุกวัดอารามทั้งอาณาจักรกับพวษา ได้จำลอง (คัดลอก) ต่อๆ กับบนใบลาน สำหรับให้กุมารศิษย์วัดเรียนวรรณคดีของชาติตั้งแต่เวลานั้นเรื่อยมา...²¹⁴

จากที่กล่าวมาสามารถวิเคราะห์เกณฑ์ที่พุทธศาสนาบัณฑิตยใช้ในการคัดเลือกสาสตราแลงเพื่อนำมาจัดพิมพ์ ได้ดังนี้ 1. เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคติโลกและคติธรรม ถือเป็นเรื่องที่มีประโยชน์ในทางสั่งสอนธรรมะ จัดเป็นเกณฑ์ทางเนื้อหาและแนวคิด 2. เป็นเรื่องที่มีความไพเราะจับใจ

²¹⁴ พุทธศาสนาบัณฑิตย, เรื่องสรรพสิทธิ (ภณฺเฑย: พุทธศาสนาบัณฑิตย, 2541), หน้า อารมฺภบท.

จัดเป็นเกณฑ์ทางวรรณศิลป์ 3. เป็นเรื่องที่ใช้สำหรับการศึกษาเล่าเรียนมาตั้งแต่อดีต จัดเป็นเกณฑ์ทางด้านการสอน

เกณฑ์ในการคัดเลือกสาสตราแลบงทั้งสามเกณฑ์ที่กล่าวมา เป็นเกณฑ์ที่ปรากฏในคำนำของสาสตราแลบงที่พุทธศาสนบัณฑิตย์นำมาจัดพิมพ์ แสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนบัณฑิตย์มีเกณฑ์การคัดเลือกเรื่องนำมาจัดพิมพ์อย่างเป็นระบบ และคัดเลือกเฉพาะเรื่องที่เป็นมีคุณค่าทั้งทางเนื้อหาแนวคิด และวรรณศิลป์ ทำให้สาสตราแลบงที่พุทธศาสนบัณฑิตย์นำมาจัดพิมพ์ได้รับการบรรจุเป็นหนังสือสำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาใช้สำหรับเรียน แสดงให้เห็นถึงความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในการพิมพ์สาสตราแลบงตามที่ปรากฏคำนำของแต่ละเรื่อง ที่มีเนื้อหาโดยสรุปคล้ายกัน คือ

1. รักษาผลงานของกวีเขมรสมัยโบราณไว้เป็นมรดกต่อไปไม่ให้สูญหาย
2. ให้ยุวชนนักอ่าน (เป็นการเน้นถึงนักเรียนโดยตรง) ได้เข้าใจชัดเจนว่าประเทศเขมรมีมรดกทางวรรณคดีหลายประเภท
3. ให้ยุวชนนักอ่านได้เข้าใจลักษณะทางวรรณคดีเขมรสมัยโบราณ
4. ให้ยุวชนนักอ่านได้รู้จักจดจำเรื่องนิทานและคำเขมรโบราณได้มาก มีปัญญาแตกฉานสามารถเจรจาและเขียนงานของตนให้มีความไพเราะ
5. ให้ยุวชนนักอ่านที่ต้องการเรียนนิพนธ์คำกาพย์ สะดวกแก่การเปรียบเทียบโวหารถ้อยคำสมัยเก่าและสมัยใหม่ แล้วสามารถประพันธ์ของตนให้มีความงามให้ถูกต้องทุกสมัย²¹⁵

วัตถุประสงค์ของการพิมพ์ของพุทธศาสนบัณฑิตย์ที่กล่าวมา แสดงให้เห็นว่าการพิมพ์หนังสือสาสตราแลบงนี้ขึ้นเพื่อเป็นหนังสือสำหรับประกอบการเรียนนั่นเอง เนื่องจากมีการกล่าวไว้ว่าในวัตถุประสงค์เกือบทุกข้อว่าเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ยุวชนนักอ่าน ที่หมายถึงเยาวชนที่ศึกษาในด้านต่างๆ มีเพียงวัตถุประสงค์ข้อแรกเท่านั้นที่ระบุว่าเพื่อเป็นการอนุรักษ์วรรณคดีโบราณ แต่วัตถุประสงค์ข้ออื่นนั้นให้ความสำคัญกับการนำมาใช้ในการศึกษาทั้งสิ้น อันแสดงให้เห็นบทบาทหน้าที่และวิธีการเสพวรรณกรรมประเภทสาสตราแลบงที่ไม่ได้แตกต่างจากขนบของการศึกษาแบบโบราณของกัมพูชาที่ใช้สาสตราแลบงในการเรียนในวัดมากนัก

นอกจากจะคัดเลือกสาสตราแลบงที่นำมาจัดพิมพ์แล้ว พุทธศาสนบัณฑิตย์ยังได้คัดลอกและตรวจสอบชำระสาสตราแลบงก่อนนำมาจัดพิมพ์ โดยแก้ไขอักษรวิธีและตัวบทในส่วนที่คลาดเคลื่อนที่เกิดจากการคัดลอกต่อๆ กันมาบ้าง ทั้งนี้โดยเชื่อว่า การแก้ไขให้ง่ายขึ้นนี้จะเป็น

²¹⁵ พุทธศาสนบัณฑิตย, เรื่องขุขงสังข (ภณิเพญ: พุทธศาสนบัณฑิตย, 2504), หน้า ก - ฉ.

ประโยชน์อย่างกว้างขวางแก่นักอ่านและนักศึกษา²¹⁶ รวมทั้งใส่หมายเลขบทไว้ด้วยเพื่อให้อาจารย์หรือนักเรียนนำไปใช้ในงานได้ง่าย²¹⁷

ศาสตราเลขาที่พุทธศาสนบัณฑิตยได้คัดเลือกและตรวจสอบชำระ รวมทั้งแก้ไขอักษรวิธีให้เป็นอักษรวิธีปัจจุบันและจัดพิมพ์เผยแพร่มีจำนวน 16 เรื่อง ศาสตราเลขาเรื่องแรกที่พุทธศาสนบัณฑิตยพิมพ์เป็นเล่ม คือ เรื่องกรุงสุโขทัย (เรื่องกรุงสุโขทัย) ที่พุทธศาสนบัณฑิตยพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2496 โดยแบ่งเป็น 3 เล่มจบ ต่อมาได้จัดพิมพ์ขึ้นอีกหลายครั้ง ในปี พ.ศ. 2510, 2513, 2515 ฯลฯ เนื่องจากเป็นเรื่องที่ใช้เรียนในชั้นมัธยมศึกษา และนำมาพิมพ์ใหม่เป็นครั้งที่ 9 เมื่อปี พ.ศ. 2542 ตามต้นฉบับพิมพ์ครั้งที่ 8 พ.ศ. 2515

นอกจากเรื่องกรุงสุโขทัย (เรื่องกรุงสุโขทัย) ที่พิมพ์ซ้ำถึง 8 ครั้ง (เฉพาะของพุทธศาสนบัณฑิตยไม่นับรวมการจัดพิมพ์ครั้งสุดท้าย) ยังมีศาสตราเลขาอีกหลายเรื่องที่มีสถิติการพิมพ์หลายครั้ง เช่น เรื่องพุทธิแสน (เรื่องพุทธิแสน) พิมพ์ 4 ครั้ง เรื่องกาภิ (เรื่องกาภิ) พิมพ์ 5 ครั้ง เรื่องตุมเตียว (เรื่องตุมเตียว) พิมพ์ 7 ครั้ง เรื่องสรรพสิทธิ์ (เรื่องสรรพสิทธิ์) พิมพ์ 6 ครั้ง และเรื่องหงส์ยนต์ (เรื่องหงส์ยนต์) พิมพ์ 6 ครั้ง ถือได้ว่าศาสตราเลขาเหล่านี้มีการพิมพ์เผยแพร่หลายครั้งและแต่ละครั้งมีจำนวนอย่างน้อย 2,000 เล่ม (คิดจากจำนวนพิมพ์ครั้งหลังสุด)

การที่พุทธศาสนบัณฑิตยจัดพิมพ์ศาสตราเลขาเหล่านี้ ทำให้มีการเผยแพร่ศาสตราเลขาอย่างกว้างขวางและทำให้วรรณกรรมประเภทนี้ที่เคยเผยแพร่ในลักษณะของการคัดลอกหรือจารลงใบลานเพื่อเก็บไว้ที่วัด สำหรับสวดให้ประชาชนที่มานมูญหรือมาวัดฟัง ได้เปลี่ยนมาเป็นการอ่านจากหนังสือที่พิมพ์ขึ้น โดยผ่านการตรวจสอบชำระและแก้ไขอักษรวิธีเป็นอักษรวิธีปัจจุบันโดยพุทธศาสนบัณฑิตยแล้วเพื่อให้อ่านหรือนำมาใช้เป็นหนังสือเรียนประกอบการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาโดยเฉพาะในทศวรรษที่ 2503 – 2513 ได้ง่าย

นอกจากศาสตราเลขาที่พุทธศาสนบัณฑิตยจัดพิมพ์ทั้ง 16 เรื่องนี้ จะทำให้ศาสตราเลขาได้เผยแพร่เป็นที่รู้จักตัวบท (Text) โดยตรงแล้ว ยังน่าจะมีบทบาทที่ทำให้ศาสตราเลขาหลายเรื่อง โดยเฉพาะเรื่องที่น่ามาใช้เป็นตำราเรียนเป็นที่รู้จักแพร่หลายในสังคมเขมรมากขึ้นกว่าเดิมจากที่เป็นการรู้จักผ่านการสวดเท่านั้น การพิมพ์จึงน่าจะทำให้ศาสตราเลขาหลายเรื่องที่พุทธศาสนบัณฑิตยจัดพิมพ์ เช่น เรื่องพุทธิแสน เรื่องมรณมตา เรื่องตุมเตียว และเรื่องสรรพสิทธิ์ เป็นต้น ได้รับการนำมาแปรรูปเพื่อนำเสนอใหม่ในสมัยต่อมาโดยการนำมาดัดแปลงเป็นละครยี่เก ละครบาสัก และภาพยนตร์ รวมทั้งนำมาเสนอใหม่ในรูปแบบสื่อร่วมสมัยอื่นๆ ดังจะได้อภิปรายต่อไปในบทที่ 6 และ 7

²¹⁶ พุทธศาสนบัณฑิตย, เรื่องพระสุทธน (ภานุเพญ: พุทธศาสนบัณฑิตย, 2507), หน้า ง.

²¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า ข.

การที่พุทธศาสนบัณฑิตย์นำศาสตราแลงมาจัดพิมพ์เผยแพร่เป็นเหตุที่ทำให้ศาสตราแลงไม่ได้จำกัดวงการเผยแพร่อยู่เฉพาะการคัดลอกจดจารในวัดและวังดังเช่นที่เคยเป็นในอดีต ทั้งยังช่วยให้วรรณกรรมประเภทนี้เผยแพร่ไปในวงกว้าง รวมทั้งนำไปใช้เป็นหนังสือสำหรับการศึกษาทางด้านวรรณคดีเขมรในสถาบันการศึกษาต่างๆ อย่างกว้างขวาง และที่สำคัญที่สุดเป็นการยืดอายุเอกสารของวรรณกรรมเหล่านี้ให้ดำรงอยู่ แม้เอกสารตัวเขียนประเภทใบลานและสมุดไทยจะได้ถูกทำลายไปในสมัยสงครามเขมรแดงแต่ยังคงมีฉบับพิมพ์ให้นำมาใช้ในศึกษาได้

2.4.3.4 โรงพิมพ์เอกชนกับการพิมพ์ศาสตราแลง

นอกจากพุทธศาสนบัณฑิตย์แล้ว ยังมีสำนักพิมพ์เอกชนอื่นๆ ที่นำศาสตราแลงมาจัดพิมพ์เผยแพร่ด้วย เช่น บรรณาการคิมเสง จัดพิมพ์เรื่องสรรพสิทธิ (สพฺพสิทธิ) เป็นครั้งที่ 2 เมื่อปี พ.ศ. 2503²¹⁸ บรรณาการเสง - งวน - หวด ที่จัดพิมพ์เรื่องพระสุธน (พระสุธน) เพื่อใช้เป็นหนังสือเรียนสำหรับชั้นมัธยมศึกษาที่ 2 แบบใหม่ เมื่อปี พ.ศ. 2508²¹⁹

นอกจากนี้จากการศึกษายังพบหลักฐานว่า บรรณาการคิม - คี ได้นำศาสตราแลงมาจัดพิมพ์เป็นหนังสือสำหรับจำหน่ายด้วย ดังปรากฏในบัญชีรายชื่อศาสตราแลงที่พิมพ์จากโรงพิมพ์นี้ได้แก่ เรื่องพระสุธนนางแก้วมโนรา (พระสุธนนางแก้วมโนรา) มี 2 เล่มจบ เรื่องเดี่ยวเอก (ทาวเอก) มี 4 เล่ม เรื่องขุนช้างขุนแผน (ขุนฉางขุนแผน) และเรื่องทิพพิงสุวรรณ (ทิพพิงสุวรรณ) เป็นต้น

จากที่ได้กล่าวมาข้างต้น การจัดพิมพ์ศาสตราแลงจึงน่าจะถือได้ว่าเป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขนบในการสร้างและเสพศาสตราแลงอย่างมาก เพราะทำให้ขนบในการจารวรรณกรรมตัวเขียนบนใบลาน การคัดลอก รวมทั้งการสวดศาสตราแลงหมดความสำคัญและเสื่อมความนิยมลง

การพิมพ์ศาสตราแลงส่งผลให้หน้าที่เดิมของวรรณกรรมประเภทนี้เปลี่ยนแปลงไป จากหน้าที่ของศาสตราแลงที่ใช้สำหรับให้ผู้ที่มีความรู้อ่านสวด เพื่อให้ได้รับความบันเทิงไปจากความไพเราะของการสวด และได้รับความบันเทิงจากเรื่องราวหรือเหตุการณ์ รวมทั้งพฤติกรรมที่สนุกสนานของตัวละครไปพร้อมๆ กับการได้บุญกุศลเพราะถือได้ว่าเป็นการฟังวรรณกรรมชาดก หรือเรื่องที่เป็นวรรณกรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนา มาเป็นหนังสือที่พิมพ์เป็นเล่มเพื่อสำหรับอ่านโดยตรงไม่จำเป็นต้องมีผู้สวดให้ฟังอีกต่อไป

²¹⁸ เรื่องสรรพสิทธิ. ภูมฺเพญ: คิมเสง, 2503.

²¹⁹ เรื่องพระสุธน. ภูมฺเพญ: บณฺณาการ เสง - งวน - หวด, 2508.

แต่การพิมพ์ก็ทำให้เกิดความแพร่หลายของศาสตราแลบงในรูปแบบใหม่ โดยเฉพาะการที่หลักสูตรมัธยมศึกษา (ระหว่าง พ.ศ. 2503 – 2513) ได้จัดให้วรรณกรรมประเภทศาสตราแลบงเป็นส่วนหนึ่งของหนังสือเรียนหรือหนังสือประกอบการเรียนในระดับมัธยมศึกษา ทำให้วรรณกรรมประเภทนี้มีการพิมพ์หลายครั้งเพื่อให้เพียงพอต่อการนำมาประกอบการศึกษา มีส่วนอย่างมากต่อความแพร่หลายของศาสตราแลบง

การที่ศาสตราแลบงได้นำมาใช้เป็นหนังสือประกอบการเรียนในโรงเรียนอีกครั้งหนึ่งภายหลังจากประเทศกัมพูชาได้รับเอกราช อาจถือได้ว่าเป็นการรื้อฟื้นหน้าที่ของศาสตราแลบงที่ใช้สำหรับสอนเด็กขึ้นมาใหม่ หลังจากกัมพูชาเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาจากระบบ โบราณที่เรียนในวัดไปเป็นการเรียนในโรงเรียนตามแบบตะวันตก

ดังนั้นจึงน่าจะกล่าวได้ว่า การพิมพ์ศาสตราแลบงทำให้ศาสตราแลบงกลายเป็นวรรณกรรมที่รู้จักแพร่หลายในสังคม ที่น่าจะส่งผลให้ศาสตราแลบงหลายเรื่องที่พุทธศาสนบัณฑิตยจัดพิมพ์ เช่น เรื่องพุทธนิสสณ เรื่องมรณมาตา เรื่องคุมเตียว และเรื่องสรรพสิทธิ เป็นต้น ได้นำมาแปรรูปเพื่อนำเสนอใหม่โดยการนำมาดัดแปลงเป็นอีก หรือละครบาสัก และภาพยนตร์ รวมทั้งนำมาเสนอใหม่ในรูปแบบสื่ออื่นๆ ในสมัยนั้นและในสมัยต่อมา

สรุป

จากที่กล่าวมาในบทนี้สามารถสรุปได้ว่า ศาสตราแลบงเป็นวรรณกรรมเขมรประเภทหนึ่ง คำว่าศาสตราแลบงเป็นคำประสมจากคำว่า ศาสตรา ซึ่งหมายถึงคัมภีร์โบราณกับคำว่า แลบง คือการเล่น ศาสตราแลบงจึงมีความหมายว่า คัมภีร์หรือตำราสำหรับอ่านเล่นให้ความบันเทิง ศาสตราแลบงเป็นวรรณกรรมที่ให้ความบันเทิงกับผู้อ่านหรือผู้ฟังควบคู่ไปกับการสั่งสอนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

วรรณกรรมประเภทนี้ปรากฏหลักฐานการประพันธ์ครั้งแรกในพุทธศตวรรษที่ 23 และได้มีการประพันธ์สืบเนื่องต่อมาจนเสื่อมความนิยมลงไปในพุทธศตวรรษที่ 25 การสำรวจวรรณกรรมประเภทนี้พบว่ามีจำนวนมากกว่า 60 เรื่อง ศาสตราแลบงซึ่งประพันธ์ขึ้นในยุคแรกมีการเผยแพร่โดยผ่านการสวดเป็นทำนองตามลักษณะของรูปแบบคำประพันธ์ซึ่งนำมาใช้ในการประพันธ์ คือ การสวดบทกาคคติ การสวดบทพรหมคิติ การสวดบทภูซงคัลลิตา การสวดบทพโนล การสวดบทบนโทลกาก และการสวดบทพากย์ 7

นอกจากการเผยแพร่ศาสตราแลบงโดยผ่านการสวดเป็นทำนองสำหรับประชาชนฟังแล้ว ศาสตราแลบงยังเป็นวรรณกรรมที่นำมาใช้เป็นตำราเรียนในวัดตามแบบการศึกษาสมัยโบราณของกัมพูชา โดยพระสงฆ์จะให้เด็กเรียนอ่านศาสตราแลบงในชั้นที่สาม เมื่อจบจากชั้นศาสตราแลบงแล้ว เด็กวัดต้องเรียนอ่านศาสตราเทศน์หรือคัมภีร์เทศน์ซึ่งเป็นคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาโดยตรง

ต่อมาเมื่อกัมพูชาตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสได้นำศาสตร์าแลงมาจัดพิมพ์เผยแพร่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการตรวจสอบชำระและจัดพิมพ์ศาสตร์าแลงได้แก่ พระราชบรรณालัษซึ่งได้จัดทำบัญชีและรวบรวมคัดลอกคัมภีร์ตามวัดต่างๆ มาเก็บรักษาไว้ในพระราชบรรณาลัษ ต่อมาได้ตรวจสอบชำระศาสตร์าแลงแล้วนำมาพิมพ์ในวารสารกัมพูชสุริยา ภายหลังพระราชบรรณาลัษได้เปลี่ยนเป็นพุทธศาสนบัณฑิตยส์และได้พิมพ์ศาสตร์าแลงเป็นหนังสือ ต่อมาเมื่อได้คัดเลือกศาสตร์าแลงเป็นหนังสืออ่านประกอบการศึกษาในระดับมัธยมศึกษา จึงทำให้การพิมพ์ศาสตร์าแลงเรื่องที่ได้รับคัดเลือกออกจำหน่ายทั้งจากพุทธศาสนบัณฑิตยส์ และ โรงพิมพ์เอกชนหลายแห่งก็ได้พิมพ์วรรณกรรมประเภทศาสตร์าแลงออกจำหน่ายเช่นเดียวกัน